

Илияна Кръпова

**МОРФОСИНТАКСИС
НА ЛИЧНИТЕ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Илияна Кръпова

**Морфосинтаксис
на личните глаголни форми
в българския език**

Издателска къща ЛИК

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да е начин без изричното съгласие на Издателска къща ЛИК.

© Илияна Кръпова, автор, 2014

© Издателска къща ЛИК, 2014

ISBN 978-954-607-824-7

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	5
ГЛАВА 1. РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ И КОМУНИКАТИВНИ РОЛИ	14
ГЛАВА 2. МОРФОСИНТАКСИКТИЧНИ СВОЙСТВА НА ЛИЧНИТЕ ФЛЕКСИИ	48
ГЛАВА 3. ЗА СЕМАНТИКАТА НА ЛИЧНИТЕ ФОРМИ	93
ГЛАВА 4. МОРФОСИНТАКТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НА ЛИЧНИТЕ ФЛЕКСИИ	145
ГЛАВА 5. ПРЕДИКАТИВНОТО СЪГЛАСУВАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	174
ГЛАВА 6. ВРЕМЕ, СЪГЛАСУВАНЕ И КОНЮНКТИВ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	212
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	239
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	245

УВОД

Тази книга изследва морфосинтаксиса на личните глаголни форми в съвременния български език. Главната цел на работата е да изработи формално описание на морфологичните средства за кодиране на личните значения (персонални маркери за финитност), както и на техния синтаксис от гледна точка на основните теоретични допускания в съвременния етап на генеративната лингвистика, известен като *Минимализъм* (Чомски 1995, 2000, 2001). Формалното описание е предпоставка за анализа на механизмите, регулиращи съгласуването между подлога и сказуемото синтактичен израз на предикативното отношение. Макар така нареченият „силен лексикалистки подход“, който стои в основата на Минималистичната концепция на езика, да е водещ в предлаганата тук структурна репрезентация на личните парадигми и изреченските структури в работата са взети предвид и по-стари постановки както на генеративната лингвистика от нейния класически период, известен като *Теория за принципите и параметрите* (известна още като *Теория за управлението и свързването*/TUC, Чомски 1981, 1986), останали извън теоретичния интерес на българското езикознание (с изключение на фундаменталния труд на Й. Пенчев (вж. Пенчев 1993, 1998).

Лингвистиката отдавна обръща внимание на историческите аспекти във формирането на личните глаголни флексии в езиците (вж. Фус 2005), а в синхронен план – на езиковия статус на глаголната категория лице, обикновено смятана – поне до появата на чомскианската лингвистика – за една от определящите морфологични категории на човешкия език.

Обект на нашето изследване ще бъде синтаксисът на морфологичните форми в съвременния български език и най-вече проблемът за асиметрията между първо- и второличните форми от една страна, и третоличните от друга – идея, залегнала още в

класическите разработки на структурната лингвистика (Форхаймер (1953), Курилович (1964) и Бенвенист 1966/1974).

Конкретните стъпки, които ще следва предлаганият в тази работа анализ на българския език, могат да се изредят в следния хронологичен ред:

а) да се анализират граматическите значения, функциите и зависимостите между трите вида лични форми с оглед възприетите теоретични постановки. На този проблем е посветена глава 1.;

б) да се уточнят структурните отношения между лице и число, както и между тези две участващи в съгласуването категории и останалите глаголни категории в българския език. Това ще направим в глава 3.;

в) да се изработят матрици и модел за формална репрезентация на личните флексии. На този проблем са посветени глави 1. и 2., която изхожда от застъпеното в генеративната граматика схващане, че менталният речник на българския език, както и на всеки друг език, кодиран в ума на неговите носители, представлява списък от основи и афикси според техните комбинативни възможности. Ще предложим хипотеза за това, как са кодирани личните флексии и по какъв начин е „записана“ информацията за персоналните значения в българския език;

г) да се види какви са закономерностите при изграждане на личните форми, т.е. как оперира процесът на афиксиране на личните морфеме към глаголните основи и какви са принципите, регулиращи този процес. Това ще направим също в глава 4;

д) да се разгледат синтактичните функции на личните глаголни форми в съгласуването. От гледна точка на възприетите в този труд теоретични постановки това предполага да се дефинира предикативното съгласуване по такъв начин, който да позволи изработването на формален синтактичен модел, разбираен тук като механизъм за проверка на участващите в съгласувателно отношение елемента, традиционно наричани *подлог* и *сказуемо*. На тези проблеми е посветена глава 5. В същата глава ще се спрем и на някои особености на българския език като принадлежащ към групата на т.нар. „нулевосубектни езици“.

е) да се уточни понятието за „финитна форма“ в език като българския, който е загубил категорията на инфинитива и изразява както инфинитивни, така и конюнктивни значения чрез

спрегната глаголна форма. В глава 6. ще разгледаме някои незабелязани в синтактичната литература особености на подчинените *да*-изречения в съвременния български език от гледна точка на реализацията на нулевите подлози в тези изречения.

Грамматическото лице е категория, чиито проявления се търсят на всички езикови равнища – морфологично (глаголното словоизменение), лексикално (системата на личните местоимения), синтактично (съгласуването и изразяването на предикативно отношение). В различните езици категорията разполага с различен състав от парадигматични форми на глагола и лични местоимения (вж. подробно Форхаймер 1953, Цисоу 2003). При глаголното словоизменение картината е пъстра и затова е трудно да се установят някакви общи тенденции за изразяване на персоналните значения. Има езици с по три реда форми (повечето и.е. езици), езици с по два реда форми (само за 1 и 2 л. – някои семитски езици) и езици, в които глаголят въобще не се изменя по лице (напр. централните скандинавски езици). В последните години се появиха и редица изследвания, чийто фокус е варирането в системите за лице и число в типологично голям брой езици и езикови семейства (Берман и др. 2005; Бат 2004; Цисоу 2003; Филимонова 2005; Шивиерска 2004).

Сред езиците с лична морфология изобилстват случаи на синкретизъм на формите – 2 л. мн. ч. (или двойствено число) и 3 л. ед. ч. (старите и.е. езици, някои семитски езици), 1 л. мн. ч. и 3 л. мн. ч. (германските езици) и т.н. (Берман и Браун 2005, Берман, Браун, Корбет 2005). В друга група езици (самодийските) личните флексии са мобилни и имат свойството да се афиксират към всяка част на речта, която може да функционира като сказуемо (вж. Мешчанинов 1978, 45 – 69), или пък да се присъединяват (клитизират) към различен от сказуемото синтактичен елемент, заемайки определена прозодическа позиция в изречението, както е напр. в полски (Франкс 1995, Ембик 1995).

Синтактичната „активност“ на личните маркери корелира и с типологията на езиците от гледна точка на възможността за изпускане на субекта („нулева субектност“ – Чомски 1981, Букс 2006, Холмберг 2010). Нулевосубектните езици (повечето славянски и романски езици, арабски и др.), към които принадлежи и българският, обикновено притежават богата глаголна

морфология, поради което личната глаголна флексия набавя признаците на неназования (изпуснатия) субект и възстановява неговата референция. Тези езици контрастират с така наречените „ненулевосубектни“ (за ранна класификация вж. Рици 1982), като френски, немски и др., които макар да пазят личното си спрежение, функционирането на личните форма в изречението изисква задължително експлицитен (местоименен) подлог. В други езици пък, като руския, смятан за частично нулевосубектен, загубата на лични окончания (в някои парадигми, напр. в руския претерит) се компенсират от задължително лично местоимение подлог („аналитично спрежение“, срв. Виноградов 1972 и Исаченко, 1970, Мразек 1990, Франкс 1995, Матушански 1997, *inter alia*), в което местоименията са поели граматическа функция на лични маркери (лични префикси според Мешчанинов 1978).

Многообразието от лексикални и морфосинтактични маркери прави трудно извличането на персоналните значения в езика и установяването на онези механизми, които регулират функционирането на личните форми в синтаксиса, където те участват в съгласувателно отношение. При езиците с лично спрежение е необходимо да се дефинира граматическото значение за лице и да се анализират отношенията между членовете на граматическата категория, ако искаме да разберем какъв е принципът, който стои в основата на морфологическата категоризация на лицата и който свързва съдържателната категория с конкретните словоформи.

Традицията обаче е консолидирала убеждението, че между логико-семантичните и морфосинтактичните категоризации на лицето съществува еднозначно и конвенционално съотношение. В граматичния модел, създаден още от Аристотел, личните форми в глагола и местоимението, обозначени с индекси 1, 2, 3, се дефинират класически така: 1 л. обозначава говорещия; 2 л. обозначава слушащия; 3 л. обозначава лицето, за което се говори. Общо взето, във всички теоретични и описателни граматики, в кратките глави, посветени на категорията, неизменно присъства все тази дефиниция. Парадигматичният опис на формите показва, че моделът се е оказал работещ, поне за описание на индоевропейските езици с тяхната граматическа система, а последователното прилагане на този модел и към други, неиндоевро-

пейски езици го е превърнало в почти универсален закон на езиковата категоризация. Фр. Боас (Боас 1911) обобщава: „Логически нашите три лица се основават на две понятия – аз и не-аз, като второто понятие се подразделя, според нуждите на речта, на още две понятия – лицето, на което се говори, и лицето, за което се говори“ (стр. 39 – 40).

Докато интерпретацията на 1 и 2 л. се приема като относително непротиворечива, третото лице предизвиква сериозни разногласия във философската и лингвистичната литература. В своята „Философия на граматиката“ О. Йесперсен (Йесперсен 1958) възразява срещу класическата дефиниция: „Когато казвам *Аз съм болен*, или *Ти трябва да отидеш*, лицата, за които говоря, са несъмнено *аз* и *ти*. Следователно истинското противопоставяне е следното – 1. говорещо лице, 2. лице, към което е насочена речта, 3. лице, което не е нито говорещо, нито адресат на речта“¹ (стр. 247). След О. Йесперсен В. Вунд (Вунд 1911), К. Бюлер (Бюлер 1934) и Л. Блумфийлд (Блумфийлд 1938) виждат потясна връзка между 1 л. и 2 л.; наричат ги лични (*personal*) и ги противопоставят на 3 л., което наричат определено (*definite* – Блумфийлд 1938, 225 – 226) или безлично (*impersonal* – Вунд 1911, 141 и сл.). Който не участва в разговора като говорещ или адресат, остава в общата сфера на безличността и условно се назовава като „трето лице“. Тази безлична „общност“ на „третото лице“ е примарна и не може да се нарече „лице“, докато от него не се отделят като същински лица 1 л. или 2 л., или и двете. Едва тогава и само тогава – по логиката на опозицията в системата – оставащата сфера се превръща в трето „лице“ (Форхаймер 1953).

От Карл Бюлер насетне връзката между лицата и дейкиса (посочването) се поставя в основата на логическата (и психологическата) класификация на личните средства. Според самия К. Бюлер, който разграничава указателни думи (*Zeigwörter*) и дескрипции, местоименията са дейктични елементи, тъй като не са собствени имена: „Когато говорещият иска да посочи отправителя на съобщението, той казва *аз*, а когато иска да посочи получателя, той казва *ти*. *Аз* и *ти* са указателни думи и нищо повече (Бюлер 1911, 79). Срв. още и Л. Грей: „Семантично местоимени-

---

¹ Преводите на всички цитати в работата са мои (И. К.).

ята се различават от имената, тъй като са предимно дейктични. Те не обозначават лица, предмети, понятия или качества, ... и тъй като не са свързани с определена категория на идеи, могат да обозначат отделен индивид или отделни индивиди от всяка категория“ (Грей 1939, 173).

В редица по-нови теории с дейксиса се свързват не само местоименията, но и глаголните окончания, следвайки оригиналната идея на Якобсон (1971) за вербалните категории лице и време като шифтъри. Изтъкват се две причини – 1. смята се, че функциите на всички лични средства са паралелни и даже идентични и 2. самите лични окончания произхождат от лични местоимения или от местоименни основи. Затова често се прави и общият извод, че лицето и при местоименията, и при глагола е иманентно свързано с дискурса (с речевия акт) и със ситуацията, в която се произвежда речта (Левинсон 1983, 62, Миш 1991, 877).

От самата природа на речевия акт произтича и персоналната характеристика на говорещия (автора, подателя на съобщението) и адресата (слушания, събеседника, получателя на съобщението). Тъй като в типичния брой случаи комуникацията се осъществява между лица (т.е. между онтологически лични субекти), смята се, че ГОВОРЕЩИЯТ и СЛУШАЩИЯТ представляват двойка универсални семантични понятия, чрез които се определят дейктичните параметри на речевата ситуация и диалоговата рамка на речта. Тези положения водят след себе си един важен теоретичен извод за категорията ЛИЦЕ:

* В принципа на онтологизма, в самия факт на комуникацията се търси нейната универсалност.

Тази теза – че лицето е общ, универсален признак на човешкия език, можем да смятаме за аксиома. Тя се смята потвърдена и от типологическите данни. Дж. Гринбърг я формулира във вид на универсалия N 42: „Всички езици имат най-малко три местоименни лица и две числа“ (Гринбърг 1966а., 96). П. Форхаймер (Форхаймер 1953) обобщава: „Лицето е една от най-важните категории на езика [...] Досега не съм открил нито един език, който да не притежава тази категория“ (стр. 1). О. Йесперсен (1958) и И. Мешчанинов (1978) твърдят, че лицето е универсално-логическа (извънезикова) и понятийна категория, състояща се от трите компонента говорещ-слушаш-предмет на речта.

Тезата за универсалния характер на лицето обаче е валидна (и доказуема) предимно и основно за личните местоимения, тъй като те обозначават лицата чрез самото си лексикално значение и следователно са примарният „локус“ на категорията. Приложена към лицето в глагола, тази теза може да се окаже подвеждаща по следните две причини:

1. Редица автори автоматично прехвърлят персоналната характеристика на местоименията върху глаголните флексии, приемайки, че и тук връзката между значението и формата е достатъчно „очевидна“ и може безопасно да се пренебрегне. Често се твърди, че обхватът на личните форми може да се идентифицира лесно и с почти абсолютна сигурност (Радикс 1985, 220). Подобни допускания обаче водят до опасността семантичната категория лице, чиято същност по принцип може да бъде определена без значителни междуезикови различия, да се обяви автоматично и за граматическа.

2. (следствие от 1.) Смята се (според нас погрешно), че при езиците с двойно изразяване на лице личните местоимения са редундантни показатели на категорията и се превръщат в граматически морфемии само при загубата на същинските лични окончания (напр. в английски). Както посочва И. Мешчанинов (1978) обаче, ролята на местоимението и глаголната флексия е различна, а по-новите изследвания върху задължителната поява/изпускане на местоимения подлог показана, че тези явления съвсем не са „прозрачни“ и че те се обуславят от редица структурно-семантични фактори на езиково равнище и синтактични фактори на текстово равнище (Ницолова 1986:43).

Като цяло можем да обобщим, че на този етап липсва единно представяне на същността на категорията въпреки изобилната литература по въпроса. Спецификата на глаголните показатели в индоевропейските езици, синкретизмът на личните форми, съвместното изразяване и на други граматически значения усложнява проблема за описанието и моделирането ѝ. Съществуват много и различни гледни точки, които очертават пъстра картина от концепции и методи, но все още остава неясен както механизъмът за обозначаване на лице в езика чрез лексикални знакови средства, така и причините за граматикализиране на персоналната семантика и за начините на нейното функциониране на изреченско ниво.

Анализът на морфосинтактичните параметри на личните глаголни форми в българския език ще се опира на следните две основни изследователски насоки, залегнали в работите на:

- * Р. Якобсон (вж. Якобсон 1971, 1979, 1984а, 1984б) за морфологическите опозиции и (не)маркираността на структурните елементи и
- * Н. Чомски (вж. Чомски 1981, 1986а, 1986б, 1991, 1992, 1995, 2000, 2001) за организацията на речника и граматиката.

От методологическа гледна точка този „смесен“ подход крие – естествено – риска от смесване на две съвършено различни теоретични концепции за природата на езика и неговата структура. Смятаме обаче, че двата модела могат да съжителстват, ако приемем идеята на Р. Якобсон (1984а, 1984б), че морфологическите сигнали (напр. експонентите на дадена граматическа категория) и позициите, в които се вписват тези сигнали, са различни неща. По принцип всеки морфологически сигнал винаги съвпада с дълбочинната позиция, но той може и да не изразява всяко семантично различие, което характеризира тази позиция. С други думи, спецификацията на дълбочинните позиции трябва строго да се разграничи от спецификацията на самите афикси. Спецификацията на всеки афикс е зададена в морфологията (речника), а спецификацията на позициите, които този афикс заема, се определя от синтаксиса (Чомски 1981, 1994).

Следователно нашата задача е да търсим системните връзки между дистрибуцията на признаците в синтактичните позиции и семантичните стойности, съответстващи на признаковите спецификации. Иначе каквито и сложни правила да задаваме (напр. правила за съответствие/несъответствие на формалните и семантичните признаци, ограничения върху съвместната поява на признаците и т.н.), те няма да имат друга мотивация освен чисто механичното описание на дистрибуцията на личните форми в повърхнинния синтаксис.

От Н. Чомски и неговите последователи от областта на генеративната граматика през миналото десетилетие, сме взели много теоретични идеи за:

- * репрезентацията на речниковите единици;
- * отношенията между морфологията и синтаксиса;

- * природата на афиксационните процеси;
- * характера на съгласувателните отношения в синтаксиса;
- * принципната възможност да опишем функциите на всяка граматическа форма от дадена категория чрез рационален (и минимален) набор от достатъчно общи правила, които да са валидни не само за някакъв отделен език, но и да са част от една *Универсална граматика* на езика (Чомски 1981, 1986б).

Универсалната граматика е система от фиксирани (инвариантни) принципи, строги и неотменими, нещо като закони, на които се подчиняват всички езици без изключение. Принципите на *Универсалната граматика* определят какви категории думи може да има в човешкия език (съществителни, глаголи и т.н.), как тези категории могат да се комбинират, за да изграждат изречения [...] Език, който не е в съгласие с гореизложените принципи, не може да бъде «породен» от езиковата способност на човека. Не може да бъде усвоен от детето като роден език. Такъв език не е възможен език.

Но ако *Универсалната граматика* имаше само принципи, би следвало да очакваме, че на планетата ще има един единствен език. Тъй като това очевидно не е така, някои от аспектите на *Универсалната граматика* трябва да се оставят отворени като алтернативни възможности (параметри), измежду които езикът е свободен да избира, за да допълни схемата, предоставена му от *Универсалната граматика*. Но параметрите са общо взето малко на брой, тъй като самата изходна хипотеза за единството на езиците ограничава обхвата на граматичното вариране, макар че „на повърхността“ може да изглежда точно обратното, т.е. че езиците се различават неограничено. В една комплексна система с богата вътрешна структура промяната на един единствен параметър има богата гама от последици в различни части на граматиката. Често дори минимални различия в стойностите на параметрите могат да доведат до това, езикът да придобие съвсем нова форма. Граматиката на всеки език е в известен смисъл «дадена» и в известен смисъл «избрана» (Кръпова 2012, 44).

Настоящото изследване може да се разглежда като опит за изясняване спецификата на българския език от гледна точка на принципите и параметрите на *Универсалната граматика*.

ГЛАВА 1

РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ И КОМУНИКАТИВНИ РОЛИ

1. ДЕЙКТИЧНА СЪЩНОСТ НА ПЕРСОНАЛНАТА СЕМАНТИКА

Тъй като речевата ситуация е важна за описание на категорията, накратко ще се спрем върху отношението между лицата и дейктичните параметри на речта.

Същността на лицето като дейктична категория е очевидна: тя се изгражда на базата на отношението между речевия акт и езиковите средства, обозначаващи участниците в него – говорещия и адресата.

В литературата се изтъква (вж. напр. Планк 1985, Нойер 1992, Харли и Ритер 2002), че на семантично равнище говорещият и адресатът функционират като „семантични комуникативни роли“ – ГОВОРЕЩ (оттук нататък Г) и АДРЕСАТ (оттук нататък А). Тяхна формална репрезентация представлява информацията, която „определява“ говорещия/адресата като лице, което извършва действие (говорене/слушане) (Шимански 1988).

Г и А идентифицират пряко своите референти от речевия акт, или по-точно от дейктичния контекст на речевия акт. Говорещият и адресатът са парадигматични субекти на речта, а двойката понятия говорещ – адресат се определя като универсална. В езиковия код двете понятия се експлицират чрез парадигматичната двойка на личните местоимения *ego:tu* и чрез съответните лични окончания за 1 и 2 л.. Оттук и заключението, че вероятно не съществува език, в който няма маркери за първо и второ лице, тъй като иначе езикът не би могъл да оперира като естествена семиотична система (Лайтънз 1977).

Твърди се, че тази универсалия се дължи на антропоцентричната природа на самия език (Курилович 1979, 101, Лайънз 1977, 690).

Твърди се също така, че говорещият и адресатът като понятия и комуникативни роли не са равностойни, а релативизирани един спрямо друг, така че говорещият има йерархически по-висок „ранг“ спрямо адресата. Говорещият организира семантичното пространство на изказването и според Дж. Лайънз „влиза в ролята на аз и съотнася всичко със своята гледна точка, присвоявайки си не само името аз, но и целия език.“ (1977, 638). Това положение може да обясни специфичния характер на всички изказвания, представлящи съобщения от 1л., а също и индиректното присъствие на 1л. във всяко друго съобщение във вид на прагматично-лична рамка (или хиперизречение) от вида *АЗ ТИ КАЗВАМ, че...* (Филмор 1972).

Така се прави изводът, че самият език е „егоцентричен“ – говорещият се явява ориентир, спрямо който се определя интерпретацията на пространствените и времевите характеристики на дейктичния контекст (Апресян 1986, 7). Говорещият стои в нулевата точка на пространствено-времевата координатна система и неговото „*hic*“ съпада с мястото на говоренето, а неговото „*nunc*“ – с момента на произвеждане на изказването, т.е. сегашно време на говоренето (Степанов 1985, 224). Или, по думите на Ю. Апресян „пространството и времето са релативизирани от възгледа на говорещия за света“ (1986, 19).¹

2. СЕМАНТИЧНО-ОРИЕНТИРАНИ ПОДХОДИ

Дж. Лайънз е изразител на широко разпространеното мнение, че комуникативните роли са достатъчни за описание на граматическото ЛИЦЕ – (Лайънз 1968) например твърди, че категорията е граматикализация на ролите Г и А: „Категорията лице може ясно да се определи чрез съотнасяне с понятието комуникативна

---

¹ Тази представа рефлектира и в концептуалния модел на речевия акт, зададен във вид на импликация от вида *ego-hic-nunc*: т.е. персоналният дейкис субординира локалния и темпоралния, откъдето и заключението, че *ego* е независим индекс на съществуването

роля: първо лице се използва от говорещия да обозначи себе си; второ лице се използва, за да се обозначат слушащите и трето лице се използва, за да се обозначат лицата или предметите, различни от говорещия и слушащия. С това се изчерпва характеристиката на лицето.“ (стр. 276)

Според Ч. Хокет (Хокет 1968) „лицето е обща категория, разграничаваща елементите, отнасящи се до говорещия (1 л.) и до слушащия (2 л.). В познатите ни езици всеки извън говорещия и слушащия е просто 3 л.“ (стр. 324). Подобна дефиниция намираме и в Е. Гарсия (Гарсия 1975): „Това, което традиционно се нарича лице, е семантична субстанция на системата, а именно елементите, реферирани от формите на тази система, които могат да се класифицират за всеки речеви акт в три взаимноизключващи се групи: говорещия, слушащия и всеки друг“ (стр. 46).

2.1. Функционално-семантичен подход

Функционално-семантичният подход към описанието на категорията лице е идеологически близък до разгледаната по-горе теория за СКК. Излиза се от постановката, че в изказването се събира и обработва информация от различни езикови равнища – постановка, която е характерна за всеки подход „от значението към формата“. Според функционално-семантичната граматика (ФСГ) съдържанието на функционално-семантичната категория, наричана ПЕРСОНАЛНОСТ (оттук нататък ФСКП), се разпределя между ядро и периферия (вж. Бондарко 1991). В „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ Ив. Куцаров (вж. Куцаров 1985, 74 и сл.; 2002) предлага анализ на ФСКП в българския език.²

Ядрото на ФСКП е „резервирано“ за морфологическата категория (МК), състояща се само от парадигмите на личните форми.

В периферията (в съответните микрополета) се разполагат личните местоимения (в подложна функция, а в някои случаи и в обектна функция) и други лексикални и синтактични модификатори.

Някои от постановките на ФСГ бъдат възражения, които не са много по-различни от вече направените по повод СКК.

---

² На дефиницията и анализа на И. Куцаров (Куцаров 1985, 74 и сл., 1994, 191 и сл.) ще се спрем по-долу, в т. 3.

Най-важен според нас е въпросът за езиковите средства, които изразяват персоналност не по граматичен път, а чрез самото си лексикално значение. Според А. Бондарко (Бондарко 1987, 2002) тези средства заемат периферните позиции на функционално-семантичното поле на персоналността, като образуват микрополета на категорията. В микрополето на първоличността функционират личните местоимения за 1 л.; в микрополето на второличността – личните местоимения за 2 л. и звателните форми. Най-многобройни са елементите в микрополето на третоличността (Куцаров 1985, 82 и сл.). Там са третоличните местоимения, съществителните с персонални функции и всички лексикални модификатори, които „могат да хиперхарактеризират, да диференцират и самостоятелно да сигнализируют значението трето лице“ (Куцаров 1985, 82 и сл., вж. и Куцаров 1997).

Никъде обаче не е направена специална уговорка за връзката между съществителните (референциалните изрази) и категорията персоналност. Друг проблем произтича от това, как да се характеризират квантификаторите (като *всеки, никой*) и квантификаторните изрази (като *всички хора, много деца, някои от нас* и под.) от гледна точка на лицето. Факт е, че те не могат да се употребяват като референциални изрази, защото нямат денотация в областта на дискурса. Ако единственият критерий за дефиниране на лицето е свързан с признаците на сказуемото, би следвало всички квантификаторни изрази да бъдат смятани за третолични, без оглед на тяхното референциално съдържание. По тази логика можем да заключим, че и всяко изречение в подложна функция ще е носител на (третолична) персонална семантика, тъй като се съгласува с третолично сказуемо (напр. Да се ожениш е лесно, Смята се, че края на света приближава).

Но тези средства са само част от носителите на третолична семантика извън рамките на МК лице (вж. списъка в Българско-полската граматика, 1993). Очевидно е, че обхватът на третоличността става необозрим. Затова ако принципно микрополетата не са само „склад“ за езиков инвентар, то въпросът е как е организирана в тях информацията, която постъпва от отделните езикови равнища.

Според А. Бондарко (Бондарко 1991, 19 и сл.; 2002) полето на персоналността има определена структура, която отразява функ-

ционалната и семантичната асиметрия между отделните средства. Според него граматическата категория лице е с „двойствена същност“, т.е. има два реда форми за изразяването ѝ – парадигмата на местоименията и на личните форми. Двете парадигми образуват центъра на ФСКП, която се явява моноцентрична по тип структура. 1 и 2 л. конституират центъра на ядрото, а 3 л. в собственолично значение представлява преходна област от центъра към периферията. Предметно-личното и безличното значение се разполагат в периферията. Останалите средства за изразяване на персонална семантика също заемат периферни позиции (Бондарко 1991, 22 – 23). Тук принадлежат всички комплекси от

- морфологически средства (местоимения в косвена употреба),
- морфосинтактични средства (възвратното местоимение *себе си*, напр. *Ти себе си не оправдавай!*),
- синтактични средства (деепричастията в контролни конструкции *Той вървеше, оглеждайки се*),
- интонационно-синтактични средства (императивни безглаголни изказвания от вида *Марш!*, *Ха!*),
- лексикално-синтактични средства (*нашият брат, авторът на тези редове, вашият покорен слуга, ваша милост*) и
- лексикални средства (лексемата *човек* в обобщено-лични конструкции от вида *Само в самота човек може да работи с пълна сила*).

Можем да смятаме, че този списък е повече или по-малко изчерпателен.³ За съжаление обаче, той си остава само списък и нищо повече. За да може описанието на категорията да има обяснителна сила, необходимо е да се види каква е общата основа, на която се свързват всички езикови средства с персонална референция (без значение на вида и състава им). Излиза, че дискурсът задава ограниченията върху тази референция, тъй като иначе списъкът би трябвало да изключи всички изрази, които не са специализирани за изразяване на лице в собствен смисъл. Но тогава списъкът се оказва твърде „кратък“, тъй като по принцип

³ Представеният списък от средства напомня частично списъците за изразяване на комуникативната роля предмет на комуникацията в рамките на семантичната категория комуникант.

всяка референциална група-подлог с опора съществително име задължително обозначава не-говорещия и не-адресата, т. е. фактически е 3 л. В такъв случай, както споменахме и по-горе, списъкът става невъзможен за „съставяне“, тъй като няма как да пресметнем всички възможни комбинации. Не е ясно и откъде „се взема“ информацията за лице в изреченията, в които въобще отсъства лична спецификация (напр. безглаголните изречения, напр. *Тишина*. и конструкции с деепричастия, напр. *Усмиввайки се, седна*; вж. и глава 5).

Второто ни възражение срещу ФСКП има отношение към характеристиката на местоименията. ФСГ изхожда от допускането, че в изречението личните местоимения са редувантни, тъй като сказуемото граматически изразява лицето. В българската граматическа традиция това схващане не е ново. Още във възрожденските граматика личи тенденцията да се търси паралелност във функциите между окончания и местоимения: „личните местоимения заменят трите лица, които разговарят (Икономов 1891, 113 – 114), „личните окончания правят излишно употреблението на местоименията при глаголите“ (Ганчев 1895, 195). По подобен начин и в Българско-полската граматика се твърди, че съществува пълна аналогия между категорията лице в местоимението и глагола, затова личните местоимения се превръщат в допълнително изразно средство (1993, 69, 76).

Това обаче не винаги е така. За пример можем да посочим характерното и за българския език явление *изпускане на местоимението* (нулева субектност). Това явление се проявява при строго определени условия: съществуват контексти, които изискват задължителна „нулевост“ на личното местоимение, и такива, които позволяват факултативното му „изпускане“ (вж. глава 4, т. 2.4.; Пенчев 1993, 1998; Ницолова 1986; Кръпова 2001). Към първия вид спадат всички неопределенолични и обобщенолични изречения (напр. *Писаха му три, Каквото правиш, за себе си го правиш* и под.), а към втория – определено-личните изречения в 1 л. (напр. *Поздравих пролетта, поздравих младостта/и възторжен отворих очи* (примерът е на Р. Ницолова (вж. Ницолова 1986, 43))).

Примерите (1а-в) по-долу показват, че дори в случаите на „привидна“ факултативност нулевите подлози не винаги получават същата интерпретация като ненулевите:

- (1) а. *Всички студенти смятат, че pro са много умни*
б. *Всички студенти смятат, че те са много умни.*
в. *Никой не смята, че pro/*той е щастлив*

В (1а) нулевият подлог, който отбелязваме с *pro* (от *pronomen*) се отнася анафорично към главния подлог *всички студенти*, докато в (2б) местоимението *те* има дейктична функция. В резултат изреченията имат различна интерпретация: във второто изречение множеството, обозначено с *те*, е различно от множеството на „всички студенти“. (1в) показва, че в единствено число квантификаторите *всеки, никой, нищо* и под. не могат да се свържат с експлицитно местоимение. Синтаксисът на местоименията се нуждае от специално проучване, което излиза извън рамките на настоящата работа.

2.2. Теорията на Емил Бенвенист (1966/1974)

В теорията на Емил Бенвенист прецизирането на тези дейктични и семантико-прагматични факти се оказва решаващо за характеризирането на граматическата категория лице.

Според Е. Бенвенист лицата са индекси на отношенията между лингвистичните знаци и техните конкретни „(въз)производители“. Сферата на първото лице Бенвенист определя като речеви акт, съдържащ *ego*, а самото *ego* – като индивида, който прави съобщение в настоящия речеви акт, съдържащ *ego*. По същия начин второличното *tu* се определя като индивида, към който е насочен речевият акт, съдържащ знака *tu*. (Бенвенист 1974). *Ego* и *tu* са индекси на говоренето и слушането със собствена референциална стойност. Те обаче нямат собствено езиково значение: речевите актове, в които се употребяват *ego* или *tu*⁴ не

---

⁴ Всъщност самият термин местоимение е неподходящ, тъй като *ego* и *tu* нищо не заместват (Кацнелсон 1972, 147, Бенвенист 1974, 290), те конституират действителния център на езика. За разлика от имената и въобще от определените дескрипции, дейкисът, указването характери-

образуват единен клас, тъй като не съществува обект, който да може еднозначно да се съотнесе с това местоимение, за разлика от собственото име, за което е характерна референция с постоянно и обективно понятие (Бенвенист 1974, 286).

Свеждайки статуса на граматическото лице до индекс на отношения, теорията на Е. Бенвенист позволява да се открият твърде специфичните характеристики на този тип индекси, които му предоставят привилегировано положение сред лингвистичните индекси. Индексът 1 л. е уникален – всички други индекси отправят непряко към говорещия, само *аз* е автореференциален, т. е. отправя единствено към говорещия. Затова 1 л. има приоритет пред останалите персонални индекси.

Съответно второто лице представлява адресата на съобщението, но винаги и само чрез отношението му към лицето на говорещия. Тази констатация води до две заключения. 1. Особения статут на първото лице се дължи на факта, че то обозначава не само персоналността на индивида, който прави съобщението, но също и неговата субективност, разбираана като противопоставеност на несубективното второ лице; 2. Между лицата съществува асиметрия, която се представя във вид на отрицания: 2 л. се различава от 1 л. по субективност, 3 л. се различава от 2 л. по отсъствието на лице в речевия акт.

Такъв анализ на лицето обаче измества проблематиката от нивото на езика към нивото на речта, и по-точно към прагматичните ѝ параметри (Шимански 1993). Лингвистичното значение и функциите на отделните граматически лица се търсят в съвкупността на употребите им – като знаци-индекси те могат да се ин-

---

зират изчерпателно двете местоимения, изчерпват знаковото им присъствие. Поради това те почти никога не се използват в анафора. Примарната им лингвистична функция е да носят 'reference to particulars', поради което Б. Ръсел ги нарича „egocentric particulars“ (Ръсел 1963, 102), предвид на способността им да означават (“назовават”) единствено лицата, които ги „възпроизвеждат“. Именно защото са лишени от това собствено понятийно съдържание, от сигнификат, те са приложими към всеки референт (Арутюнова 1976, 12). Подвижната референция, шифтърните функции се определят като основна характеристика на персонално-дейктичния компонент на езика.

терпретират единствено при зададена прагматична ситуация, която да съвпада с акта на възпроизвеждането им.

Свеждайки лицата до индекси на отношенията, Е. Бенвенист фактически поставя под въпрос логическия статут на лицето: като реалност на дискурса (речевия акт) то не представлява категория в логическия смисъл на думата, нито знак в лингвистичния смисъл на думата. Граматическото лице не обозначава лицата като логически субекти, нито пък е единна категория, основана се на някакво общо значение.

Теорията на Е. Бенвенист обаче има предимството, че отваря нови насоки за изследване проявленията на лицата. Отношението между персоналността и речевия акт става отправна точка за всички теоретични описания на лицето, а личността на говорещия се включва в езиковата парадигма като равноправен субект. По този начин в описанието се въвежда и прагматичният компонент, а категорията се разглежда като зависима от избора на говорещия, което пък от своя страна е зависимо от самия факт на съществуване на говорещия и от произнасянето на изказването (Слюсарева 1986, 97).

В настоящата работа ние няма да разглеждаме речево-то/прагматичното функциониране на личните форми, тъй като такова едно описание е свързано с други задачи, а именно да интерпретира поведението на знаците-индекси за лице в съвкупността на речевите им употреби, т.е. при вариране на зададените прагматични ситуации. Върху българския език редица подобни разработки вече са направени: вж. Попов (1973), Велева (1986), Станков (1981), Баракова (1993), Кръпова (1996), Куцаров (2002), Ницолова (1984, 1986, 2008), Пашов (1999). В прегледа на българските схващания за категорията ние няма да се спираме върху тези изследвания, но в процеса на работата (глава 1, част 1 и глави 3 и 4) ще вземем отношение към предложените в тях анализи.

По-долу ще коментираме някои възражения срещу теорията на Емил Бенвенист, които са свързани с интересующите ни въпроси за семантиката на личните глаголни форми и граматическото изразяване на лице в езика.

2.3. Някои възражения срещу теорията на Емил Бенвенист

Както споменахме по-горе, основното възражение (вж напр. Шимански 1988, 1993) срещу теорията на Е. Бенвенист е, че в нея всъщност са смесени две различни описания на езика – прагматичното и семантичното. Фактите на езиковата употреба от страна на говорещия трябва да се разграничават от езиковите средства, обозначаващи самия говорещ и речевия акт, в който говорещият е „говорещ“.

Що се отнася до характеристиката на самите лица, Е. Бенвенист фактически подменя реални факти (физическото присъствие на говорещия/адресата) с метаезикови построения – понятията говорещ/адресат (Лайнз 1982). По този начин той свързва разнородни същности, като слага знак за равенство между персоналността на говорещия/адресата и езиковото ѝ изразяване. Така формулирана обаче, концепцията повдига един важен проблем – за отношението между граматическите първо и второ лице в езика и семантичния признак [лице], проблем, на който ние ще се спрем специално по-долу.

Редица автори обаче не приемат, че *аз* и *ти* са в опозиция. А. Бондарко напр. (вж. Бондарко 1991, 6) изтъква, че като семантични факти Г и А не са опозитивни, а съотносителни значения. От гледна точка на речевия акт *аз* (Г) се отнася към *ти* (А) така, както *аз* (Г) се отнася към самия говорещ. *Аз* предполага *ти* така, както предполага и наличие на говорещ. *Аз* и *ти* са „трансцендентни“ езикови знаци, които визират субекта-отправител и „съотправител“ на съобщението, а индивидуализацията им е следствие от дискретността на речевия акт (в тоя смисъл те са шифтърни знаци (Якобсон 1971, 134).

Изграждането на опозиция (по субективност) от вида ГОВОРЕЩ:НЕГОВОРЕЩ е анализаторска техника, която впоследствие се интегрира в класическата теория на маркираността като един (възможен) модел за интерпретация на категорията.

Най-важен за анализа на лицата е тезисът на Е. Бенвенист, че 3 л. е не-лице и семантиката му е аперсонална. Тази квалификация произтича от факта, че за разлика от 1 и 2 л., 3 л. има характер на субститут, тъй като може да се комбинира с всякаква

обектна референция: „той може да означава или безкраен брой субект или нито един субект“ (1974, 264).

От Е. Бенвенист насетне в повечето (семантични) описания на категорията „третото“ лице се дефинира негативно. Под една или друга форма тази теза се превръща в „постулат“, в класически принцип на анализа на тричленните системи, който впоследствие се пренася и в повечето теории за опозициите между морфологическите лица.

Редица автори (напр. Дж. Лайънз, вж. Лайънз 1977, 1982) изразяват несъгласие и с това твърдение на Е. Бенвенист, като изтъкват, че от една страна той надценява анафоричната референция на 3 л., а от друга страна обявява едно физическо отсъствие (неучастие в речевия акт) за отсъствие (в езика) на референция за лице. Третоличното местоимение може да функционира и дейктивно и по принцип 3 л. може да е всяко друго лице/предмет, за което се съобщава нещо в речевия акт.

Важно е да отбележим също така, че запазването на термина *лице* за 1 и 2 л., в опозиция с 3 л. (не-лицето), е един терминологичен избор, чиято значимост нараства, когато се опитаме да определим съдържанието на този термин и съотношението между граматическата категория лице и семантичната категория на лицата, наричана още ПЕРСОНАЛНОСТ.⁵

2.4. Лице и персоналност: предварителни бележки

Й. Курилович (1964, 242 и сл.) твърди, че опозицията ПЕРСОНАЛНОСТ: ИМПЕРСОНАЛНОСТ е фундаментална за езика. В чист вид тази опозиция се експлицира чрез противопоставянето *quis: quid* (*кой : какво, що*), което според Курилович е първичната основа на всички системи за класификация на имената. В рамките на тази дихотомия персоналността е немаркираният член. Според Й. Курилович разпространето на деривационните и флективните процедури от сферата на личността през одушевеността към сферата на неодушевеността може да се смя-

---

⁵ По подобие на функционално-семантичните описания на езика, но без да работим с техния апарат, ще използваме термина ПЕРСОНАЛНОСТ за определяне семантичното съдържание на категорията, а термина ЛИЦЕ ще запазим за морфологическата категория лице на глагол.

та за диахронна универсалия (Курилович 1964, 176). Наблюденията на У. Чейф (Чейф 1970) също показват, че родовата тридълба е относително късна, на по-ранен етап противопоставянето е било двучленно, а на още по-ранен въобще не е съществувало маркиране по род и третото лице въобще не е притежавало собствен маркер.

Действително като семантична категория персоналността се концентрира около понятието за лице в собствен смисъл. Поради тази причина при третоличните местоимения противопоставянето *ille/ illa vs. illud; мой/ тя vs. то* също може да се тълкува като продукт на опозицията по персоналност. Ако търсим обаче реализацията на тази семантична категория на всички езикови равнища, списъкът от средства става твърде голям – (им)персоналност притежават или обозначат не само местоименията, но и имената. Разпределението на всички тези средства би могло да се представи така:

- * сферата на персоналността включва *ego, tu*, дейкитчните *ille u illa*⁶, и всички местоимения (лични, възвратни и притежателни), които имат собствено-лична референция, но също и всички имена, обозначаващи лица и одушевени същества;
- * сферата на имперсоналността включва всички останали съществителни, обозначаващи неодушевени предмети: това е зоната на имперсоналното *illud*.

След като категорията ПЕРСОНАЛНОСТ разполага с различен набор от средства – лексикални и морфологически, въпросът е дали трябва да я обявим за суперкатегория. Ако приемем, че това е така, тогава в състава ѝ ще можем да включим както кате-

---

⁶ Установено е, че в дейксит третоличните местоимения почти не се използват за назоваване на неодушевени предмети; в такива случаи се употребява съществително или друго местоименно средство (Падучева 1973, 1985). Също така според Св. Иванчев (вж. Иванчев 1978, 222 – 238) една от особеностите на местоимения дейксит в българския език е признакът „одушевеност“: третоличното местоимение реферира одушевени предмети, а ако трябва да бъде посочен неодушевен предмет, ще се използва показателно местоимение, срв. *Той е син на Стоянов*, но *Тоя (камион) е товарен*/*Той е товарен.

горията одушевеност/неодушевеност, така и морфологическата категория лице на глагола.

Споменахме и по-горе, че 1 и 2 л. имат за денотати задължително лица (в дейктичния контекст) или пък реферират само съществителни със същите признаци (в лингвистичния контекст). Това положение е валидно не само за местоименната референция, но и за личните глаголни окончания. Ако използваме семантичните признаци [лице] и [одушевеност], можем да кажем, че 1 и 2 л. съдържат в значението си положителните стойности на двата признака, т. е. те са [+одушевеност], [+лице], по силата на които се избират от говорещите като индекси за комуникативните роли Г и А.

При трето лице такива ограничения не съществуват: то може да реферира съществителни с признаци [$\pm$ лице] (т. е. [$\pm$ човек]) или [$\pm$ одушевеност]. С други думи третото лице няма отношение към семантичния признак [лице]: то може да има както лична, така и нелична денотация, или въобще да няма денотация (напр. безлично 3 л.).

Факти от такова естество са разколебали убедеността на лингвистите в логическата основа на граматическите категории и в частност на категорията лице. Лесно е веднага да направим и противоположния извод, че всъщност граматическото лице няма отношение към семантичния признак [лице], т. е. че връзката между граматическите лица (реализирани чрез формите на 1, 2 и 3 л.) и персоналността като принцип на езиковата категоризация е илюзорна. Иначе би следвало да лишим трето лице от „право-то“ да бъде лице (както смята Р. Якобсон, вж. Якобсон (1985, 215) и по-подробно по този въпрос по-долу).

Без да се ангажираме с някакъв извод относно статута на категорията ПЕРСОНАЛНОСТ в езика, ние ще настояваме по-нататък, че между граматическите лица и семантичните лица има съответствие, макар и не еднозначно. По-подробно ще обсъдим този проблем, когато коментираме нашия вариант за представяне на информацията за лице (т. е. персоналната референция) в речника.

Ще настояваме също така, че въпреки различията между 1/2 л. и 3 л., няма причини да извеждаме нито „предметното“ (т. е. не-личното), нито „безличното“ 3 л. извън пределите на лицето.

3 л. е съотносимо с 1 л. и 2 л. като трета роля, но значението на 3 л. може да се изведе и без отправяне към другите две. Както отбелязва А. Бондарко, „3 л. като собствено лице и като предмет (не-лице) представлява различни същности от гледна точка на категорията одушевеност/неодушевеност и свързаната с това еднородност/нееднородност с говорещия и адресата (лица, а не предмети)“ (Бондарко 1991, 36).

Иначе, когато се употребява в конкретни речеве ситуации, 3 л. има еднозначна и ясно определена референция, т. е. от гледна точка на речевия акт дейктичните *той/тя/то* не могат да не бъдат единствени. В дейкисис третоличната референция „се изчислява“ от говорещите субекти въз основа на дейктичните признаци, общи за трите лица, но с различаващи се стойности. В анафора третоличната референция се „изчислява“ въз основа на признаците на кореферентната именна група. В противен случай извън съобщението, т. е. ако не е зададен прагматичен или лингвистичен контекст, не само *той*, но и *аз* и *ти* остават неидентифицирани (Лайънз 1977). Дори и в изказването появата на *аз* и *ти* не винаги ни гарантират, че се отнасят към Г или А, и тогава всеки път местоименият показател на Г и А трябва да се отнася към ситуацията на речевия акт, в която той е бил „произведен“, а не възпроизведен или цитиран (Шимански 1988, 19). Така напр. в изречението *Иван каза на Мария „Обичам те“* комуникативните роли Г и А се отнасят не към прагматичните лица (реалните говорещ и слушащ), а към „третоличните“ референциални изрази *Иван* и *Мария*, указани чрез 3 л. във въвеждащото изречение, което всъщност описва езиковата комуникация (Шимански 1993, 39 и сл.).

Изборът на „лична“/„предметна“ стойност на 3 л. до голяма степен зависи и от семантичната структура на глаголите, само една част от които съдържат семантични роли като Агенс или Експериентор, изискващи семантично-лична интерпретация на субекта. Такива са напр. *уча, работя, помагам, боря се, говоря, възнамерявам, виждам, чувствам, харесвам* и т. н.. Глаголите, които изискват Агенс, са свързани с т. нар. волеизява за извършване на действието и могат да се употребяват с наречия за начин като *нарочно, злобно, охотно, лично, сърчно* и др. (вж. Филмор 1972, Илиева 1988), срв. двойките изречения, където със знака „+“ е от-

белязана семантичната несъвместимост между неодушевления субект (а.) / одушевления субект не-лице (б.) и съответното наречие:

- а. *Петър нарочно го бутна vs. +Пиронът се заби нарочно в стената.*
- б. *Докторът сърчно попаде скалпела vs. +Кучето сърчно подаде лапа*

Друга група глаголи (някои от които за движение) като *забивам се, падам, излитам, спирам се, вися* могат да вземат както личен, така и неличен (одушевен или неодушевен субект). Глаголи, свързващи се само с неодушевен субект, са дефективни по лицеи. Част от тях въобще не могат да се употребяват в 1 и 2 л., освен метафорично: напр. *аленея, белея, буксувам, благоприятствам, витая, вливам се, възниквам, забивам се, навлажнявам се*, и т. н. (Кръпова 1996, Ницолова 2008, 227).

Поради липса на някакво общо свойство на имената, което бихме могли да наречем „субектност“, в интерпретацията на субектния аргумент участва и лексикалното значение на предиката заедно със семантичните ограничения относно съчетаемостта на съответния глагол с други части на речта (наречия).

3. КАТЕГОРИЯТА ЛИЦЕ В БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

В тази част ще направим преглед на схващанията за лицето в българската езиковедска учебникарска и научна традиция (подробно по този въпрос вж. Кръпова 1996). Още в началото можем да обобщим, че опитите да се дефинират и опишат граматическите лица са вървели (хронологично) в следните три основни посоки:

- * извличане на понятието *глаголно лице*;
- * характеризиране на лицето като граматическо свойство на глагола;
- * разграничаване на формалните показатели за лице от тези за спрежение.

Продукт на езиковедското осмисляне на тези принципи е съвременното схващане, че категорията трябва да се свърже със

субекта (глаголното лице) и да се разглежда като вид отношение между субекта и участниците в речевия акт или най-малкото с говорещото лице.

3.1. Възрожденски граматика

Ще започнем от възрожденските граматика, в които се съдържат наченки на осъзнаване същността и основните функции на лицето в глагола.

Не всички възрожденски автори включват информацията за лице в дефинициите си за глагол, срв. Й. Груев (1862, 35): „Глаголь ся нарича речи, които показвать дѣйствие или състояние.”

Вече при Ив. Богоров (Богоров 1986) и Д. Войников (Войников 1869) понятието лице се свързва с понятието глаголност. Подолу привеждаме техните дефиниции:

„Глаголь е онаа дума, която показва работанье или състояние на нящото или лицето“ (Богоров 1986, 55);

„Всяка рѣчь, що показва дѣйствие или състояние на някое лице или нящо, зовесе глаголь; като азъ ЧЕТѢ, ты ПИШЕШЬ, той СЪДИ, огнь-ть ГОРИ“ (Войников 1869, 44).

У Й. Груев откриваме експлицитно формулиране на значенията на трите глаголни лица:

„Лицата у глагола показвать, че предметътъ что стои или дѣйствува, е отъ първо, второ или отъ трето лице; т.е. че стои или дѣйствува тоя, който говори, или комуто ся говори, или за когото ся говори; като азъ пишѣ, ты пишешь, онъ пише.“ (1862, 41).

Тази характеристика – удивително пълна и цялостна за времето си – показва, че лицето е било обособено като самостоятелно значение още в етапа на най-ранната ни граматическа литература. Интересно е, че цитираната по-горе дефиниция се е запазила в този си вид през цялата по-късна граматическа традиция. Разликата е единствено в това, че в по-ново време (при П. Калканджиев, вж. Калканджиев 1938) „действащият“ предмет вече се назовава с обобщаващото понятие „глаголно лице“.

Й. Груев, Т. Хрулев (Хрулев 1859) и Ив. Момчилов (Момчилов 1988) използват само термина „предмет“, докато Ив. Богоров и Д. Войников прибавят и „лице“ в определението за глаго-

ла. Въпреки че в хронологическо отношение не можем да свържем тази тенденция с някакъв поврат на мисленето за лицето, факт е, че възрожденските граматика представяват пръв, но несъмнено значителен етап в процеса на теоретичното обособяване на категорията, като правилно правилно търсят връзката ѝ със субстантивността – с личните и неличните субекти.

Излезлите след Освобождението граматика на Т. Икономов (Икономов 1891) и Д. Ганчев (Ганчев 1895) са наследили най-доброто от възрожденската граматична традиция (Първев 1975). Авторите вече правят опити логически да мотивират лицето като съвкупност от три значения, срв. напр. у Т. Икономов:

„Никаква рѣчь не може да има безъ трѣзи прѣдмѣта: 1, безъ прѣдмѣта, който ще каже рѣчь; 2, безъ прѣдмѣта, комуто ще се прѣдаде мисълта на рѣчьта; 3, безъ прѣдмѣта, за който ще се каже нѣщо въ рѣчьта. Като подлогъ тѣзи три прѣдмѣта се изричатъ с личнитѣ мстоимения: *азъ, ти, той*, а като казуемо тий се искаватъ чрѣзь особенни окончаня на казуемото, които се казватъ окончаня *за лица*“ (Икономов 1891, 143).

В цитираната дефиниция личи стремеж да се потърси връзката между формалните средства за изразяване на лице и изреченската функция на глагола. Всъщност тази насока започва още с граматиката на Хр. Сичан-Николов (Николов 1858) и продължава при Д. Ганчев: „Изменение на глагола по лице наричаме особените форми, които даваме на глагола, за да определим подлога в предложението или действащата причина“ (Ганчев 1895, 104). Очевиден е и стремежът да се излезе от по-общите и философски разсъждения и да се даде конкретна, макар и описателна дефиниция на лицето. Свързването на лицето със синтактичния субект, а не само със семантичния (т.е. с предметността), както е в по-ранните граматика, говори в полза на едно ново разбиране за граматическата природа на лицето.

Доказателство в подкрепа на този извод е и тълкуването на безличността не като безсубектност, а като граматическа безличност. Безличните глаголи обикновено се обособяват в отделна група (напр. Рилски 1984) или в отделно спрежение (напр. Хрулев 1859, но вж. и по-долу). Важното е обаче, че тези глаголи се определят като третолични или еднолични, т. е. като гра-

матически дефективни форми, а не като семантично ограничени поради отсъствието на лице.⁷

Следващият проблем при описанието на лицето в нашата езиковедска литература засяга формалната парадигма на личното словоизменение. В разглежданите граматики този проблем се поставя във връзка с категоризацията на глаголните спрежения. Тъй като на спреженията е отделено значително място във всяка граматика, можем да очертаем две линии: 1. делението по спрежения се извършва въз основа на тематичната гласна и 2. делението по спрежения се извършва въз основа на личните окончания на глаголите.

Втората линия е по-разпространена и е заложена още в граматиката на Н. Рилски: „Другите глаголи [без спомагателния глагол *есм-сам*, И.К.] сичките са почти правилни в български език и отнасят се в четири токмо различни спряжения – на *-ам*, *-ем*, *-им*, и *-ям*, н. п. *давам*, *бием*, *ходим*, *баням*“ (Н. Рилски 1984, 125). Макар броят на спреженията да варира при различните автори, подходът е същият и при Хр. Павлович (Павлович 1985), Т. Хрулев (Хрулев 1859) и Й. Груев, от когото е следващият цитат: „Глаголи-те изменѣват окончанія-та си за да дойдатъ въ различни наклоненія, времена, лица и числа; това измененіе въ окончаніе-то на глаголы-ты наричя ся спряжение“ (Й. Груев 1862, 41).

Всички автори са силно повлияни от черковно-славянската традиция и поради тази причина естествен е стремежът да се пренесат старобългарските модели и върху съвременния език (вж. Първев 1975). В рамките на всяко спрежение възрожденските граматичи изолират отделни лични окончания, а спрежението се определя като „глаголно склонение с наклонението, с времена и лица“ (Бозвели 1835, 36) или като „премяна на свръшките на глаголат, за да ми показва наклонението, времето, бройът, лицето и родът“ (Богоров 1986, 58). Дори в граматиката на Ив. Момчилов (Момчилов 1988), в която преобладават нови схващания за морфологическата членимост на формите, глаголите пак са групирани в спрежения посредством гласната на аористната им основа. Тук

---

⁷ В по-късните граматики обаче (вж. Ганчев 1895 и Икономов 1891) се обособява и семантичният момент в отделянето на безличните глаголи: „Глаголи, които именуваат действие, на което действащото лице не ни е познато“ (Ганчев 1895, 106).

обаче са взети предвид и личните окончания (вж. коментара на Първев 1975, 153). Класификацията на спреженията е изключително подробна и я илюстрираме с формите за сегашно време:

Първо спрежение	
единствено число	множествено число
ѣ, ѡ	<i>емь (ѣмы)</i>
<i>ешь (шь)</i>	<i>ете</i>
<i>е (ѣ)</i>	<i>ть, ть</i>
Второ спрежение	
ѣ, ѡ	<i>имь</i>
<i>ишь</i>	<i>ите</i>
<i>и</i>	ѣтъ, ѡтъ
Трето спрежение	
<i>мь</i>	<i>мы</i>
<i>шь</i>	<i>те</i>
—	<i>ть</i>

Въпреки че този подход е преобладаващ, той не е единствен. В граматиката на Н. Рилски напр. забелязваме опит да се изолират общите завършеци в личните окончания от всички спрежения:

„Второто лице весма правилно и лесно се начертава, ако промениш *-м* от първото лице на *-ш*, н. п. *давам – даваш, бием – биеш, ходим – ходиш*“, пък също и третото лице лесно се образува, „ако изоставиш токмо *-м* от първото лице, н. п. *давам – дава, бием – бие, ходим – ходи, баням – баня*“. (Н. Рилски 1984, 125).⁸

По-нататък авторът възразява срещу въвеждането на допълнителни спрежения за „неправилните“ глаголи като *знам, ям*, понеже смята, че формата за 2 л. ед. ч. сег. време определя принадлежността на глаголите към съответните спрежения. Тяхната

⁸ Както отбелязва и Хр. Първев (Първев 1975), от забележката на Н. Рилски на с. 125 става ясно, че той е имал предвид граматиката и на В. Караджич: „Тако и сербин Вук Стефанович в своята сербска граматика, издаднанна у Виена в 1814 лето, токмо три сопряжения има на *-ам, -ем, -им, карам, орем, творим*“.

неправилност се състои в първото лице на сегашното време, а ако в първо лице се използват формите *знаем, ядем*, ясно се вижда, че „нема ни един глагол да остане неправилен“ (Н. Рилски, примечание 28 – цит. по Първев 1975).

Подобни разсъждения намираме и при Й. Груев, макар той изключва формата за 3 л. ед.ч. като „коректив“ за принадлежността на глагола към дадено спрежение (Първев 1975, 152). В духа на тази тенденция интересен опит представлява и работата на Н. Първанов (Първанов 1870). Авторът извежда система за „пораждане“ на глаголните форми на базата на възможните комбинации между трите основни елемента: основа, вметка и наставка. При спрягането на глаголите Н. Първанов отделя графически личните окончания и основната гласна. После, в главата „Как стават времѣна-та?“ (стр. 24), дава таблица на личните окончания за сегашно време, като подчертава, че те се свързват впоследствие с основата посредством „вметки“, а „гдѣто трѣбва вметка-та и наставка-та се сливат в едно слово“ (пак там):

Единствено	Множествено
1. <i>м</i>	1. <i>ме</i>
2. <i>ш</i>	2. <i>те</i>
3. –	3. <i>нт</i>

Единствено	Множествено
1. <i>плет- ѡ</i>	<i>плет-е-м</i>
2. <i>плет-е-ш</i> .	2. <i>плет-е-те</i>
3. <i>плет-е</i>	3. <i>плет-ѡт</i>

Минало време се образува с наставка за време *-х-*, вметка *-ѣ*, и следните окончания за лице (стр. 25):

Единствено	Множествено
1. <i>плет-ѣ-х</i>	1. <i>плет-ѣ-х-ме</i>
2. <i>плет-ѣ-ше</i> .	2. <i>плет-ѣ-х-те</i>
3. <i>плет-ѣ-ше</i>	3. <i>плет-ѣ-х-ѡ</i>

Жалко е, че тази теория остава без последователи! Н. Първанов отделя морфемата -х- от личното окончание, въпреки че неправилно я обявява за темпорална. Както е известно, редица съвременни граматически описания на българския език разглеждат -х- в аориста и имперфекта като съставна част на личното окончание (срв. напр. Академична граматика 1983, 302 и 325).

За разлика от Ив. Момчилов и Н. Първанов, Т. Икономов (Икономов 1891) е по-традиционен. Въпреки че отделя специално четвърто спрежение за глаголите от определения (еднократния) вид, разграничението е направено отново според личните окончания.

Първ Д. Мишев в своята граматика (Мишев 1887, 92-94 и Първев 1975) проявява по-голяма прецизност – трите спрежения се определят спрямо гласните, към които се присъединяват окончанията: към гласна -е глаголи от първо спрежение, към гласна -и глаголи от второ спрежение и към гласни -а/-я глаголи от трето спрежение. Авторът отбелязва, че окончанията за различните лица са едни и същи за всички спрежения и правилно сегментира постоянните формални показатели на категорията.

Друг важен момент за теоретичното осмисляне на значението за лице е характеризирането му като едно от граматическите свойства на глагола, наред с времето, числото и рода на „действащите предмети“ (Момчилов 1988, 51) или вида, наклонението, времето, числото и спрежението (Груев 1862, 37). Тенденцията е заложена още в граматиката на Н. Рилски: „Глагола следват наклонение, залог, род, вид, начертание, число, лице, време и спрежение“ (Рилски 1984, 121).

3.2. Новата граматическа традиция (XX в.)

През XIX век авторите се ограничават само до идентифициране и посочване на лицето в рамките на глаголните форми. В издадените след 30-те години граматики вече преобладава стремението да се дефинира категорията и да се открие мястото ѝ във връзка с другите граматически категории на глагола. Описанията се характеризират с по-голяма изчерпателност, което определено се явява резултат на натрупания през Възраждането и след Освобождението езиков материал. Авторите дават пълен, изчерпателен и съответстващ на живата реч парадигматичен опис на личните форми както на глагола, така и на местоименията.

В това отношение интерес представляват теоретичните обобщения на Д. Попов (Попов 1941), който подробно се спира върху произхода на личните окончания и търси историческо обяснение за тяхната природа и функции: „Личните завършеци са бивши местоимена, които *напомнят лично или показателно местоиме*. (курсивът мой И. К.) Обърнали са се в обlikови принадлежности на глагола, срастнали се с основата му и значително се променили или съвсем изчезнали“ (Попов 1941, 65). А в главата за местоименията прави следната констатация: „Третоличното местоиме е нулева категория за личното местоиме“ (Попов 1941: 144) – положение, което впоследствие се свързва трайно с по-новите граматически анализи на третото лице.

Най-пълно и сериозно изследване на българския език преди трудовете на А. Теодоров-Балан безспорно е граматиката на П. Калканджиев (Калканджиев 1938). Новото в схващането за природата на лицето добре може да се илюстрира чрез следния цитат:

„Всѣка опрѣделена глаголна форма съединява въ себе си два елемента: 1. глаголно *съдържание* – сиречь, значение за известно действие, съществуване или състояние, което го отличава отъ всички други думи в речѣта, и 2. глаголно *лице*, сиречь нѣщо, към което глаголотоно съдържание се отнася. Носител на глаголотоно съдържание е коренѣтъ или основата на глагола, а глаголотоно лице се опрѣдѣля отъ личния завършекѣ“ (стр. 96).

У П. Калканджиев вече се избистря съдържанието на термина „глаголно лице“, който обобщава традиционната (и наивна) представа, че всяко действие е неотделимо от неговия деятел, вършител и следователно всеки глагол има проекция към лице. Следвайки добрите традиции, Калканджиев свързва глагола с предикативността: „...глаголѣтъ между всички части на речѣта е изразъ на мисловенъ процесъ, та има качеството самъ да образува изречение“ (стр. 96). Нова е постановката, че глаголотоно лице може да се определя по-близко чрез други части на речѣта – съществителни, местоимения, прилагателни, числителни и причастия, взети като съществителни. За съжаление, П. Калканджиев смята, че морфемата *-х-* в минало свършено и минало несвършено време е част от личното окончание.

След П. Калканджиев А. Т.-Балан (Теодоров-Балан 1940, 1958) окончателно свързва (представата за) глаголното лице с (представата за) вършенето, действието: „Лице е вършител в реч; е участник в разговор, беседа; или неучастник, а предмет, за който се беседва“ (Теодоров-Балан 1958, 133). И още: „Предмет вършител у глагола е неговото граматическо лице“ (стр. 287). Според Балан лицето у глагола е най-важната страна в значението на неговия облик – схващане, което се родее с много от най-новите разработки за персоналноста и функциите ѝ в изречението (вкл. генеративната теория).

По отношение на безличните глаголи Балан следва традицията в българската граматика и твърди, че „по облици и по строй“ (Теодоров-Балан 1961, 522) те са третолични, за разлика от всички други, които той нарича „първолични“. Фактът, че и безличните глаголи могат да се употребяват в 1 л., макар и метафорично, показва, че става въпрос за формално, граматическо ограничение. Обаче Балан не пренебрегва и лексикалните различия между личните и безличните глаголи. Тези различия засягат глаголното лице: „Глагол в прирок с облика си за едно от трите лица в ед. или мн. ч. означава вършител, който ... или е определен, та стои вън от самото вършение, или е неопределен, та стои вътре в самото вършене: В първия случай изречението е лично, а във втория – безлично“ (пак там).

Важни са и неговите обобщения за разграничаването между категориите лице и число от една страна и времето и наклонението от друга: „Лице и число ограничават значението на глагола; а времето и наклонението определят в реч действителността на значението му, дали е истинска или допущана“ (Теодоров-Балан 1958, 286).

Доста подробно е разгледан въпросът за изпускането на подлога. Според А.-Т.-Балан изречението може да няма явен „подмет“ (=подлог) и тогава „глаголът сам прави изречение“ (пак там, стр. 276). Това явление той обяснява с факта, че „представата за подмета се съдържа в представата за прирока“ (=сказуемо) (Балан 1961, 515) или с други думи, че глаголното лице, подлогът назовава вършителя в глагола-сказуемо – напр. *пеят*, за разлика от *пение*, *песен* (пак там).

И Ст. Младенов (Младенов 1936) се занимава подробно с въпроса за субектно-предикатната връзка и морфологичното ѝ изразяване в структурата на глагола-сказуемо: „глаголните форми показват ясно и лице, а то значи субект“ (стр. 380). Следвайки К. Бругман, авторът дори твърди, че „едночленни изречения не съществуват. *Бягай; Гърми* са истински пълни изречения, понеже се състоят от определени глаголи, които означават не само действие, но и определено, ако и неименувано лице“ (стр. 388). Според Ст. Младенов това положение е характерно за всички индоевропейски езици (срв. напр. стр. *dadami*, където *-mi* е основата на първоличното местоимение в косвените падежи) и възразява срещу схващането на Ив. Леков, според когото в изречението напр. *Чудим се* има елипса на първоличното местоимение. Спорът между Ст. Младенов и Ив. Леков е показателен за разволя на схващанията за предикацията и връзката ѝ с глаголната морфология. Нека само споменем, че това е принципен проблем за всяка синтактична теория. Този проблем е свързан с изясняване на видовете предикация (семантична и синтактична) и структурата на изречението като форма на субектно-предикатна релация (вж. подробно по тези въпроси Кан 1974).

В „Основна българска граматика“ на Л. Андрейчин (Андрейчин 1978) формулировката на глагола вече придобива класическия си вид: глаголът е комбинация от глаголно действие (лексикално значение) и глаголно лице (граматическо значение):

„Глаголът означава действие или състояние, свързано с някаква същина, лице или предмет“ (стр. 133)

„Връзката между действие и лице, която се изказва чрез глагола, се нарича *предикативна* или *сказуемна*. Тя представя в основата си *съобщение* или деен мисловен процес на *свързване* на две предмети – лице и действие (*работа, работиш, работи*), за разлика от *атрибутивната* връзка, която само *назовава...*“ (пак там).

Л. Андрейчин прави извода за предикативната независимост на глагола-сказуемо, като изхожда от предикативния характер на връзката между действие и лице. Подобен – синтактичен – е подходът на автора и в по-късните му граматики, писани в съавторство:

„Глаголното лице се изразява в граматически обобщен смисъл чрез окончанието на глагола. В изречение глаголното лице

се изразява по-конкретно с подлога – *Аз чета*. Глаголното лице и подлогът винаги съвпадат и ролята на глаголното лице в семантиката на глагола логически се отнася и до подлога, но при разглеждане на залога ние излизаме от глаголното лице, изразено чрез самия глагол, а подлогът с по-голямата си конкретност само ни помага да схванем по-ясно глаголното лице в неговото отношение към действието“ (Андрейчин 1957, 16).

И Л. Андрейчин, като А. Т.-Балан, отбелязва, че лицето (а и останалите граматически категории на глагола) „не променят същината на глаголното действие (речниковото значение на глагола), а само изказват различни обстоятелства, свързани с неговото вършене“ (1957, 136).

У Л. Андрейчин вече ясно се формулират принципите, върху които се гради семантичното съдържание на лицето като граматическа категория:

„Категорията лице (граматическо лице) в спрежението на глагола означава някои разновидности на глаголното лице в зависимост от неговото отношение към говорещото лице. Българското спрежение различава форми за три граматически лица: 1 л. – когато глаголното лице е лицето, което говори, 2 л. – когато глаголното лице е лицето, към което се обръща говорещото лице и 3 л. – когато глаголното лице е кое да е друго лице или предмет освен говорителя и неговия събеседник“ (1957, 15).

За пръв път в нашата езиковедска традиция категорията се характеризира като вид отношение – концепция, която по-късно бива доразвита в характеристиката на всички глаголни категории. Л. Андрейчин акцентира и върху факта, че лицето няма изолирани форми в системата на глагола, а е съпътстваща категория при спрежението му по време и наклонение: „в рамките на всяко глаголно време и наклонение се образуват и отделните форми за всяко граматическо лице“ (пак там).

Така описателната тенденция, водеща началото си още от първите учебни граматики, достига своя изчистен, обективен израз. От друга страна се увеличава делът на теоретичните постановки, които изместват интуитивните наблюдения от по-ранните учебни и научни разработки.

След Л. Андрейчин в българската граматическа литература се обръща все по-малко внимание на лицето в глагола. Въпроси-

те за дефинирането и броя на спреженията вече са решени. Трайно се е настанило схващането, че категорията свързва глаголния субект (глаголното лице) с говорещото лице. Може би поради тази причина се смята, че категорията е ясна и като формални средства, и като семантично съдържание. Въпреки това обаче, повечето съвременни граматикари разглеждат категорията описателно, като изброяват значенията на трите граматически форми. По-долу цитираме определенията на Ст. Стоянов, К. Попов, П. Пашов и В. Станков.

„Грамматическата категория лице на глагола се основава на обстоятелството дали глаголното лице (глаголният субект) е лицето, което говори, дали е лицето, на което се говори, или е лицето, за което се говори“ (Стоянов 1980, 337).

„Глаголната форма за 1 лице изразява действие на говорещото лице; за 2 лице – действие на събеседника; за 3 лице – действие на лице, което не участва в беседата или изобщо отсъства“ (Попов 1974, 103)

„Грамматическото лице се определя от отношението между говорещото лице и глаголното лице“ (Пашов 1988, 104)

„Грамматичната категория лице е свързана със система от граматични форми, изразяващи отношението на глаголното лице към участниците в говорния акт в процеса на речевото общуване“ (Станков 1981, 26 – 27).

Всички дефиниции следват общоприетото схващане, че между семантичната и граматическата категория лице съществува еднозначно съответствие. Най-категорично това се твърди в дефинициите на Ст. Стоянов и К. Попов, в която граматическото лице експлицитно се идентифицира със семантичното:

- 1 л. = говорещо лице/лице, което говори;
- 2 л. = събеседник/лице, на което се говори;
- 3 л. = друго лице/лице, за което се говори.

В дефинициите на В. Станков и П. Пашов категорията е представена като отношение между глаголното лице и говорещото лице. Всички изследователи са като че ли на единното мнение, че глаголното лице е необходимо за дефиниране на категорията. Такъв подход повдига въпроса за дефинирането на самото понятие **глаголно лице** (някои бележки по този повод предлагаме в т. 6).

Различия съществуват при определяне на втория член на отношението – говорещото лице (според П. Пашов) и участниците в речевия акт (според В. Станков). Дефиницията на В. Станков е сродна с концепцията на Р. Якобсон (1972), според когото лицето трябва да се характеризира като отношение между участниците в съобщавания факт и участниците във факта на съобщаването. Всъщност, както отбелязва Ив. Куцаров (Куцаров 1994, 191), при В. Станков понятието *участници в съобщавания факт* фактически е заменено с понятието *глаголно лице* – „глаголното лице не е нито говорителят, нито събеседникът, а друго лице или предмет (Станков 1981, 27).

Вл. Георгиев (Георгиев 1978, 214) и Р. Ницолова (2008) определят граматическата категория лице чрез речевия акт. Срв. напр. дефиницията у Р. Ницолова (2008, 226):

„Грамматическата категория *лице* в ед.ч. има 3 члена:

първо лице, което означава, че предметът, на който се приписва динамичният процесуален признак, съвпада с говорещия (пишещия), напр. (*аз*) *чета*;

второ лице, което означава тъждественост на същия предмет със слушателя (читателя), напр. (*ти*) *четеш* и

трето лице, което отъждествява същия предмет с неучастник в речения акт, напр. (*той/тя/то*) *чете*.“

3.3. Най-нови структуралистични теории

В серия от разработки Ив. Куцаров (Куцаров 1985, 1994, 1997, 2002) очертава цялостния арсенал от морфологични и синтактични средства, чрез които лицето се изразява в съвременния български език.

Куцаров възразява срещу дефиницията на лицата у Р. Якобсон: „1 л. свидетелства за тъждество на участниците в съобщавания факт с активния участник във факта на съобщаването, а 2 л. – за тъждество с реалния пасивен участник във факта на съобщаването, т.е. с адресата“ (1972, 100). Според Ив. Куцаров съдържанието на категорията трябва да се дефинира като отношение на глаголният субект (глаголното лице) към изказването (“говорния акт, говоренето, фактът на съобщаването“ (1985, 69).

Категорията се състои от три грамеми с еднородно съдържание. Основната привативна опозиция – между 1/ 2 л. и 3 л. – Ив. Куцаров определя като **лице-нелице**. „...Грамемата първо лице означава автора на изказването, сигнализира за тъждество между глаголното лице и говорещото лице... Грамемата второ лице означава лицето, на което се говори; глаголното лице е получател на информация от изказването.... Грамемата трето лице означава лицето, за което се говори, то не е нито говорещото лице, нито неговият слушател или събеседник, не е участник в изказването, не получава информация от изказването“ (1985, 75).

Категорията лице Г. Герджиков определя като „отношение на субекта на действието към акта на комуникацията“ (стр. 44). Основната опозиция (1/2 л. срещу 3 л.) е **комуникатор-некомуникатор**. Комуникаторните лица се различават по признаците „комуникатор“ и „говорещ“: 1 л. е комуникатор, говорещ; 2 л. е комуникатор, не-говорещ. Немаркираното 3 л. в главното си значение означава субект, който не участва в комуникацията. В общото си значение 3 л. означава субект изобщо, без оглед дали е комуникатор или не. Според Г. Герджиков това значение е общата база за сравнение с другите два члена и „е напълно реална езикова единица“, която се изявява в позиция на неутрализация, т. е. при снемане на основното противопоставяне в категорията (стр. 44).

Куцаров (1994, 1997) се отказва от термините **лице-нелице** за дефиниране на категорията и следва Г. Герджиков при назоваването на основното противопоставяне като **комуникатор-некомуникатор** (Герджиков 1974). Термините са подменени, но съдържанието, което се влага в тях, е запазено (Куцаров 1994, 192). Комуникаторите са същинските лица (1 и 2 л.), а некомуникатор – немаркираното 3 л. Според Ив. Куцаров общото значение на немаркирания член е негативно спрямо значенията на маркираните членове: „в общото си значение грамемата **трето лице** сигнализира липса на данни за участие или неучастие в комуникативния акт“ (стр. 193). Главното значение на немаркирания член е позитивно – „лицето, за което се говори“ (пак там).

Комуникаторните грамеми (**първо и второ лице**) сигнализируют съответно лицето, което говори, и лицето, за което се говори. Всяка от тях има свой формален показател (пак там).

В интерпретациите на Ив. Куцаров и Г. Герджиков виждаме две по-съществени различия. Първото е концептуално и има отношение към дефинирането на *главното* и *общото* значение на немаркирания член в привативните опозиции. Г. Герджиков определя негативно главното значение на немаркирания член (отсъствието на признак, не-А). Според него то е контрадикторно спрямо значението на маркирания член, но двете значения са логически равноправни (1974, 35). От друга страна общото значение на немаркирания член е „неутралното“, „нулевото“ значение, което се определя като липса на информация за съответния признак (А). Отношението между общо и главно значение е отношение род – вид, в термините на контрадикторната логика.

Със значението на 2 л. като „комуникатор изобщо“ е свързано второто различие между концепциите на Г. Герджиков и Ив. Куцаров – характеризирани на отношението между 1 и 2 л.. Според Ив. Куцаров двете лица образуват еквиполентна опозиция (1994, 192), докато според Герджиков опозицията е привативна (1974, 45).

По-нататък в нашата работа ние ще коментираме тези две концепции и някои от теоретичните принципи, на които те се основават. По-подробно по този въпрос вж. Кръпова (1996). В глава 2, част 1 ще предложим едно тълкуване на термините *общо* и *главно* значение на немаркирания член, което е идейно близко до представеното от Г. Герджиков схващане. В глава 2, част 2 ще разгледаме формалните способности за различаване на 1 и 2 л. и ще подкрепим с морфеман анализ идеята на Ив. Куцаров за еквиполентния характер на противопоставянето между тях.

3.4. Българо-полска съпоставителна граматика.

Т. 4. Семантичната категория комуникат

Авторите на Българо-полската съпоставителна граматика И. Гугуланова, М. Шимански и П. Баракова изхождат от становището, че „комуникативна роля“ е подвеждащ термин, понеже отправя единствено към речевия акт, стеснявайки базата за дефиниране на категорията. В търсене на език-посредник за типологическата съпоставка между двата езика, авторите извличат универсалната семантична категория КОМУНИКАНТ (СКК), която представя

лява множество от три елемента – семантичните комуникативни роли **подател, адресат и предмет на комуникацията**.⁹ Трите роли са представени като концепти, които са предназначени да регулират съотнасянето на всяко съобщение с участниците и неучастниците в речевия акт, който го произвежда. Извличането на СКК се основава на „прагматичната ситуация на акта на езиковата комуникация“ (стр. 33), за която се смята, че може и трябва да послужи като универсална отправна точка за идентифициране на трите роли в конкретния езиков материал (стр. 35). Самата СКК се дефинира като категория, актуализираща съдържанието на изказването. Процесът на актуализация „се извършва чрез предикация, т. е. чрез приписване на семантичните комуникативни роли подател, адресат или предмет на комуникацията на аргументите, които се явяват в предикатно-аргументната структура“ (стр. 42).

Подателят и адресатът, назовани с термина **комуниканти**, са характеризирани чрез постоянния семантичен признак персоналност и категориалните признаци род и число. Въпреки че степента на граматикализация на тези признаци е различна в различните езици, те „осигуряват неизменността на значението за идентичност с говорещия, разбираан като начало на информацията в различните речеви актове“ (стр. 66).

В текста комуникантите могат да се явяват в различни семантични роли в зависимост от значението на предиката: напр. в изречението *Аз пиша* подателят е Агенс, а в изречението *Аз виждам* подателят е Експериенцер. Но аргументите на предиката могат да се явяват навсякъде в изречението и да поемат различни комуникативни роли, които не винаги съвпадат със семантичните роли, които предикатът отваря (стр.16). Оттук се прави изводът, че комуникативната роля подчинява семантичната роля на аргумента. При произвеждане на изказването всеки аргументен израз се актуализира в комуникативно отношение,

---

⁹ Термините *подател* и *адресат* са предпочетени пред термините *говорещ* и *слушач*, тъй като подателите или адресатите могат да бъдат не само лица, но и технически съоръжения, способни да генерират или да възприемат езикови комуникати. Доколкото разбираме, термините *говорещ* и *слушач* са използвани за назоваване на реалните лица, участващи в речевия акт, т. е. за извънтекстовите говорещ и слушач.

т.е. в предикацията му се приписва (като признак) съответна комуникативна роля. Едва след това аргументът се „определява“, т. е. получава и семантичната роля, изисквана от дадения предикат (стр. 67). Този процес е валиден и за аргументите, носители на третата комуникативна роля, на която ще се спрем по-долу.

Предметът на комуникацията, определен като **комуникат**, е по-различна роля в сравнение с другите две. Комуникатът не бива да се свързва само с третото граматическо лице. Предмет на комуникацията е както цялото съобщение, разбирано като единичен речеви акт, така и лицата/предметите, за които се съобщава в този речеви акт. Комуникатът се дефинира като „събитие аргумент, на който в дадения единичен комуникативен акт не могат да се припишат ролята на подателя или адресата“ (стр. 45), т. е. третата роля има само минусови характеристики (не-Подател и не-Адресат). Въпреки това обаче комуникатът може да съдържа указания за реализацията и на другите две роли. Така напр. изречението *Иван каза, че ти ще ми дадеш книгата* е комуникат, но в него са реализирани и трите роли: предмет на комуникацията (*Иван и книгата*), подател (*ми*) и адресат (*ти*). Ако това е така, обемът на третата роля става твърде широк и тя става разностранна спрямо останалите, тъй като може да ги включва (на принципа „кутия в кутията“, стр. 45). Смятаме, че това е проблем за описанието на третата роля, свързан с дефинирането на взаимоотношенията между трите комуникативни роли. Ако подателят и адресатът са роли единствено на аргументните изрази, третата роля вече не би могла да се дефинира като негативна, тъй като липсва обща основа за противопоставянето ѝ с другите две.

Горният пример илюстрира и още един проблем за теорията на СКК. Предметът на комуникацията (напр. в горното изречение *Иван*) е бил говорещ и подател на информацията в предходния единичен речеви акт (говоренето, съобщението на Иван). С други думи той е носител на две комуникативни роли едновременно. Излиза, че няма еднозначно съответствие между роли и аргументни изрази и че всеки аргументен израз може да реализира повече от една роля в едно и също изречение. Това се отнася не само за местоименията, но и за глаголните форми, срв.: „Нито една комуникативна роля не е свързана само с едно глаголно лице, и обратно – граматическите лица не носят еднознач-

на конкретна информация за комуникативната роля“ (стр. 75). Поради тази причина и дефинициите, които авторите са предложили за трите роли, са твърде общи (вж. и бел 10):

подател – човек; техническо съоръжение, което може да генерира езикови комуникати; институция

адресат – живо същество или техническо съоръжение, което има способност да възприема съдържанието на езиковия комуникат.

предмет на комуникацията – събитиеен аргумент, на който не могат да се припишат ролите на подателя или адресата (стр. 44 – 45).

За авторите на тома този подход има определени предимства, тъй като позволява да се разкрият сложните аспекти на функциониране на СКК в текста. Според нас обаче такъв подход създава проблеми за еднозначното дефиниране не само на предмета на комуникацията, но и на подателя и адресата като инвариантни езикови значения и като самостоятелни теоретични конструкти, зададени чрез набор от непротиворечиви характеристики.

На фона на цялата съвкупност от реализации на лицата в текста морфологическата категория лице става само един от повърхнинните експоненти на съдържателната категория, въпреки че образува нейния център. По принцип всички семантични подходи разглеждат категорията твърде широко, т. е. проявленията ѝ се търсят на всички езикови равнища. В повечето описания това не е предмет на специална уговорка, но в Българско-полската граматика този принцип е възприет като теоретична основа. СКК се реализира чрез „всички формални показатели на лицата, всички текстови репрезентации на комуникативните роли“ (стр. 46), включително синтактични модели, лексикални знакови средства и лексикални показатели на персоналността. По-долу прилагаме (неподреден) списък на средствата от инвентара, с който разполага всяка роля.

Подател и Адресат

– глаголни фрази в 1 и 2 л. ед. и мн. ч.; лични местоимения в Им. п. и в непреките падежи в ед. и мн. ч.; притежателни местоимения (напр. *моята* книга, *книгата ти*); собствени имена; определени дескрипции (напр. *пишещият тези редове*); звателни форми (за адресата) като напр. *уважаеми професоре, скъпи приятелю,*

храбрецо и т. н.); дателни и винителни форми на личните местоимения в ед. и мн.ч. в безподложни конструкции (тип *Боли ме, Топло ти е, Спано ми е на леглото, Чете ли ти се?*); интонацията (напр. в императивите и в неимперативни изказвания с императивна интонация); всички видове „нули“ – т. е. подразбирането на подателя и адресата в случаите на т.нар. безлични трансформи като *Сега се строи трудно, Вижда се училището*); лексикални средства – глаголи, които назовават речевия акт, като *казвам, говоря, хваля се* и т.н.; лексикални средства за изразяване на подателя и адресата.

Предмет на комуникацията = комуникат

– глаголни фрази в 3 л. ед. и мн. ч.; лични местоимения в Им. п. и в непреките падежи в ед. и мн. ч.; дателни и винителни местоимения в 3 л. ед. и мн. ч. в предложни фрази (напр. *книга, написана от него*); съществителни имена; определени дескрипции; предложни конструкции със съществителни за лица и предмети (напр. *Предупреждават те за тези хора, Не се отказа от пиенето* и т. н.); третолични изречения в подложни модели (напр. *Иван продава сирене*) и безподложни модели (напр. *Вали, Съмва, Грях е, Топло е в стаята, Счупи се, Върви се направо*); подчинени допълнителни изречения с оператори *че/да/дали*; (напр. *Умолявам я да почака*); пряка реч; лексикални средства.

Описанието на категорията става равносилно на описанието на езика в цялата съвкупност от речевите му употреби. Лицето се свързва с всички позиции, които експлицират персонална референция – т. е. с всички аргументи на предиката и предикативни изрази, които по необходимост получават една от трите комуникативни роли. Едни и същи роли могат да се приписват на различни аргументи, а един и същ аргумент може да поеме различни роли. Така значенията за лице трябва да се търсят навсякъде в изречението, извън граматическите лични парадигми и без оглед на граматическите функции на отделните лични форми.

Според авторите на теорията за СКК в българския и полския език „делта на лингвистичното описание на категорията е *не да се йерархизират* нейните елементи, а да се открият те еднозначно в конкретния езиков материал“ [курсивът мой И.К.] (Българско-полска граматика 1993, 35).

Целта на настоящата работа е различна. Централен проблем на изследването е морфосинтактичното описание на личните глаголни форми. Решаващо за нашите анализи е изходното теоретично положение, че между морфосинтактичните и семантичните категоризации на лицата (и предметите), взети в отношението им към речевия акт, съществуват универсални принципи на съответствие. Според нас тези принципи добиват особена значимост, когато става въпрос за граматически категории като лицето, които присъстват във всички или поне в повечето езици. Нашата задача ще бъде да открием как тези принципи действат в българския език, свързвайки от една страна семантичната с граматическата (морфосинтактичната) категория лице и от друга страна граматическата категория с фонологическите форми.

В основата на нашата работа стои схващането на Н. Чомски (вж. Чомски 1981, 1995, вж. и Харли и Ритер 2002, Бианки 2006), че в езика съществуват поне два вида персонални признаци – семантични (като [$\pm$ одушевеност], т. е. семантичен род и [$\pm$ лице], т. е. [$\pm$ човек]) и формални (граматически) признаци за лице/число/род (в езиците, в които родът е граматикализиран). Тези признаци са част от характеристиката на всички субстантивни елементи, която се задава в речниковите им статии и позволява да бъдат избирани в подходящ семантико-синтактичен контекст. Глаголните окончания също са зададени в речника, само че те притежават единствено граматически признаци (подробно за морфосинтактичната им репрезентация вж. глава 3.). С други думи, ние приемаме, че речникът е отговорен за семантичната и граматическата лична спецификация на всеки аргументен израз. Персоналната спецификация участва в редица граматически процеси като тези, чрез които се установява кореференция (между именните групи или между едно местоимение и неговия антецедент) или се приписва/получава семантична роля. Следователно, не приемаме и схващането, че комуникативните роли се приписват на аргументите в процеса на предикацията (срв. Българско-полска граматика 1993, 42, 67 и сл.). В процеса на предикацията се приписват само семантични роли, и то в съответствие с комбинаторните възможности на глагола и семантичните признаци на имената, които могат да запълнят аргументните му позиции (вж. по-подробно тази глава, т. 6.).

ГЛАВА 2

МОРФОСИНТАКСИКТИЧНИ СВОЙСТВА НА ЛИЧНИТЕ ФЛЕКСИИ

1. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ФОРМАЛИЗАЦИЯТА НА ЛИЧНАТА ГЛАГОЛНА ФЛЕКСИЯ

Имайки предвид казаното в глава 1., нека се опитаме да подредим в списък трите персонални значения така, както са ни известни от традиционната граматика:

- (1) 1. референция към Подателя (Говорещия)
2. референция към Адресата (Слушания)
3. референция към Предмета на комуникацията

Списъкът от значения в (1) не е достатъчен според нас за характеризиране на лицето. При семантично-ориентираните подходи липсва указание за това как отделните значения са свързани с формите за изразяване на лице. Друг проблем е квалифицирането на формата за 3 л., предвид на нейните референциални функции.

Споменатите недостатъци изпъкват особено ясно, когато трябва да опишем значението на множествените форми за 1 и 2 л.. Както е известно, 1 л. мн. ч. може да означава един говорещ и много адресати, но също един говорещ и много трети лица (именно лица), както и различни комбинации от говорещ, адресат(и) и трето лице (трети лица).

Формата за 2 л. може да обозначава един адресат, комбинация от двама адресати, множество от адресати, но и различни комбинации от адресат(и) и трети лица (Нойер 1992, Цисоу 2003, 74-77).

С други думи, елементите в (1) по-горе могат да се съчетават помежду си и така да обозначават различни по вид и състав референциални групи, вж. примерните комбинации в (2):

- (2) а. 1+2: референция към Г и един А
- б. 2+2+3: референция към два различни А и към един не-Г/не-А
- в. 3+3: референция към два не-Г/не-А

В семантиката на всяка отделна множествена форма обаче не се съдържа ограничение относно броя на възможните референти, тъй като контекстът задава всяка конкретна спецификация. Затова ако семантичното описание има претенцията за изчерпателност, тогава личните средства (флексии или местоимения) в множествено число би следвало да се представят чрез всички възможни групи от референциални елементи, които лицата могат да обозначават. Естествено „размерът“ на тези референциални групи може да варира от две до безкрайност, както е в (3):

- (3) *ние/-м, ме:* 1+2, 1+3, 1+1+2, 1+2+3
- вие/-те:* 2+2, 2+3, 2+2+2, 2+2+3, 2+3+3
- те/-ът, -т:* 3+3, 3+3+3, 3+3+3+3

Очевидно е, че става невъзможно да опишем всяко отделно лично значение и още по-малко да обясним как отделните семи се свързват с отделните форми. Затова е по-целесъобразно да потърсим и изведем правилата, които регулират съотношението между форма и значение и които осигуряват конкретния избор на персонална форма във всеки отделен речев акт. Да речем, че тези правила представляват един фрагмент от граматиката на българския език и са част от нашите езикови знания за това, какви са релациите между плана на изразяване и плана на съдържание на езиковите изрази.

С други думи, правилата формулират закономерностите в съотношението между лицата (1 л., 2 л., 3 л.) и възможните комбинации (на семите 1, 2 и 3). Така напр. ще ни трябва правило, което да осигури, че всяка комбинация, съдържаща 1, винаги се

реализира чрез 1 л., без значение дали съдържа елементите 2, 3 или някои техни комбинации.

Трябва да зададем и правило за 2 л.: всяка комбинация от 2 и (не)определен брой референти ще се реализира чрез 2 л., без значение дали съдържа 3 или не, но при условие, че не съдържа 1, тъй като в този случай винаги ще се избере 1 л., и т. н. Правилата могат да се обобщят в (4) (по А. Зуики, вж. Зуики 1977):

- (4) А. 1 л. се използва за всяка референциална група, съдържаща референциален елемент 1;
- Б. В противен случай се използва 2 л. за всяка референциална група, съдържаща референциален елемент 2;
- В. В противен случай се използва 3 л..

А. Зуики твърди, че правилата в (4) са универсални, тъй като се основават на следните два универсални принципа:

- * 1 л. се свързва със сема 1, 2 л. – със сема 2 и 3 л. – със сема 3, т.е. че има еднозначно съответствие между граматическите лица и комуникативните роли или признаци и
- * между семите 1, 2, 3 съществува йерархия такава, че 1 заема по-висок ранг от 2, а 2 – по-висок ранг от 3.

В резултат на тези два принципа, правилото А. за избор на 1 л. в (4) ще се прилага преди правилото Б. за избор на 2 л.; в останалите случаи се избира 3 л., по правило В.

Ф. Планк (Планк 1985) предлага вариант за формализация на тези принципи/правила, които за български можем да представим във вид на импликации (5):

- (5) А. Ако $\Gamma(\text{оворещият}) \subset$ на множеството $\{\dots\}$, тогава
  - а. *аз/-ъ, -м*, ако множеството е едночленно
  - б. *ние/-м, -ме*, ако множеството е с повече от един член, иначе
- Б. ако $\Lambda(\text{дресатът}) \subset$ на множеството $\{\dots\}$, тогава
  - а. *ти/-и*, ако множеството е едночленно
  - б. *вие/-те*, ако множеството е с повече от един член, иначе

В. Иначе:

- а. *той/тя/то/-Ø*, ако множеството е едночленно
- б. *те/-т,-ът*, ако множеството е с повече от един член,

Предложенията на А. Зуики и Ф. Планк изхождат от разбирането, че в граматическия компонент на езика съществуват универсални значения (или признаци) и универсални правила за комбинирането на тези значения (признаци).

Друго основно положение е презумпцията за паралелност във функциите на личните местоимения и глаголните флексии. Признават се (най-малко) два реда „форми“ на категорията, които изпълняват еднакви семантични задачи – а именно да идентифицират референцията на глаголните аргументи по отношение на комуникативните роли в речевия акт.

2. ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ НА ФОРМАЛНО-СЕМАНТИЧНИТЕ ПОДХОДИ

Формално-семантичният подход за описанието на лицето се различава от семантичния по това, че установява принципи на йерархическа зависимост между граматическите лица на основата на изразяваните от тях значения. В глава 4, т. 3 и 4 ще разгледаме някои типологически особености на йерархията на личните форми, която представяме в (6) като импликация от вида:

(6) 1 л. > 2 л. > 3 л.

(6) може да се разбира в смисъл, че 1 л. заема по-висок „ранг“ в сравнение с 2 л, което от своя страна заема по-висок „ранг“ в сравнение с 3 л.

С йерархията на лицата в (6) и правилата в (4)/(5) може да се обяснят редица случаи на съгласуването по лице в множествено число. Така напр. при координирани подлози, ако един от конституентите съдържа елемент 1, винаги ще се избере първолична форма, според правило А. в (4), което има „предимство“ пред правилата Б. и В., вж. примера в (7а). Ако няма конституент със сема 1 и ако един от конституентите съдържа сема 2, тогава спо-

ред правило Б. глаголната форма трябва да е във 2 л., (7б). Във всички останали случаи глаголната форма трябва да е в 3 л., (7в):

- (7) а. Аз и Иван ще *отидем*/*ще отидат на кино.
- б. *Ти* и приятелите на Иван ще *седнете*/*ще *седнат* отляво.
- в. Петър и Иван *ще седнат* отдясно.

В (7а) глаголът е в 1 л., тъй като можеството *аз + Иван* включва говорещия (сема 1). В (7б) множеството изключва говорещия, но включва адресата (сема 2), поради което единствено възможната форма е тази за 2 л.

В комитативни конструкции с изпуснат (или несегментен) подлог (вж. напр. (8)) персоналната референция лесно може да се възстанови, според правилата в (4) по-горе и йерархията в (6). Така напр. в (8) нулевият подлог (*pro*, вж. по-подробно глава 4. и 5.) се интерпретира като съдържащ сема 1, т. е. като 1 л., и така, според правило А. в (5) може да се „изчисли“ броят на участниците (*аз и майка му* или *ние и майка му*) (Моравчик 2004):

- (8) *pro* Отидохме [с майка му] на пазара

Един от основните проблеми при този род формализации на лицата е свързан с дефинирането на 3 – третата комуникативна роля. Кои са средствата за изразяването ѝ? Правило В. в (6) е формулирано твърде общо. То не казва нищо за останалите езикови изрази, за които може да се твърди, че имат „третолична“ референция (не-1, не-2), тъй като изискват съгласуваща се форма в 3 л. – съществителни (за лица и предмети), собствени имена, роднински названия, и т.н. и т.н. Не са уговорени и случаите на преносна употреба, характерна за някои „третолични“ изрази, които отправат към говорещия или слушащия, напр. *Авторът на тези редове, Вашият покорен слуга, Ваша милост* и т.н.

Този подход също се основава на едно твърде широко разбиране за същността на категорията. Липсват конкретни указания за това, дали лицето се свързва само със субекта, или и с останалите позиции, в които се означава персонална референция. Ако това е така, значенията за лице отново ще трябва да се търсят навсякъде в изречението, извън граматическите лични парадиг-

ми и без оглед на граматическите функции на отделните лични форми. Както вече имахме случай да отбележим, не сме съгласни и с разбирането, че синтактичната функция на местоименията е идентична с тази на личните окончания. Според нас проблем за формално-семантичните подходи е и моделирането на безличната семантика, тъй като там би трябвало въобще да липсва сема 3 (предмет на комуникацията), но въпреки това глаголната форма е третолична.

4. БЕЛЕЖКИ ЗА ПОНЯТИЕТО ГЛАГОЛНО ЛИЦЕ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА СИНТАКСИСА

Според нас така, както се използва в традиционната граматика, терминът *глаголно лице* има нужда от известно уточняване. Като граматическо понятие за определяне семантичната същност на категорията, глаголното лице се извлича на базата на семантичното понятие за лице. Обикновено се твърди, че глаголното лице е „вършителят на действието, активният участник в съобщавания факт, граматическият субект на действието“ (напр. Куцаров 1985, 69). С други думи, глаголното лице се схваща като личен, агентивен субект.

Тази интерпретация според нас е подвеждаща, въпреки че семантичната йерархия на лицата е тясно свързана с йерархиите по агентивност и субектност: възможно е, както твърди Диксън (1979), *ego*, а след него и *tu*, да са най-добри кандидати за ролята Агенс, доколкото говорещият се явява „егоцентричният фокус“ на изказванията в 1 л. (Диксън 1979, 85), а адресатът следва непосредствено след него.¹ Трето лице може да се свързва с всякакви роли, но типична за него е ролята Пациенс.

Дори тези обобщения да са верни, те са валидни само за субектно-ориентираните (т.е. индоевропейските) езици, които кодират субекта, но не (и) обекта/темата като синтактично главен аргумент. В тези езици това намира израз в преимущественото използване на активни конструкции *вм.* пасивни, в това, че

---

¹ Това твърдение на Диксън се оспорва от Вежбицка (1981), според която няма причина да се мисли, че говорещият „представя“ себе си като Агенс в много по-голяма степен, отколкото като Пациенс.

Агенсът се експлицира като подлог, а Пациенсът – като допълнение. В пасивните конструкции, които са маркирани в сравнение с активните, Агенсът се изразява чрез предложна *от*-фраза. Въпреки това обаче се изтъква (Малинсън 1981, 73), че при определени комбинации от участници в речевата ситуация има по-голяма вероятност да се избере пасивна конструкция. Така напр. при неодушевен и неопределен субект-агенс, който „действа върху“ първоличен субект, пасивната конструкция се оказва немаркирана по отношение на тази комбинация. Като пример се посочва англ. *I was crushed by a falling stone* (букв. *Бях ударен от камък*), което в редица дискурсни контексти би имало по-голяма вероятност на употреба в сравнение с *A falling stone crushed me* (*Удари ме един камък*). В редица езици дори липсва активна форма за конструкции, в които Агенсът е 3 л., а Пациенсът – 1 л.

От такива наблюдения обаче не могат да се правят категорични изводи. На горните примери от английски в български съответствува „редовна“ активна конструкция, а при неопределен одушевен субект се използва активна неопределенолична конструкция от типа *Нападнаха ме/Откраднаха ми парите* (срв. порядкото *Бях нападнат* и *Бяха ми откраднати парите*). Прави се изводът, че повечето езици се подчиняват на йерархията в (9):

(9) 1 > 2 > 3

лице > одушевено същество > предмет

В (9) първоличните субекти, а след това и второличните субекти заемат йерархически най-високите позиции, след това следват третоличните субекти в зададения ред.² Направени са редица наблюдения, че по-низшите членове на йерархията (субектите за лица, одушевени същества и предмети) се маркират преимуществено чрез второстепенни части и заемат периферни изреченски позиции.

Тъй като в тази работа ние не се занимаваме с дискурсни-те/прагматичните характеристики на категорията, не можем да

---

² (9) напомня йерархията в (7) по-горе, но се различава от нея по това, че тук вече става въпрос за подредба не на формите за лице, а на значенията за лице в рамките на семантичната категория на лицата.

направим извод, дали българският дискурс също се „съобразява“ с тази йерархия. Изследването на тези зависимости е особено интересно за езиците, които са интегрирали тези зависимости в граматическата си система. Така напр. австралийските и въобще полисинтетичните езици, които имат смесени падежни системи, маркират в именната група номинатив-акузатив от една страна, и ергатив-абсолютив от друга. М. Силвърстайн (Силвърстайн 1976), който пръв предлага горната градация, твърди, че ергативни маркери получават третоличните субекти, докато първо- и второличните субекти, които образуват връх на йерархията, се маркират с акузатив.

Конкретно за български би било интересно да се проследи реализацията на ергативните субекти в безлични експерименторни конструкции от типа *Говори ми се, Става ми криво, Вие ми се свят* и под. Наистина, тези конструкции биха могли да се разглеждат като резултат от действие на неодоушевен и неидентифициран субект върху първо-, второ- или третоличен (одоушевен) субект, маркиран чрез ергативно местоимение или именна група. С други думи, вероятно има основание да се търсят проявленията на йерархията в (9) и в някои фрагменти на българската граматика.

Иначе, доколкото обобщенията за агентивния статус на първо и второ лице се разкриват като характеристики на дискурса, не би следвало те да се прехвърлят и върху структурните стойности на тези значения. Ако в речевите употреби на лицата преобладава тенденция 1/2 л. да се избира в агентивна функция, това съвсем не означава, че те трябва да се свържат единствено с тази роля. Може да се очаква обаче, че ако субектът е личен, нараства вероятността за агентивен статус; обратно, при неличен субект нараства вероятността за пациентен статус, т.е. 3 л. се свързва най-често с ролята пациенс. Затова йерархията в (10) се тълкува и като йерархия по агентивност.

Ролята Агенс обаче не се свързва само със субектите-подлози, известно е, че тя може да се реализира и чрез други изреченски конституенти, напр. чрез *от*-фразите в пасивните изречения. От друга страна, има редица глаголи, чиято аргументна структура въобще не съдържа Агенс, а някоя друга роля, която е синтактично най-висока и се реализира като субектна. Кой аргумент ще е носител на субектната роля зависи изцяло от лекси-

калното значение на глагола, който управлява своите аргументи, както споменахме и по-горе. Така напр. *verba sentiendi* като *виждам, чувам, чувствам, преживявам* имат Експериентор като главен аргумент и Тема (по традиция Пациенс) като втори аргумент; глаголи като *падам, потъвам, търкалям се* имат само Тема (Пациенс) като главен аргумент и т.н. (вж. примера по-долу).

От друга страна, ако глаголното лице се разбира като равнозначно на семантическото понятие „лице“, това може да доведе до нежелано „съкращаване“ или „умножаване“ броя на граматическите лица. Според становището на Р. Якобсон, лицата в езика са две (само 1. и 2.), а третото лице е граматически безлична форма, която не изразява връзка със субект (1985, 215). Т. Рител (Рител 1985, *inter alia*) твърди, че само основните лица са четири – говорещ, слушаш, този, когото го няма и за когото се говори, и неопределеното лице. За неопределеното лице пишат също и А. Виноградов (1972) и колективът на ФСГ (Бондарко 1991). Според А. Виноградов в неопределено-личните конструкции се съхранява пряко или скрито отношение към производителя на действието, който е одушевено същество. Като аргумент за съществуването на одушевен субстрат при неопределено-личните форми се посочва фактът, че неопределено-личните конструкции могат да се заменят с пасивни, които съдържат дълбочинен личен субект Агенс.

Нашето разбиране за съдържанието на термина *глаголно лице* се основава на следните допускания, възприети в генеративната семантика и синтаксис:

* всеки предикат има лексикално значение (денотация), с което участва в определен брой пропозиции, описващи определен брой ситуации. В семантичната направа на пропозициите участват всички (или някои от) аргументи (актанти) на глагола, като всеки аргумент се определя от гледна точка на ролята, която изпълнява в дадената ситуация, напр. Агенс, Пациенс (Тема), Експериентер и т.н. (Джонова 2004, Ницолова 1984). В синтаксиса всеки аргумент се изразява чрез някаква синтактична единица (фраза), в най-типичния случай – именна фраза (NP).

* според лексикалното си значение всеки глагол има определена аргументна структура, която всъщност е списък на аргументите му. Списъкът не е случаен, а йерархично подреден.

* измежду аргументите един е субектен; нарича се още *външен*. Субектният аргумент е различен от останалите, тъй като се реализира като NP извън максималната проекция на глагола (=глаголната група VP). Субектният аргумент е това NP, което ще влезе в субектно-предикатно отношение спрямо VP. Според нас именно този аргумент може да се нарече *глаголно лице*.

* останалите аргументи са вътрешни и се реализират в рамките на вербалната фраза (VP), в най-типичните случаи като допълнения и/или предложни фрази.

* аргументната структура се задава в речника, в речниковата статия на всеки глагол (според възприетите положения в генеративната семантика и синтаксис). Синтаксисът (на всички равнища) е длъжен да запази тази информация, т. е. той няма „правомощията“ да променя нито квалификацията на аргументите, нито субкатегоризационните свойства на глагола (т.е. неговите възможности за съчетаване с конкретни NP).³ Важно е да отбележим, че според това разбиране още в речника се кодира аргументната роля на подлога и неговата синтактична позиция спрямо VP. Да вземем напр. глагола *подхлъзвам се*, илюстриран в изреченията:

- (10) *Иван се подхлъзна (по заледения път).*
Колата се подхлъзна (по заледения път).

Подхлъзвам се е ергативен глагол, в смисъл, че *Иван* и *колата* са потърпевши, т. е. обекти (тръпници) на действието, които обаче се реализират като глаголни лица (т.е. субекти-подлози). Тяхната аргументна роля е Пациенс (или Тема). Предложната

---

³ Това изискване е известно като *Принцип на проекцията* и се дефинира така:

(i) Репрезентациите на всяко синтактично равнище се проектират от речника, като спазват субкатегоризационните свойства на речниковите единици

Репрезентации, които не съблюдават (i), са изключени и съответно пораждат неграматични изречения, напр. **Иван реши vs. Иван реши задачата*;* *Иван сложи книгата vs. Иван сложи книгата на масата*;* *Струва се, че БСП ще спечели изборите vs. Струва ми/му/.. се, че БСП ще спечели изборите.*

фраза е локативно разширение, което е факултативно, както показват скобите.

Ергативните глаголи имат някои особености, които ги отличават от неергативните им съответници (Кръпова 1993): те не могат да се съчетават с агентивна *от*-фраза (11а), с наречие, което е ориентирано към Агенса (11б) и с изречение за цел, тъй като то предполага съзнателно намерение от страна на Агенса (11в):

- (11) а. **Иван/Колата се подхлъзна от заледения път*
б. **Иван се позхлъзна доброволно*
б. **Иван се подхлъзна, за да покаже колко е сръчен*

В речниковия запис на глагола всички тези особености трябва да се отразят, за да сме сигурни, че няма да породим изречението от вида (11). (12) показва един възможен начин за представяне на тази информация:

- (12) *подхлъзвам се*: [NP₁ _____ (по NP₂)]
(Тема   Локатив)

Както се вижда от тези теоретични допускания и езикови илюстрации, глаголното лице може да е всяко лице или предмет, което има статут едновременно на външен глаголен аргумент и на синтактичен подлог.

5. СИНТАКТИЧНИ ПОДХОДИ ЗА ОПИСАНИЕ НА КАТЕГОРИЯТА И КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА СХВАЩАНИЯТА ЗА СЪГЛАСУВАНЕТО ПО ЛИЦЕ

В тази част накратко ще се спрем на някои от съвременните синтактични описания на категорията лице.

Традиционно лицето в синтаксиса се характеризира от гледна точка на функциите на отделните лица по отношение на предикативното съгласуване. Приета е постановката, че предикативното съгласуване е формален изразител на субектно-предикатната връзка, поради което някои автори обявяват лице-

то за една от основните синтактични категории на глагола. Цитира се твърдението на А. Виноградов (Виноградов 1972), който, следвайки традиционната представа за категорията в руското езикознание, обобщава: „глаголът служи за сказуемо не защото има време, вид и залог, а главно защото е способен да укаже лице; с една дума, в глагола.... ние смятаме лицето за главен признак“ (стр. 361).⁴

Две са причините, с които могат да се обяснят предикативните функции на категорията:

* лицето (и числото) няма отношение към глаголното действие, а само изказва обстоятелствата, свързани с неговото вършене или изказване (Андрейчин 1978, 136). Тъй като не е релевантна за (категориалното) значение на глагола, семантиката на тези две категории се определя като отражателна (Блох 1983, 125 и сл.) или комуникативно-граматическа (Адмони 1988).

* граматическото значение на глаголното лице/число има номинална (именна) природа, понеже е ориентирана към субекта, към неговата интерпретация и граматически признаци.⁵ По-

---

⁴ Някои автори обаче (напр. Адмони 1988, 112) не са съгласни, че предикативността трябва да се сведе единствено до съчетаемостта на глагола. Още по-малко трябва да се смята, че изменението по лице (личното спрежение) е способно единствено да сигнализира предикативната връзка. Наблюденията на И. Мешчанинов (Мешчанинов 1982) върху кавказките (самоедските) езици показват, че и други части на речта (напр. съществителните) получават лични показатели, когато функционират като (именно) сказуемо. Авторът (стр. 44 и сл.) дава пълните именни лични парадигми, което показва, че маркерите за лице в тези езици са мобилни (срв. подвижните лични окончания в полски – *Ja mi potoglem=Jam mi potugl*) и имат известна синтактична самостоятелност (вж. за дискусия и Ембик 1995). Според И. Мешчанинов тъй като лицето не е задължителен показател за глаголност, в индоевропейските езици, които маркират граматическото лице по причина на субординацията между съществително и глагол (Курилович (1976), глаголът има лице само като член на изречението и че категорията лице трябва да се свърже единствено със сказуемостта.

⁵ С липсата на релевантност и с номиналната характеристика на лицето се обяснява и еволюцията на флективната категория – личните/показателните местоимения и неударените анафорични местоимения, първоначално употребявани като заместители на имена в условия-

ради тази причина лицето/числото някои автори ги наричат ориентационни категории (Добрева 1980).

Съгласуването по лице/число се определя като основна структурна (подчинителна) връзка в синтаксиса: „задача“ на съгласуването е да свърже глагола-сказуемо с един от неговите аргументи, а именно с този, който е избран за подлог. Така се постига едновременно интеграцията на изречението и съотнасянето му с речевата ситуация, тъй като подложният аргумент се квалифицира от гледна точка на участието му в речевия акт.

В по-традиционните теории за съгласуването (вж. за дискусия Корбет 1988, 2006) се очертават основно два подхода за анализ на съгласувателните отношения:

1. Съгласуването е синтактична зависимост на един граматически елемент X от друг граматически елемент Y. Тази зависимост се проявява в рамките на една (или повече) граматически категории, т.е. съгласуването е формална зависимост по отношение на определени флективни признаци.

2. Съгласуването е синтактично отношение между два граматически елемента в някаква конфигурация (фраза или изречение), при което граматическият елемент X „се нагажда“ към граматическия елемент Y по някакъв граматически признак (признаци).

В първия случай съгласуването се определя като подчинителна връзка, а във втория – като формално уподобяване. Интересно е, че българските граматика, в кратките глави, посветени на съгласуването, разглеждат явлението чрез съчетание от двата подхода – приема се, че формалното уподобяване на сказуемото по лице/число „фиксира“ субординацията му спрямо подлога, срв. дефиницията у К. Попов (Попов 1988, 5): „синтактичното съгласуване е такава подчинителна връзка в словосъчетанието

та на кореференция се превръщат в клитики и стават задължителна част от глагола, отначало като субститути на кореферентна именна група, а впоследствие започват да се употребяват и паралелно с налична именна група (вж. напр. Гивон 1972). Така интерпретирани, фактите на диахронната морфология и в частност граматикализацията на лицето се обясняват като синтактично мотивирани процеси.

или в изречението, при която се наблюдава уподобяване на зависимата дума спрямо главната по род, число, лице и падеж⁶.

Мотивацията е свързана с факта, че лицето е примарно изразено в личните местоимения, а в глагола има вторичен характер, тъй като отразява реалии, свързани с името, с което се съчетава (вж. Лайънз (1968, 236 – 246, 263 – 265), Курилович (1976) и Рител (1985, 42), *inter alia*). Така се стига до търсене на пълна аналогия между предикативното и атрибутивното съгласуване: и в двата случая има подчинителна връзка и формално уподобяване по граматически признаци.

От тезиса за формалния характер на (предикативното и атрибутивното) съгласуване произтича и широко разпространеното мнение, че по принцип то е редувантно явление. В редица случаи съвпадат не само признаковите стойности на елементите X и Y, но даже и формалните маркери, напр. лат. *vidi illum bonum dominum* (Корбет 2006, 16 нарича този тип канонично съгласуване „алитеративно“). Такива фонологически повторения са довели редица изследователи (вкл. Е. Сепир (Сепир 1921), О. Йесперсен (Йесперсен 1965, 345), Дж. Брезнан (Брезнан 1986, 1-2)) до заключението, че глаголната флексия редувантно изразява граматическите признаци (лице/число/клас) на името, с което се съчетава.⁷ Така граматическото съгласуване контрастира с анафората, която се разглежда като семантично отношение (на ко-

---

⁶ С тази бегла характеристика обаче се изчерпва описанието на съгласуването в българския език. Повечето автори на (теоретични и практически) граматика и трудове по синтаксис „не стигат по-далеч“ от тази дефиниция. Очевидно на съгласуването се гледа като на второстепенно и маргинално явление, а описанието на явлението се свежда до емпиричното регистриране на изключенията и особеностите, отколкото към систематизиране на правилата и обяснение на механизма, който стои зад този процес. Към това можем да прибавим и факта, че се търсят единични обяснения на отделните случаи, без да се избере някакъв теоретичен модел на описанието

⁷ О. Йесперсен (Йесперсен 1965, 345) дори обявява, че прогресът в езиковата еволюция трябва да се свърже с тенденцията за освобождаване от окончанията в прилагателните и глаголите, чрез които се посочва съгласувателно отношение със съответно съществително.

референция) между едно местоимение и един референциален израз.

Редица съвременни автори (Корбет 1983, 1988, Даути и Якобсон 1988, Векслер и Златич 2003, Христов 2012, Алсина и Арсенйевич 2012) отбелязват, че в различните езици има съгласувателни особености, които не могат да се обяснят чрез формалното подобие. Става въпрос за случаите, когато съгласуването се „пренебрегва“ за сметка на семантичната съчетаемост (*семантично съгласуване*). Класически случаи на такива конфликти между синтаксиса и семантиката са: а) съгласуването при координирани местоименни и именни подлози в различни лица и числа (13а и б), б) комитативните (социативните) конструкции (14) (Моравчик 2004), а също и в) случаите на несъответстваща персонална характеристика между подлога и сказуемото (15а и б) (вж. и по-горе т. 3. и т. 4.):

- (13) а. Селянинът и аз бяхме на двата края на синджира
б. Иван, Димитър и ти ще отидете на Витоша.
- (14) (Ние) с Калина тръгнахме мълчаливо.
- (15) а. За тоя празник неговите приятели му се радваме, горещо го поздравяваме и му пожелаваме да служи все така честно на българската сцена (примерите са на К. Попов – вж. Попов 1988, 8, 11).
б. Някои/всички желаят/желаем/желаете да участват/участваме/участвате в кампанията.

В (13) а. и б. формата за 1 л. и 2 л. мн. ч. се избира поради това, че един от конституентите е съответно в 1 л. и 2 л., което говори в полза на една семантична йерархия на лицата, като тази в (9) по-горе. В (14) реалните референти са *аз* и *Калина*, въпреки че местоимението за 1 л. не фигурира в конструкцията. В (15) има конфликт между 3 л. на подлога и 1 л. на сказуемото, а в (15б) между 3 л. и 1/2 л..

Ако възприемем принципа на разграничаване между морфологическата информация (граматическите значения) и информацията за семантичните свойства на имената, би трябвало да заключим, че признаците на имената (одушевеност, неодушевеност, генеричност, събирателност и т.н.) могат да действат в известна

степен независимо от морфологията на лицето/числото. Но това съвсем не е така. Забелязват се междуезикови тенденции, при които изборът на съгласувана форма зависи именно от горепосочените свойства на имената. Напр. според данните на Г. Корбет (Корбет 1988, 48 и сл., вж. и Корбет 2006) при координация одушевените подлози, които предхождат сказуемото (словоред SV) демонстрират по-голяма тенденция (в славянските езици) да „извикват“ сказуемо в мн. ч., отколкото неодушевените,⁸ срв. *Иван и синът му влязоха в аудиторията, но Лъжа и робство на тая земя царува.*

Ако възприемем строго синтактичен подход към съгласуването, ще имаме проблеми с формализирането на признаковите несъответствия (като напр. тези в (15), а оттам и с формализацията на самото съгласуване като синтактично отношение. Второ, не става ясно откъде идва информацията за одушевеност, генеричност и т.н. За да може да опише явлението адекватно, един такъв анализ ще трябва да включи тези признаци (напр. [$\pm$ одушевеност], [$\pm$ генеричност]) в семантиката на именната. С други думи, такъв подход трябва да приеме, че семантичната информация е кодирана във вид на синтактични признаци, което пък води до нов проблем — за (не)съответствието между тези признаци и морфосинтактичните структури (Барлоу 1992, 111). В противен случай ще трябва да заключим, че подлогът е само синтактичен обект и че глаголната морфология изобщо няма отношение към семантичната (признаковата) класификация на субектите.

Основният проблем следователно е детерминистичен – кои свойства (признаци) участват в съгласуването – селективните (семантичните) или формалните (граматическите), или и двата

---

⁸ „Controllers which refer to animates are more likely to take agreement forms with a greater degree of semantic justification than are inanimates“ (Корбет 1988, 47). В откъси от руски литературни текстове от последните два века Г. Корбет дава следните резултати за употребата на квантификаторни фрази като подлог: одушевени подлози при сказуемо в ед. ч. – 11 случая, при сказуемо в мн. ч. – 48 случая, или общо 81%.; неодушевени подлози при сказуемо в ед. ч. – 21 случая, при сказуемо в мн. ч. – 20 случая, или общо 49% (Корбет 1988, 48).

вида? Според някои автори (Лапоант 1980) всички модели на съгласуването в крайна сметка са резултат от условия на съвместимост, а твърдението за редундантност произтича от надценяването на формалните признаци и третирането на семантично-мотивирани случаи като изключения от граматическото правило.

За съжаление, липсват точни критерии за разграничаване на синтактичното от семантичното съгласуване, което показва, че липсва и теоретична основа в дискусиите. Така напр. никъде не е изяснено как семантичното съгласуване „отменя“ синтактичните правила. За тази цел е необходимо да се покаже а) какъв механизъм предизвиква семантично съгласуване и б) как синтактичните условия за правилност на изреченията взаимодействат със семантичните условия за правилност, чрез което да се обяснят по-голям брой съгласувателни явления (Барлоу 1992, 11). Ясно е обаче, че теорията, която може да опише разнообразието от възможни съгласувателни отношения, трябва да е по-сложна в смисъл, че трябва да обхваща както семантичните, така и синтактичните фактори, участващи в тези отношения. С други думи, тази теория не може да е нито чисто синтактична, нито чисто семантична.

Вторият проблем е свързан още с опитите на Л. Блумфийлд (Блумфийлд 1933) и някои съвременни теоретици като Ст. Лапоант (Лапоант 1980) стриктно да разграничат синтаксиса от морфологията. По-точно проблемът е защо при флексията, въпреки че те са част от морфологията, формата зависи изцяло от синтактичните отношения.

Друг не по-малко важен проблем произтича от необходимостта да се квалифицира елементът, който предизвиква съгласувателно отношение, в случая подлогът. Ако приемем традиционното схващане, че сказуемото се приспособява към субекта (-подлог), като изразява същите признаци, ще трябва да признаем, че всяка именна група съдържа някаква персонална характеристика (вж. и дискусиата по-долу в следващата част). В противен случай не би трябвало изобщо да говорим за съгласуване: ако подлогът и сказуемото се различават по отношение на изразяваните от тях признаци (за лице и число), то тогава – *sensu stricto* – между тях не може да има съгласуване, нито пък може

да има формално уподобяване (Леман 1982). К. Леман (стр. 219) заключава, че очевидно нямаме друга алтернатива, освен да твърдим, че лицето не е нито именна, нито глаголна, а местоименна категория. Ако един език изразява лице, то това е чрез местоимението. Синтактичното съгласуване по лице/число сигнализира релация между глагола и именната група, която, ако присъствува в конструкцията, има „отредена“ синтактична позиция в морфологията на глагола. В тоя смисъл можем да тълкуваме и твърденията, че субектът се съдържа в личното окончание (напр. Кан 1974, 44 и сл.) и че безличността трябва да се разбира не като отсъствие на граматическо лице, а като проява на известни негови свойства (Потебня 1958, 9).

Очевидно е обаче, че възможните кандидати за статус на подлог не образуват някакъв затворен клас и не принадлежат към една лексикална категория. Най-многого, което можем да кажем за тях, е, че те са именни групи (NP). Но както споменахме и по-горе, за статут на NP претендират не само референциални изрази, но също и квантификаторни фрази, изречения в подложна функция, нулеви местоимения *pro*, и т.н. Бихме могли също така да кажем, че това, което ги обединява, е граматическата функция ПОДЛОГ, но трябва също така да се съобразим и с разликата между дълбочинен и повърхнинен подлог (субект). Напр. според трансформационната граматика в пасивните изречения дълбочинният обект се превръща в повърхнинен подлог, т. е. NP може да се придвижи в тази позиция, срв. *Иван/някой/pro чете книгата – Книгата се чете (от Иван/някой/*pro)*. Това означава, че трябва да държим сметка за това, кога се прилагат правилата за съгласуване. Ако има трансформации, съгласуването ще действа след като приключи действието на трансформационните правила. Една по-прецизна теория на съгласуването би следвало да потърси мястото му в структурата от синтактични модули, които генерират изречението.

Поредният проблем пред анализа е свързан с посоката на съгласуването. Стандартно, и при това *a priori*, се приема, че подлогът контролира граматическата форма на сказуемото, т. е. подлогът детерминира сказуемото като лично или нелично. Има обаче случаи, в които това положение съвсем не е очевидно. Например, както посочват редица изследователи (Лухан 1985,

Барлоу 1988, 12, Моравчик 1988, Корбет 2006) в нулевосубектните езици личните флексии имат различна роля в сравнение с „подобни“ маркери в ненулевосубектните езици. Но съгласуването на глаголното сказуемо с подлога е само едно от проявлениеята на това синтактично отношение: не винаги граматическата взаимоотноусловеност на съчетаващите се елементи разполага с морфологично изразяване. Има езици, които не притежават лични форми, но също изразяват предикативни отношения (Бейкър 2008), а от друга страна – при езиците с глаголна афиксация явното съгласуване обезпечава по-голямата комуникативна самостоятелност на глагола. М. Барлоу и Ч. Фъргюсън отбелязват, че е по-логично да говорим за съгласуване само в случай на съвместна поява на NP и V, отколкото когато NP е факултативно и категориалната информация за подлога се появява в глагола (Барлоу 1988, 12). В резултат се получава така, че като че ли местоимението, ако е изразено, се съгласува с глагола, а не обратно. В тази връзка има повече смисъл да приемем, теорията на Н. Чомски (Чомски 1981, 1995, 2000), че глаголната ФЛ(ексия) е отделен изреченски елемент, и тогава всъщност подлогът, изразен или не, се съгласува с флексията, а не с глагола, както е според традиционното схващане.

По тези причини някои граматически теории, като Генерализираната фразово-структурна граматика (ГФСГ) и Лексикално-функционалната граматика (ЛФГ) въобще не признават синтактична зависимост при съгласуването, а го разбират като правило за проверка на идентичните признаци на съгласуващите си категории.

Не е ясна и областта на приложение на явлението. Тук могат да се зададат няколко въпроса. Има ли едно единно явление съгласуване, което да обединява съгласуването по лице и по число (Крофт 1990)? Има ли общ механизъм при атрибутивното и предикативното съгласуване (Леман 1982, 1988, Корбет 2006)? С други думи въпросите се свеждат до това, дали има едно съгласувателно отношение, или много. Установяването на асиметрии от различен порядък (като илюстрираните по-горе) е довело до въпроса за евентуалните различия между съгласуване и анафора. Безспорно анафората (и управлението) е съседна област на съгласуването. Даже има автори, които ги разглеждат като явления от един и същ общ порядък, и твърдят, че съгласуването е фор-

мализирана анафора. Други автори обаче (вж. напр. Брезнан 1987, за която споменахме и по-горе) стриктно разграничават двата типа отношения. К. Леман (Леман 1982, 219) изтъква, че само анафората сигнализира ко-референция, докато при съгласуването става въпрос за чисто синтактична релация между флективната морфема (която е набор от съгласувателни признаци) и NP, между които няма анафорична връзка. Функцията на флективната морфема като съгласувателен маркер е да снесе синтактичната двусмисленост, тя няма собствена референциална стойност и не е свързана с (анафоричния) контекст. Личната флексия е синтактичен елемент („морфема“), чрез която се изразява съгласуване с израза, който е аргумент на (комплексния) предикат, част от който се явява самата синтактична „морфема“.

Но положението, както обикновено, е по-сложно (вж. дискусията в Робъртс и Холмберг 2010). Съгласуването не се ограничава само с простите изречения, а се „разпространява“ и в състава на сложните изречения. Тази негова „междуизреченска“ функция го превръща в особено важен проблем за описанието на нулево-субектните езици като български, които оставят подчинения подлог неизразен. В тези случаи изборът на „антецедент“ за съгласувателната морфема в подчиненото изречение зависи от типа на синтактичните отношения, срв. напр. двойките изречения:

- (16) а. *Иван_i* каза на *Петър_j*, че ще спечели_{*i/j*}
 б. *Иван_i* каза на *Петър_j* да дойде*_{*i/j*}.
- (17) а. *Иван_i* не е казал на *никого_j*, че ще спечели_{*i/j*}.
 б. *Иван_i* не е казал на *никого_j* да идва*_{*i/j*}.
- (18) а. *Никой_i* не каза на *Иван_j*, че ще спечели_{*i/j*}.
 б. *Никой_i* не му е казал на *Иван_j* да идва*_{*i/j*}.

В а. случаите казуемото в подчиненото изречение може да се свърже както с главния подлог, така и с главното допълнение, без значение дали те са референциални изрази, или не. Ако обаче главното допълнение е рематично (17а), тогава то ще контролира съгласуването. От друга страна във всички б. случаи съгласуването е с главното допълнение. Даже ако варираме акцентните характеристики на двете именни групи, с цел да променим темо-ремната структура, резултатът ще остане същият.

Изречения от такъв род правят изключително трудна всяка теория на съгласуването, която поставя само семантичната структура или темо-ремните отношения в основата си.

Според Е. Кийнън (Кийнън 1974), ако съгласуването се определи като отношение, при което формата на един израз варира с избора на други израз, то принцип (19) може да се смята за семантичен корелат на понятието съгласуване:

(19) Ако А и В са различни конституенти на една синтактична структура Е, А се съгласува с В, ако и само ако семантичната интерпретация на изразите на А варира със семантичната интерпретация на изразите на В в интерпретацията на Е.

В тази формулировка А е функция, която взема интерпретациите на В за аргументи и дава интерпретациите на А като стойности. Дефиницията на Кийнън почива върху допускането, че между семантичната структура и структурата функция – аргумент има съответствие, и то е еднозначно. Това допускане в редица случаи е вярно, но по-скоро следва да се приеме като тенденция (Бош 1983, 194), заедно с други общи тенденции, като напр. че субектите са Топик (тема), а предикатите – Комент (рема) (Ламбрехт 1994), и при условие, че словоредът е SVO.

Иначе съгласуването не се влияе от лексикалните характеристики на аргументния израз, нито от варирането на лексикалното значение в зависимост от контекста – на аргумента при всички случаи се приписват едни и същи стойности, напр.

Пилето е вкусно; Пилето е болно; Пилето е порцеланово.

С други думи всяка теория, която търси съответствие между предикативното и анафоричното съгласуване, или по-скоро търси семантическите основания за съгласуването в анафората, трябва да е непременно семантична. За такава една теория съгласуването ще е резултат от взаимодействието на семантичните репрезентации на съгласуващите се елементи, тъй като иначе не би могла да обясни как разнородни граматически и лексикални значения притежават сходни функции.

Според нас всяка теория на съгласуването трябва на първо място да определи какви са принципите на съответствие между морфологията на съгласувателните категории и семантиката на

съгласуващите се елементи. От друга страна съгласуването като структурна връзка действа в синтаксиса, който „формализира“, стандартизира теоретически възможните субектно-предикатни зависимости. С други думи, съгласуването „разполага“ с фактите на морфологията, „разчита“ на семантичните релации (семантичните роли на глаголните аргументи) и се „проявява“ в синтактичните (предикативните) структури. Това го прави една сложна област, в която трите езикови равнища си взаимодействуват едно с друго и зависят едно от друго. Което пък налага тяхното внимателно диференциране при описание на явлениято, т.е. установяване на принципните съответствия между тях, за да може едва след това да се търсят взаимните зависимости.

Ние ще приемем компромисния вариант, че съгласуването не е нито изцяло семантично, нито изцяло синтактично явление. То има отношение както към семантичната селекция (кои семантични категории могат да участват в съгласувателно отношение), така и към синтактичната съчетаемост на фразите (напр. NP, QR⁹, S) – носители на граматическата функция ПОДЛОГ и личната ФЛ(ексия). По-горе ние казахме, че според нас всяко име в речника притежава граматическа лична спецификация. Според нас това е валидно и за личните флексии. С други думи, ние приемаме, че личните флексии се пазят в речника. Като речникови единици те могат да бъдат избирани от глагола, към който се присъединяват. Впоследствие съгласуването проверява дали граматическите признаци на NP съвпадат с тези на ФЛ.

От друга страна, според нас съгласуването не трябва да се разбира като списък от ограничения за дистрибуцията на граматическите признаци. По-скоро то е отношение между две синтактични категории и едновременно с това синтактична процедура, която е резултат (продукт) от действието на определени (за всеки език) съгласувателни правила. Тези правила са вградени в синтактичния компонент на езика и те се прилагат в определен ред.

Както се вижда от краткия преглед, през последните години в чуждата лингвистика съгласуването се очерта като самостоятелен проблем на синтаксиса, решаването на който би осветлило

---

⁹ QR = квантификаторна фраза, т.е. фраза с опора квантификатор като *всеки, някой, много* и т.н.

редица въпроси на езиковата предикация. Новото отношение към явлението се споделя от учени с различни теоретични убеждения, въпреки че резултиращите трактовки зависят от избора на метод и гледна точка (синтактична, семантична или морфолого-центрична) за описанието на езиковата структура. Съгласуването се определя като

- * морфологическа процедура (Лапоант 1980);
- * синтактична операция (Чомски 1981, 1986, 1992, 1995; Букс 2006, Бейкър 2008, Премингер 2011)
- * отношение между логическите (или семантичните) репрезентации на съгласуващите се елементи (Кийнън 1974);
- * фрагмент от дискурса (Брезнан 1986).

Краткия теоретичен преглед ще завършим с една дефиниция на съгласуването, която е взета от К. Леман (Леман 1982, 1988):

Един конституент А се съгласува с друг конституент В по отношение на дадена категория С, която разполага с грамемите (напр. с1, с2, с3) с общо значение с, така че с задължително се изразява върху В. Елементът А контролира (източник е на) съгласуването, а елементът В маркира морфологически една от стойностите на С и е цел (от англ. target) на съгласуването. Именно в този смисъл В е подчинен на А.

Накрая, нека обобщим (заедно с К. Леман) въпросите около съгласуването, които дефиницията поражда и за (част от) които споменахме по-горе:

- * Кои елементи могат да бъдат А, т.е. да контролират съгласуването? Това означава да се определи природата на А.
- * Кои елементи могат да бъдат В, т.е. да експлицират съгласуването? Това означава да се определи природата на В.
- * Какъв е видът на конструкцията, образувана от А и В?
- * Какъв е видът на синтагматичното отношение между А и В?

Тези въпроси ще бъдат поставени и разгледани в глави 3. и 4. на настоящата работа.

6. ОБОБЩЕНИЕ И ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

В тази част ще изложим теоретичните постановки, върху които ще се основава анализът и репрезентацията на личните флексии в българския език от гледна точка на а) граматически особености; б) място на личната флексия в структурната репрезентация на изречението; в) референциалното ѝ съдържание.

Ще започнем с един екскурс, в който ще разгледаме въпроси, свързани с персоналната характеристика на не-глаголните части на речта (съществителни и местоимения). Този кратък анализ ще ни даде възможност да изложим приетите от нас теоретични положения относно представянето на лицето в езика. По-конкретно, ще се спрем на персоналната референция на съществителните и др. не-глаголни езикови изрази, благодарение на която те са способни да се свързват с лични глаголни форми в процеса на предикацията.

6.1. Екскурс за персоналната характеристика на не-глаголните езикови средства

6.1.1. Референциални езикови изрази

В настоящата работа ние се базираме на една хипотеза за езика и ще следваме Н. Чомски (вж. Чомски 1981, 1995, 130 сл.; 168 сл.; 235 сл.) в схващането му, че речникът е „отговорен“ за референциалното съдържание на всяко изречение и че езиковите изрази обозначават обекти или свойства на реалния свят (напр. „жираф“), на възможния свят (напр. „русалка“) или невъзможния свят (напр. „квадратен кръг“), защото всеки езиков израз съдържа някакъв речников елемент. Н. Чомски (1981), а след него и Д. Бушар (Бушар 1983) отбелязват, че реалните, въображаемите и невъобразимите обекти представляват гранична област между реалния свят и езиковия свят. Тази област е областта на понятията. Така, всяко име или именна група представлява референциален израз по силата на факта, че обозначава някакъв ментален обект или понятие, а самият термин „референциалност“ разбираме като способност на езиковите елементи да реферират понятия. Всички ментални обекти притежават персонални признаци, т. е. съдържат граматическа спецификация за

лице и число. Така, речниковите единици, включително глаголните окончания (които също се разполагат в речника, вж. по-подробно по този въпрос глава 3) могат да означават понятия по силата на факта, че те също са определени откъм лице и число. Граматическата лична спецификация участва в редица синтактични процеси като тези, чрез които се установява кореференция (между именните групи или между една именна група и нейния местоименен antecedent) или се приписва/получава семантична роля. Д. Бушар (Бушар 1983, 14 и сл.) смята, че граматическите (флективните) признаци за лице трябва да се разграничават от семантичните (=селективните, според неговата терминология), като напр. [$\pm$ лице], [$\pm$ одушевеност]. Според нас обаче между тези два вида признаци съществува връзка (вж. Бейкър 2008, също и по-долу т.6.2.,)

Според Бейкър (2008, 32) фундаментално свойство на съществителните имена е, че притежават референциален индекс поради самата им лексикална семантика. Референциалният индекс позволява да се установи кореференция между две и повече съществителни, което пък позволява да се правят твърдения относно еднаквостта на референтите са еднакви от гледна точка на някакъв стандарт (кореференция). Напр. *Това е същата книга_i като (онази_i) вчера*, но не и **Това е същото дълго_i, като (онова_i) вчера*. Кореференцията се „изчислява“ въз основа на референциалните индекси и поради това в анафорични отношения могат да участват само съществителните, но не и другите части на речта.

Пак според Бейкър (2008, 32) към класа на съществителните спадат и местоименията, включително нулевите, защото референциалният индекс е вътрешно присъщ и на тази категория думи, напр. *Аз/ pro_i казах на сестра ми_i, че майка ни_{i+j} ще ми_i изпрати документа*. Дори и да не приемем унификацията между съществителни и местоимения, факт е, че в анафорична функция местоименията разчитат на референциалните си индекси за установяване на кореференция с именните фрази, въпреки че в този случай освен споделените граматически признаци за лице, число и род от значение е и фонологичната реализация на местоимението. В изречението

(20) *Камъкът_{i/*j} улучи Иван_j и той_j/ $pro_{i/*j}$ падна на земята*

и трите именни групи имат еднакви граматически признаци, но индексите показват, че *той* е кореферентно с *Иван*, а не с *камъкът*. Интерпретацията, според която второто събитие (падането на камъка) следхожда първото (улучването на Иван), е възможна само ако във второто изречение има нулево анафорично местоимение, както е показано чрез индекса. Това обаче не противоречи на извода на Бейкър, че признаците за лице се отнасят към същите лингвистични елементи както и референциалните индекси или по друг начин казано, признаците за лице са неизменна част от в основата на който стои критерият за идентичност.

Личните местоимения в дейктична функция също имат признаци за лице, род, число, благодарение на които могат да се отнася само към понятия със същите признаци, макар те да не се набавят от синтактичния контекст. Така напр. в изречението *Тя е много красива*, местоимението *тя* може да се отнася към обекти, които са задължително в ж.р., макар и да са с различни семантични признаци – напр. *масата, луната, котката, жената от горния етаж* и т.н..

Признаците за число предполагат броемост на обектите, което е равностойно на индивидуализация на дадения обект. Следователно и към тях е приложим критерият за установяване на еднаквост между обектите, който стои в основата на референциалния индекс (Бейкър 2008, пак там).

Род и клас не са универсални категории. За разлика от последните лицето и числото признаците за род или клас нямат същата стабилна семантична интерпретация (Харли и Ритер 2002). Въпреки това те също имат роля за установяване на идентичността на референтите, защото ги идентифицират в таксономията, наложена от съответния език (Бейкър 2008, 33).

Референциалните индекси (съкратено р-индексите) могат да се въведат чрез следния *Принцип на означаването* (по Бушар 1984, 17):

(21) Принцип на означаването:

Една именна група може да обозначава обект от менталната област, ако има р-индекс.

Ще въведем и още един принцип за връзката между граматическата информация и референциалната характеристика на съществителните имена, които служат като опора на всяка една именна група:

(22) В речника всяко име съдържа граматически признаци за лице, число и род (т.нар. „ф-признаци“) , ако притежава р-индекс.

Съответно проекцията на един синтактичен аргумент ХР може да притежава „ф-признаци“ само ако има референциален индекс (Бейкър 2008, 31). Аргументите се свързват свободно с индексите (както предлагат Чомски 1981, Ласник 1981, Сефир 2004), но при едно съществено условие: ако два или повече аргумента носят един и същи индекс, те трябва да се корелентни.

С други думи, в речника всяко име е зададено с определена персонална/числова/родова спецификация. Приемаме, че тази информация се включва в речниковата му статия, във вид на абстрактна морфологическа (или морфосинтактична) матрица (структура). В синтаксиса р-индексът и граматическите признаци на опората се прехвърлят върху цялата именна група. В глава 4. ще опишем по-подробно как се осъществяват процесите на прехвърляне и проверка на граматическите признаци.

Квантификаторните фрази, като *много хора, всички деца, някои социалисти*, получават граматически признаци и р-индекс по същия начин, както именните групи, т.е. от фразовата си опора.

Местоименията не се различават от имената от гледна точка на граматически признаци, но се различават по отношение на референциалните си индекси. При местоименията р-индексите не са фиксирани, а могат свободно да се избират от тях при условията на корелентия или разделна референция, които условия действат независимо от този свободен избор на р-индекс.

6.1.2. Нерелентни езикови изрази

Както бе споменато по-горе, някои езикови изрази (съответно именни групи) не са референциални. И. Хайк (Хайк 1982) от-

белязва, че има три типа неререференциални именни групи: първият тип са собствено квантификаторите, вж. аналогичните български примери в (23):

- (23) а. *Всеки_i дойде и *той_i* прекара чудесно.
б. *Всеки_i* каза, че *про_i* е прекарал добре.

(23а) е неграматично: *той* не може да бъде кореферентно с *всеки*, тъй като променливата на *всеки* не е референциална. В (23б) местоимението е в обсега на квантификатора, така че може да се интерпретира като свързано местоимение¹⁰ (вж. по-подробно за теорията на местоименното свързване Пенчев 1993, 110 и сл.).

Вторият тип неререференциални NP са неопределените NP, намиращи се в обсега на квантифицирана NP, срв. (24 а-б):

- (24) а. Двама мъже обичат *една жена*. *Тя* е много красива
б. Двама мъже видели *една жена*, когато *тя* се къпела в езерото

(24а) означава, че *една жена* и *тя* са кореферентни само ако става въпрос за единичен обект (за една единствена жена), т. е. логическата стойност на израза *една жена* зависи от стойностите на обектите, обозначаваани от израза *двама мъже*. В (24б) *тя* е в обсега на *една жена*, така че получава същата логическа стойност и се интерпретира като свързано местоимение.

Третият случай на неререференциално NP са дескрипциите, които съдържат свързано местоимение, напр.:

- (25) #*Всеки* обича *жена си*, но аз не я обичам

---

¹⁰ Една местоименна категория е свързана от някаква друга категория, ако се командва от тази категория и ако и двете категории са коиндексирани (Пенчев 1993, 110). От семантична гледна точка свързването на местоимението практически означава, че при интерпретацията на изречението местоименната референция ще зависи от референцията на свързващото го NP.

В (25) *жена си* не може да е кореферентно с *я* (това несъответствие е причина за семантичната неправилност на (25)), тъй като [_{NP} *жена си*] е в обсега на квантификатора *всеки* и следователно не се отнася до единичен обект, а е референциално неопределено, срв. *Всеки обича жена си, но аз не обичам моята*.

Разгледаните по-горе случаи показват, че понятието *r*-индекс е независимо от граматическите признаци на имената и именните групи. В изреченията (23)-(25) имените групи NP и местоименията имат определена спецификация, но ако не може да се установи кореференция помежду им, местоимението трябва да бъде свързано. Ще приемем заедно с Д. Бушар (Бушар 1983), че понятието *r*-индекс е приложимо и към всички квантификатори; с други думи приемаме, че като оперативен термин, *r*-индексът е по-скоро синтактично, отколкото семантично понятие, което е еквивалентно на собствено семантичното понятие *референциален индекс*, характеризиращо актуалната референция на обектите в менталната област.

И така, всяко име се въвежда в дълбоката структура със съответен *r*-индекс. Местоименията получават този индекс или чрез кореференция с някакво NP, или чрез свързване с някакво NP. Едва след като се установят тези отношения, се проверява – чрез съгласуването – дали граматическите признаци за лице/число/род на NP или местоимението съвпадат едно с друго и/или с тези на личната флексия.

6.2. Морфосинтактични особености на личните флексии

По-долу ще обобщим основните според нас характеристики на личната флексия, за някои от които стана дума и в предходното изложение:

- *Функции на личната флексия*

Като морфологичен елемент личната флексия определя граматическите признаци за лице/число на глагола, към който е присъединена. Типично за индоевропейските езици е, че глаголното словоизменение по лице/число фактически съвпада със спрежението, а изменението по лице е общият предикативен показател, който характеризира глаголите като лексикална категория (Мешчанинов 1982, 56 – 58). Лицето и числото неизменно присъствуват във всяка словоформа, т.е. тези значения са всеоб-

що приложими към всички глаголни основи и се появяват задължително в изискващия ги синтактичен контекст. Именно в този смисъл личната флексия е морфологическа характеристика на глагола, чрез която той участва в предикативното отношение.

- *Семантична релевантност на личната флексия*

В сравнение с останалите глаголни флексии, личната флексия е в най-малка степен релевантна спрямо лексикалното значение на глагола, тъй като се отнася към аргументите на глагола и няма отношение към назованото от него събитие (=действие +състояние). Общо свойство на граматическите признаци за лице/число в изречението е да сигнализират за характера и броя на участниците в действието, които едновременно се категоризират и като участници или неучастници в речевия акт.

Критерият за релевантност¹¹ на афиксите спрямо глаголната основа (Байби 1985) прогнозира, че по-релевантните морфемии се разполагат в по-голяма близост до основата и показват тенденция за фузия с нея във фонологическия смисъл на термина.¹²

Т. Венеман (Венеман 1973, 43) цитира принципа за „естествената конституентна структура“, според който зависимостите в семантичната йерархия пряко рефлектират върху категориални-

---

¹¹ Един семантичен елемент е релевантен спрямо друг семантичен елемент, ако семантичното съдържание на първия елемент директно променя или влияе върху семантичното съдържание на втория“ (Байби 1985, 13). Адекватността на този критерий се обуславя от фактите на синтактичната и семантичната съчетаемост: първо, релевантният морфологичен материал се акумулира в относителна близост до глаголната основа и второ, семантичната кохерентност обуславя интегрирането на знака в граматическата парадигма, превръщайки го от автономен лексикален елемент в свързана морфема.

¹² В типологическата лингвистика се смята за универсалия положението, че относителният ред на експонентите на отделните граматически категории не е случаен, а отразява едно по-раншно словоредно състояние. Фактът, че в и .е. езици личната флексия заема крайно дясна позиция в морфологическата структура, се тълкува като следствие от факта, че словоредът е бил VSO, а местоименията постепенно са изгубили акцентните си характеристики и впоследствие са се инкорпорирани в глагола (Гивон 1976, Венеман 1973).

те отношения и върху близостта на конституентите в синтагматичната структура.

Дж. Гринбърг (Гринбърг 1963б, 93) извежда (и проверява) следната универсалия (26) = неговата N 30) за взаимното разположение на глаголните категории:

(26) Ако един глагол има категориите лице-число или ако има категорията род, той винаги има категориите време-модус.¹³

Ако (26) се разбира като относителна йерархия на категориите, същата зависимост прогнозира, че експонентите на тези категории ще се разполагат в синтагматичната редица така, че наличието на флексия за лице/число при глаголите в един език ще имплицира наличието на флексия за време и наклонение. С други думи, (26) прогнозира, че в езиците, които ги съдържат, личната флексия винаги ще следва темпоралните/модалните/аспектуалните афикси, т.е. че редът на афиксите е (27):

(27) $V + Af_{(T/M/A)} + Af_{(P/N/G)}$,

където T/M/A = темпорална/модална/аспектуална флексия; P/N/G = лична/числова/родова флексия

- *Грамматикализация*

От критерия за релевантност Дж. Байби извежда следната хипотеза: едно категориално значение има толкова по-голяма вероятност да се граматикализира, колкото е по-релевантно и по-обобщено. Според Байби (1985, 30 – 31) видът, времето и модалността са в най-висока степен релевантни и обобщени.¹⁴ Лицето и

---

¹³ Трябва да се има предвид, че терминът семантично съгласуване не е приложим към всички случаи на несъответствие по признаци между подлога и сказуемото. Напр. учтивите форми, *плуралис майестатис* (*Ние, кралят на Франция, заповядваме*), т. нар. „докторско ние“ (*Как сме днес*) и т.н. представляват прагматично контролирани изключения от правилото за съгласуване и затова се определят като транспозиции на значенията за лице и число. Има случаи, когато „неестественото“ мн.ч. се интерпретира вторично като ед.ч, след което се образува нова форма за мн.ч. – срв. южняшки американски. англ. *y'all* (2 л. мн.ч, букв. „всички ти/вие“) vs. *you* „вие“ (2л.ед.ч.).

¹⁴ Критерият за обобщеност е вторият критерий на Дж. Байби за граматикализация на значението. Както е известно, по дефиниция граматичес-

числото обаче са граматиклизирани в повечето езици, въпреки че не са релевантни. Освен това, докато в някои езици другите категории могат да се изразяват и чрез деривационни морфемии, при лицето такива данни няма, а при числото те са относително редки. В пробата от 50 езика, с която работи споменатата авторка, половината (56%) изразяват лицето по флективен път, но в нито един език категорията не е деривационна.¹⁵ Интересен е фактът, че в същата проба на граматическите категории Време,

Модалност, Вид също съответства малък процент на деривационно изразяване в отделните езици.^{16,17}

ката категория се характеризира със задължителност на изразяването ѝ във всички словоформи на даден клас; граматическите категории следователно са всеобщо приложими и максимално обобщени значения.

¹⁵ Суплетивизмът на спрежението на спомагателния глагол *съм* би могло са послужи като един такъв пример, но и тук в повечето случаи става въпрос за лексикализиране на старо флективно разграничаване, както това добре показват парадигмите в класическите езици. Въсщност няма примери за лексикално или деривационно изразяване на глаголното лице, отделно от случаите на вторична лексикализация.

¹⁶ Според Дж. Байби (Байби 1985, 19 и сл.) ако морфологическите категории се гравират от гледна точка на релевантността на изразяваните от тях семантични понятия и фреквентността на тяхното граматическо маркиране, би се получила една приблизителна скала, в която най-типичните флективни категории ще се появят в центъра на скалата, където релевантността е достатъчна, но не толкова висока, че да провокира процес на лексикализация. Скалата представлява един глобален модел на тенденции, изведени от типологическата сравняване на 50 неродствени езика:

Тип на изразяване

<i>Категория</i>	<i>флективно (%)</i>	<i>деривационно (%)</i>
Валентност	6	84
Залог	26	30
Вид	52	22
Време	48	2
Наклонение	68	0
Число	54	12
Лице	56	0
Род	16	0

- *Фреквентност*

Търсенето на семантични и синтактични причини за обяснение принципите на морфемната организация се засича и с типологическите данни за честотата на отделните граматически категории. Според Дж. Байби в езиците с богата глаголна морфология фреквентността на лицето е относително по-ниска в сравнение с тази на останалите глаголни категории.¹⁸

- „Лицето“ *от семантична гледна точка*

Личната флексия кодира по граматичен път семантичното „лице“. Самото понятие *глаголно лице* е сложно, тъй като има двойка ориентация – спрямо факта на съобщаването и спрямо

Както посочва авторката на изследването, скалата представлява модел на тенденции, но тя не може да предскаже кои категории е по-вероятно да получат флективен израз. За да се направи такава прогноза, линейният ред би трябвало да се замени с крива. Категориите в средата ще бъдат най-високите точки на кривата, като ней-вероятни флективни категории за глаголите. В единия край се разполагат последните три категории, обединени от слабата си релевантност спрямо глагола. На другия край на скалата се разполагат валентност, залог и вид, тъй като те предизвикват по-голям и по-слабо предсказуем семантичен ефект върху аргументната структура на основата и по тази причина е твърде вероятно да се изразяват по лексикален път. Измежду всички категории видът, който обозначава самото събитие, е най-пряко релевантната глаголна категория. Времето и наклонението почти нямат лексикални алтернативи, освен в отделни единични случаи. Наклонението е относително по-рядка флективна категория в сравнение с вида и времето.

¹⁷ Но докато лицето и рода никога не са лексикални, положението с числото е по-различно. Броят на участниците в една ситуация, било то вършителите, получателите, тръпници и т.н. на действието, може да повлияе основно върху описваната ситуация. В редица езици съществуват лексикални варианти на един и същ глагол, частично основани на различията в броя на участниците в събитието, напр. англ. *run* (‘тичам’) vs *stampede* (‘бягам масово’) или *murder* (‘убивам’) vs. *massacre* (‘убивам масово’).

¹⁸ Пробата обаче не показва убедително, че лицето е по-малко фреквентно. В сравнение с останалите флективни категории то има относително висок процент на изразяване, но изводът на Дж. Байби се прави по отношение на всички (вкл. лексикалните) средства, а това вече го нарежда на едно от последните места.

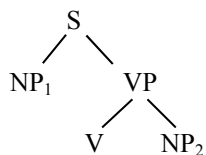
съобщавания факт. Глаголното лице е *signatum* (означаемо), а не *signans* (означаващо) на морфологичната категория лице. То отпраща към участниците в изказването (говорещия и слушащия), а оттам – косвено – и към подложното NP, което може да съвпада или да не съвпада с говорещия или слушащия.

Участници в съобщавания факт обаче могат да бъдат всички или някои от аргументите на глагола. От аргументите един е субектен ¹⁹(този, който изпълнява функцията ПОДЛОГ) и това може да е Агенсът, но може и да е друг аргумент. Затова не приемаме квалификацията на глаголното лице единствено като *вършител на действието, активен участник в съобщавания факт*. Имплицитен вършител на действието може да има и при безличните пасивни изречения (*Тук не се пуши*), при ергативните конструкции с неодушевен вторичен подлог (*Проблемите се решават своевременно*), но той може изцяло да отсъства, както е при безличните за природни явления (*Стъмни се*) и психически състояния (*Стана ми криво*). В тези случаи появата на подлог

---

¹⁹ Както споменахме и по-горе, според генеративната граматика субектният аргумент (определян като външен) е различен от останалите (вътрешни), тъй като NP, което го реализира, стои извън максималната проекция на V – VP (вж. диаграмата i) по-долу). Вътрешните аргументи и съответните семантични роли се приписват на конституентни NP в рамките на първата проекция на V.

i)

Селекцията на подложния аргумент, която се изразява в приписване на съответната семантична роля, напр. Агенс за глагола *вижда*, се осъществява в дълбочинния синтаксис, но за това действуват редица фактори и причини (вероятно не само от синтактичен характер). И тъй като още на дълбочинно равнище е необходимо да се изрази предикативно отношение, в играта, така да се каже, влиза флексията.

може и да е блокирана, но сказуемите пак са задължително в третолична форма.²⁰

Аргументната роля на подлога се извежда и от значението на глагола, посредством знанието ни за аргументната му структура като цяло. След като веднъж е избран подлогът, и след като се извършат изреченските трансформации, съгласуването, което, както споменахме, е синтактично правило за всеки език, проверява дали признаците на личната флексия съвпадат с тези на подлога.²¹ Така се осъществява предикативната връзка между сказуемото VP и подлога NP (в най-типичния случай).

- *Правила за афиксация на личното окончание*

Правилата за присъединяването на личната флексия към глагола са безспорно морфологически, но иначе дистрибуцията на формата зависи изцяло от синтаксиса, след като веднъж са определени нейните граматически признаци. До степента, в която думите представляват атомични образувания на равнището на изреченския синтаксис и изреченската семантика, синтактичните правила не се „интересуват“ от правилата на морфологическата комбинаторика, нито от процесите на морфологичната деривация, от вътрешната конституентност на думите (Ди Шуло 1987). Правилата на синтаксиса могат да „видят“, че една дума има дадени свойства, но те не могат да „видят“ как се е стигнало до то-

---

²⁰ Вж. обаче и противното мнение, че състоянието на средата, понякога изразявано от безличното *то*, също представлява субекти (Золотова 1982).

²¹ В това отношение е напълно уместна забележката на Т. Булигина (Булигина 1980, 329), че трябва да сме много внимателни, когато използваме термина „задължителност“ при описанието на дадено езиково значение. Може да става въпрос или за задължителност на формалния показател, или за задължителност на самото значение, независимо от начина на изразяването му. От гледна точка на първия критерий семантичният признак „личност“ или „неличност“ е не-граматически, тъй като няма специален морфологически способ за изразяването му. Но от гл. т. на втория критерий този семантичният признак се оказва изразен даже в случаите, когато субектът остава неопределен, тъй като самите глаголни основи изразяват понятието за лице (напр. в неопределеноличните и безличните изречения, рус. *Стучит в висках, Героя качали, В той день его контузило и ударило*).

ва думата да придобие тези свойства, т.е. самите свойства, както и връзката между тях и вътрешната композиция на думата не са релевантни за синтаксиса. Ефектът от присъединяването на личната флексия се регистрира в синтаксиса. Оттам нататък тя става „прозрачна“ за действието на синтактичните правила, изпълнява определени синтактични задачи и въобще оперира в синтаксиса.

И така, личната флексия е маркер за синтактични отношения. Исторически погледнато, първоначалната функция на анафоричното лично местоимение, от което са произлезли личните маркери, е била семантична – да идентифицира субектния референт и да поддържа тази референция постоянна в дискурса или в речевата ситуация. Впоследствие това изискване става синтактично в смисъл, че установеното синтактично отношение създава синтактична позиция в изреченската структура, която се заема от местоимения показател. Първоначално синтактичната функция на анафоричното местоимение е да запълни тази синтактична позиция. Постепенно запълването на позицията става задължително, а местоименият показател се присъединява към глагола и се превръща в глаголен афикс. Така тази позиция се превръща от синтактична в морфологическа, а субектното отношение, традиционно разбирано като проекция към субект, става част от значението на глагола. В резултат на този процес първоначалната семантична функция на местоимението се превръща в граматическа, а именно да се сигнализира, че синтактичното отношение се „отнася“ към субекта (референта на подложната именна група) (вж. Леман 1988, 61 – 62, Гивон 1976).

6.3. За мястото на личните флексии в структурата

Личната флексия съдържа значение (грамема) за лице и значение (грамема) за число. Всяка грамема за лице представлява комбинация от стойностите на бинарните признаци [1] и [2] (вж. по-подробно глава 3), а всяка грамема за число се задава чрез една от стойностите на признака [ед. ч.]. Ако са дистинктивно маркирани в парадигмата, признаците [1], [2] и [ед. ч.] могат да установят дали субектът (-подлог) се отнася към говорещия, към адресата или към друго лице/предмет X.

Лицето и числото следователно са референциални признаци в този смисъл, че тяхната референция е предсказуема (не-

арбитражна) и „логична“ (като изключим случаите на т.нар. семантично съгласуване).

Както споменахме по-горе, генеративната граматика допуска, че имената притежават р-индекси и признаци за лице и число, които са част от тяхната речникова репрезентация. Л. Рици (Рици 1986, 543) извежда това допускане във вид на правило (28):

(28) Едно NP е референциално, ако има спецификация за лице и число.

По аналогия на (28) можем да обобщим (вж. (29)), че една лична флексия е референциална, ако различава дистинктивно граматическите признаци [1], [2] и [ед. ч.] по начин, който ще обясним по-долу:

(29) Една ФЛексия е референциална, ако има спецификация за лице и число.

Бихме искали да предложим, че речникът представлява списък от елементите на референциалните категории (т.е. съдържателните елементи като съществителни, глаголи, флексии, в тези езици, в които личните флексии имат спецификация за лице и число).

Всеки речников елемент е представен с отделна речникова статия, която съдържа информация за:

а. категорията на елемента – обозначена като V (глагол), N (съществително), A (прилагателно) и т.н., или чрез признаци [+V -N], [-V+N], [+V +N].²²

---

²² Съвременната генеративна граматика приема, че съществуват краен брой универсални лексикални категории, които се реализират чрез различни комбинации в отделните езици. Основните лексикални категории V, N, A и P могат да се представят чрез бинарните стойности на признаците [N] и [V].

	V	N
V	+	-
A	+	+
N	-	+
P	-	-

б. валенциите на елемента – т.е. с какви синтактични категории може да се съчетава, напр. ако е глагол, какви NP (и др. синтактични фрази) изисква в минималното си обкръжение (вж. бел. 41), напр. **ДАВА-**: NP _____ NP (на NP);

в. семантичните роли на аргументите, изразени чрез тези NP – Агенс, Пациенс, Експериенцер и т.н.;

г. лексикалното му значение.

Изхождайки от това разбиране, в речниковата статия на всяка флексия трябва да се съдържа информация за:

а. категориалната ѝ характеристика (вж. за това малко по-долу);

б. валенциите ѝ – т.е. за афиксите, на които тя е съсед отляво и отдясно;

в. морфосинтактичната репрезентация на признаците ѝ (т. е. граматическото значение, което тя изразява).

Според това разбиране за репрезентацията на граматическите значения всяка значеща морфема, в това число и граматическите морфемии, трябва да отговаря на определени изисквания, за да стане речникова единица. Първият набор от изисквания фактически визира глаголните основи, докато вторият набор визира флексииите. Присъединяването на основа (V) и флексии (Аф)²³ поражда конкретната повърхнинна морфологична структура, която съответства на личната глаголна словоформа, като общата формула, по която се поражда всяка словоформа, може да се зададе в следния вид:

$$(30) \quad V + Аф + \dots (Аф) \dots + Аф$$

Тази признакова система позволява да се направят редица обобщения за синтактичните свойства на лексикалните единици. По-конкретно, за нас е важно, че всички V и А, обединени чрез признака [+ V], могат да участват като опора в строежа на синтактичната категория VP (групата на глагола). С други думи глаголната група може да представлява максимална проекция както на лична глаголна форма, така и на нелична. Неличните глаголни форми в синтаксиса могат да се разглеждат като производни от изходен глагол и едновременно адйективни по функция.²³ За да разграничаваме личната флексия от останалите глаголни флексии, ще я отбелязваме с ФЛ (според възприетата у Й. Пенчев (1993) практика), а съкращението Аф ще използваме като общ термин за всички глаголни флексии.

В (31) са дадени репрезентациите съответно на личната форма за 1 л. ед. ч. на ДАВА-, активното причастие ДАВАЛ и пасивното причастие ДАВАН:

- (31) а. ДАВА-М: {+V -N}
 NP₁ _____ NP₂ (на NP₃)
 (Агенс, Пациенс, Реципиент)
 (или Източник) (или Тема) (или Адресат)
- б. ДАВА-Л {+V +N}
 NP₁ _____ NP₂ (на NP₃)
 (Агенс, Пациенс, Реципиент)
- в. ДАВА-Н {+V +N}
 NP₂ _____ (на NP₃) (от NP₁)
 (Пациенс Реципиент Агенс)

Както се вижда от репрезентациите в (31)а и (31)б изходната аргументна структура на V не се променя след прибавяне на флексиите, но в (30в) „отношенията“ са обърнати – Пациенсът се е придвижил напред и е кандидат за подлог, а Агенсът (личният субект) е факултативна адюнктирана (присъединена) фраза. С други думи, присъединяването на пасивния афикс не променя броя и вида на аргументите на глагола, но променя тяхната конфигурация, което впоследствие намира израз в синтактичната им реализация. От друга страна, в (30)б и (30)в се е променила категориалната характеристика на V. Причастията споделят една и съща признакова спецификация с прилагателните ({+V + N}), тъй като съответните морфемии -Л/-Н имат адъективизираща функция.

На този етап можем да направим следния извод за афиксацията на ФЛ :

- Присъединяването на ФЛ към глагола не променя категориалната принадлежност на глагола, нито аргументната му структура.

На пръв поглед този извод е тривиален, но ние смятаме, че той трябва да се интегрира в теорията, за да се разкрият системните отношения между елементи от различен ранг и категории (личната флексия спрямо другите флексии и спрямо глаголната основа). Само чрез сравняване функциите на тези елементи ще

можем да направим изводи за влиянието на личната флексия върху информационната структура на изречението и за това какви са синтактичните следствия от чисто емпиричния факт, че тя заема крайно дясна позиция в морфологическата структура на думата.

По-нататък, важно е да отговорим и на още два въпроса:

- къде се осъществява самият процес на афиксиране;
- какъв е категориалният статус на самата ФЛ.

Първият въпрос може да получи два отговора:

- афиксацията е морфологична операция;²⁴
- афиксацията е синтактична операция.

Според първото решение личната глаголна форма (като всяка словоформа X^0) се генерира в речника (вж. бел. 24) и се вписва в съответната синтактична позиция с всичките си флексии, като „готов продукт“. Този подход, който е известен като *силен лексикалистки модел* (вж. Йенсен 1984, Либър 1992, Чомски 1995, 2000), третира деривационните и флективните морфемии еднакво – като глаголни афикси, изразяващи независими комбинации от абстрактни семантични или граматически признаци. По-нататък синтаксисът прави проверка дали афиксите са правилно избрани

---

²⁴ „Взаимоотношенията“ между речника и морфологията са твърде сложни в текущата генеративна теория. В по-ранните етапи на теорията Н. Чомски (Чомски 1972) и М. Хале (Хале 1973) приписват на речника твърде важни функции – той е „буфер“ между синтаксиса и словообразуването. Като морфологични процеси словообразуването (заедно с формообразуването) се осъществяват в морфологията (чрез словообразователни правила), която е независим компонент на речника. В резултат се стига до извода, че в изреченските позиции се вписват цели думи, а не отделни морфемии. В по-ранните си трудове Н. Чомски (Чомски 1965) смята, че задача на флективната морфология е само фонологическата интерпретация на граматическите признаци, а самите граматически процеси (напр. словоизменението) се осъществяват в синтаксиса, тъй като от синтактичния контекст зависи какви комбинации от признаци може да получи дадена морфема. В Чомски (1972) този „мит“ за „вездесъщия синтаксис“ е развенчан и за пръв път се изтъква, че реализацията на граматическите признаци е въпрос на избор на подходяща словоформа, образувана чрез морфологическите правила. Това поставя въпросът за това как е организиран речникът и какви конкретно са правилата и процесите, чрез които се пораядат думите и словоформите (Карстърс 1992)

според признаците им. От тази гледна точка и на съгласуването се гледа като на проверка за съответствие между признаците на флексията и тези на подлога.

Ако приемем второто решение, граматическите признаци на флективните морфемии ще се приписват на думите направо в синтаксиса, от синтактичните правила (*слаб лексикалистски модел*, вж. Гримшоу 1986, Бейкър 1985) или на пост-синтактично равнище (*интерпретационен модел*, вж. Андерсън 1992, Хале и Маранци 1993, Бобалик 2008).²⁵ Според слабия лексикалистски модел афиксацията (по-специално присъединяването на флексията) върви успоредно с другите синтактични процеси.

Това на практика означава, че морфологичната и синтактичната деривация се извършват едновременно като се извежда определен ред на прилагане на синтактичните правила и т.н. Според М. Бейкър (Бейкър 1985, 2008), ако граматическите процеси включват присъединяване на категории от вида X^0 , то в изречението, в които има повече такива процеси, синтактичният ред на операциите трябва да бъде огледален на реда на поява на морфологическите маркери спрямо глаголния корен. Маркерите, които отразяват по-ранни процеси в историята на деривацията, ще се разполагат по-близо до корена, в сравнение с тези, които отразяват по-късни процеси (*Принцип на огледалото*). Така напр. ако в една структура пасивната морфема предхожда флексията, правилото за пасивизация трябва да се зададе преди правилото за съгласуване, {V {пасивна морфема {лична морфема}}} = чете-Н-И (книги) (Чомски 1986б).

---

²⁵ Постсинтактичният модел следва общите положения на Минималистичната програма, но се отклонява от нея по отношения на мястото на морфологията в организацията на езиковата. Морфологията е част от т.нар. „равнище на фонологична реализация“ (*Spell Out*) (Хале и Маранци 1993), което на практика означава, че морфологията не е самостоятелно равнище на езика, а е част от процедурата, наречена *mapping* ‘фонологично напасване’, която има за *инпут* съответната синтактична процедура, но я променя, за да породи фонетичната форма на изказването. От тази гледна точка даден процес може да се смята морфологичен и същевременно да се отнася към синтактичния *инпут*, точно както и други фонологични операции, напр. сандхи, които зависят от синтактичната структура (Бобалик 2008).

Затова ако въведем морфологията изцяло в речника, няма причина да очакваме, че редът на афиксите в морфологически-сложните словоформи ще отразява някакъв синтактичен ред.

Както ще стане ясно по-нататък, ние ще използваме т. нар. силен лексикалистки модел по причини, които ще обясним в глава 4.

Засега само ще отбележим, че според всички модели синтаксисът има достъп поне до един морфологичен конституент – ФЛ, който носи флективните свойства на глагола. От Н. Чомски (1981) нататък генеративната граматика приема, че ФЛ е независима изреченска категория, която функционира като опора на изречението S и в тази си функция управлява подложното NP и приписва Номинативен падеж на подлога (по-подробно по този въпрос вж. глава 4).

Според Н. Чомски (1981, 1991, 1992) ФЛ (англ. AGR) има номинална природа, т.е. представлява именен елемент. Според него флексията съдържа признаците {+N -V}, които се задават като признаци за имената. ФЛ е именен елемент в смисъл, че

- сигнализира наличието на синтактично отношение с някаква именна група NP (в най-типичния случай);
- заема морфологическа позиция в глагола, която е зададена от това синтактично отношение;
- съдържа граматически признаци („AGR is essentially a copy of a number of properties of the subject“), чрез които репрезентира и идентифицира референта на подложното NP;
- когато NP не е експлицитно изразено, нулевият му еквивалент *pro* може да получи референциално съдържание (т.е. да бъде идентифициран като неексплицитен аргумент на глагола) чрез граматическите признаци на ФЛ (Рици 1986).

Като елемент от вида X^0 , изреченската опора ФЛ управлява подложната позиция.²⁶ Управлението е свързано и с приписването

---

²⁶ По принцип в теорията се смята, че лексикалните категории и техните проекции могат да бъдат „управители“. Най-типичният случай е глаголната рекция, чрез която се приписват съответни падежи на вътрешните аргументи на глагола. Квалификацията на ФЛ като лексикална категория (т.е. породена от речника, а не от синтаксиса) напоследък създаде много теоретични спорове. В последните разработки по генеративна граматика ФЛ вече се определя като функционална категория, т.е. като граматически елемент на изречението, наред с другите грама-

на Номинатив.²⁷ Можем да допуснем, че граматическите признаци притежават и свойството ПАДЕЖ, който приписват на подлога. Но има и още едно условие – ФЛ и подлогът трябва да споделят общ р-индекс. Тогава ФЛ автоматично се коиндексира с подлога и съгласувателното отношение проверява дали признаците им съвпадат.

6.4. За референцията на личните флексии

Нека се върнем отново към понятието р-индекс и въпроса по какъв начин можем да тълкуваме личната флексия като референциална. За илюстрация ще разгледаме изреченията:

- (31) а. *Оттук се виждам лесно.*
б. *Тези неща се виждат веднага.*
- (32) а. *Това решение се налага (от само себе си) заради корупцията.*
б. *Тази мярка се налага от правителството заради корупцията.*
в. *Тази мярка е наложена от правителството заради корупцията.*
г. **Тази мярка е наложена от само себе си заради корупцията.*

В (31) се получава различна интерпретация в зависимост от лицето (1 л. срещу 2/3 л.). (31а) е двусмислено между рефлексивна (*Аз виждам себе си оттук*, напр. *в огледалото*) и пасивна конструкция (*Оттук ме виждат лесно/Оттук лесно могат да ме видят*); (31б) от друга страна може да получи само пасивна

тически елементи (глаголни категории) като Време, Вид, Залог и т.н.. По същество обаче тази дискусия (на която ще обърнем по-голямо внимание в 4 глава) не отменя принципните положения, съдържащи се в горната характеристика на ФЛ.

²⁷ Падежът е условно понятие, на което съответства по-общото понятие „синтактична функция“, което пък трябва да се разбира като функция на синтактичните позиции на подлога и допълнението. Номинатив е само и единствено падеж на подлога, а Акюзатив – на допълнението. Вж. по-подробно гл. 5.

интерпретация; (32) показва, че *се-пасивът* и „морфологическият“ пасив могат да бъдат синонимни конструкции само ако подлогът е одушевен – срв. (32б) и (32в). (32а) получава рефлексивна интерпретация (т.е. *Тази мярка налага сама себе си*), ако е добавена фразата *от себе си* (т.е. пълната форма на рефлексивното местоимение, експлициращо Агенса), иначе изречението се интерпретира с неизразен Агенс – лице (*Някой налага тази мярка*).

Важността на участието на лицето за изчисляване семантиката се потвърждава и от факта, че езиците, които не изразяват морфологическо лице, не допускат рефлексивна интерпретация на (31а). Така напр. в норвежки, където липсва парадигма по лице/число, (31а) може да означава само *Оттук ме виждат лесно*. Тази корелация между пасива/рефлексива и лицето е валидна и за други езици и тя подкрепя извода, че морфологията на лицето е необходимо условие за установяване на рефлексивен (и реципрочен) смисъл. Обратно, в 3 л. при неодушевени подлози рефлексивната интерпретация е блокирана. За да се получи рефлексивна интерпретация, е необходимо да се употреби пълен рефлексив, напр. *Този ефект се подсилва от само себе си vs. Този ефект се подсилва* (където се подразбира някакъв друг Агенс).

Лицето следователно е тясно свързано с одушевеността, т. е. с признака [$\pm$ одушевеност]; някои автори даже са склонни да го разглеждат като индекс за одушевеност. Такъв анализ, който дава „теоретичен статут“ на корелацията между персоналния и пасивния „ефект“, подсказва, че лицето и одушевеността може дори да се разглеждат като еднородни концепти. Примерите по-горе показват, че в езиците, които изразяват лицето, признакът [$\pm$ одушевеност] регулира възможността за рефлексивна интерпретация. С други думи, за такава интерпретация са необходими две условия – одушевеност и лична форма. От своя страна, това предполага, че 1, 2 и 3 л. могат да се разглеждат като индекси за одушевеност, а специално 3 л. като двузначно, т.е. „двусмислено“ между одушевеност и неодушевеност, или като двусмислено между лице и не-лице.

Фактът, че нулеви негенерични NP могат да се интерпретират чрез асоциирането им с референциалните признаци лице/число показва, че на някакво граматическо равнище глаголните значения (признаци) за лице/число трябва да се свържат със семантичните признаци на именните групи.

В съответствие с всичко казано по-горе ще приемем, че всяка лична флексия има р-индекс, който е свързан с категорията одушевеност/неодушевеност, въпреки че тя се разглежда само като категория на имената. Първо и второ лице реферират задължително одушевени лични субекти – т.е. те съдържат семантичните признаци [+одушевеност] и [+лице]. Тази спецификация е универсална и тя трябва да се включи в съответните речникови статии за първо- и второличните флексии.

3 л. също има р-индекс, но този индекс не е свързан непременно с одушевени субекти, т. е. третоличната флексия съдържа признака [±одушевеност] и поради това 3 л. ед. и мн.ч. може да получи определено-лична/предметна, а 3 л. мн. ч. и неопределено-лична референция. Но 3 л. може да се избере и при тотално отсъствие на субект – когато въобще отсъства референт (когато глаголят не притежава външен (субектен) аргумент, личен или неличен) или когато подлогът е нереперенциален израз. Във всички тези случаи личната флексия се избира „по принуда“, тъй като самите предикати не посочват „лице“ в семантичната си структура (както е в безличните глаголи за природни и психически състояния от типа на *Вали, Спи ми се*). Следователно третоличната флексия²⁸ може да функционира и като чисто формален елемент.

Както ще видим и по-долу, няма причини да извеждаме безличната семантика от значението на 3 л.: въвеждането на понятията р-индекс и граматически признаци за лице ни позволява да предположим, че те могат да действат и независимо едно от друго – в безлична употреба третоличната флексия няма р-индекс, но има граматически признаци, благодарение на които изречението може да се интерпретира като безлично.

С други думи флексията за 3 л. има съвсем различно предназначение в сравнение с 1 и 2 л.: тя може да получи референциална интерпретация или да се използва по принуда, като формален елемент. Всичко това налага да разгледаме изреченските контексти, които изискват избор на едната или другата стойност на признаците.

---

²⁸ Имаме предвид нулевата флексия за 3 л. Предпочитаме термина *третолична флексия*, тъй като изводите ни се отнасят не само за български, но също и за езиците, в които 3 л. се изразява чрез сегментна морфема.

ГЛАВА 3

ЗА СЕМАНТИКАТА НА ЛИЧНИТЕ ФОРМИ

1. УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Докато описанието на семантиката на 1 и 2 л. може да се приеме за относително непротиворечиво, тъй като тези две форми сигнализират участниците в речевия акт, 3 л. е предизвиквало по-сериозни затруднения в повечето граматически теории. Трудността при дефинирането на 3 л. като член на системата на лицата произтича едновременно от семантичните и от граматическите факти: 3 л. има по-сложна семантика, по-голям брой парадигматични разновидности и по-широк спектър на употреби в сравнение с 1 и 2 л.

Както казахме и по-горе, според Е. Бенвенист (Бенвенист 1974) 1 и 2 л. са същински ЛИЦА: в 1 и 2 л. „едновременно се изразява лице и това, което се говори за същото лице“ (стр. 262). При трето лице отсъства личният елемент в значението. „Макар да съдържа указание за някой или нещо, формата, наричана трето лице, не се съотнася с определено лице“ (пак там). Така трето лице фактически представлява неличен инвариант, присъщ на всяка форма на спрежението. Следствието от този извод Е. Бенвенист формулира достатъчно ясно: 3 л е НЕ-ЛИЦЕ (пак там) и немаркиран член на корелацията по лице (стр. 289). От Е. Бенвенист насетне всички опозитивно ориентирани подходи представят 1/2 л. като маркиран член на привативната опозиция по личност, а 3 л. – като немаркиран. На дневен ред обаче излиза въпросът как да се тълкува немаркираното значение на третото лице. И тук се очертава две концепции. Първата принадлежи на Е. Бенвенист (Бенвенист 1974):

„Трето лице може да се комбинира с всякаква обективна референция“ (стр. 290) – „да изразява безкраен брой субекти или

нито един субект.... Трето лице е единственото лице, чрез което вещта получава своя словесен предикат“ (стр. 264)

Втората концепция принадлежи на Р. Якобсон и е изложена в статията му „За структурата на руския глагол“ (вж. Якобсон 1985):

„В рамките на корелацията по личност личните форми са признаковата категория и се противопоставят на неличните форми, които са безпризнаковата категория. Т. нар. „трето лице“ функционира като граматически безлична форма, тъй като сама по себе си не обозначава отнесеност на действието към субект“, и може да се „превърне в семантически лична форма само ако е даден субект или ако в краен случай той се подразбира“ (стр. 215).

Както са забелязали и други изследователи (вж. напр. Бондарко 1991, Куцаров 1985, 1994), Р. Якобсон фактически извежда третото лице извън рамките на категорията – предложение, с което не можем да се съгласим. Според нас доколкото граматическото лице има някаква връзка със семантичната и с логическата категория на лицата, по-подходящо е да дефинираме категорията лице чрез опозицията ЛИЦЕ – НЕЛИЦЕ. Смятаме, че предложението на Е. Бенвенист може да се запази и като терминология, и като теоретичен модел за описание на категорията, но за тази цел е необходимо да се направят някои уточнения за

- * металингвистичното съдържание на самия термин НЕЛИЦЕ;
- * за референциалната характеристика и съотношението между неличността и безличността – спецификация, която е важна, доколкото е оправдано нашето предложение за включване на безличността в системата на лицето и
- * за изоморфизма между означаващото (третоличната флексия) и означаемото (третоличната грамема) – принцип, който теоретически позволява съществуването не само на едно-еднозначни, но и на едно-многозначни съответствия.

В следващия раздел пристъпваме към характеризирането на 3 л. и към интерпретиране особеностите на конструктите, които съдържат тази форма.

2. ЗА СЕМАНТИКАТА И СТАТУТА НА ТРЕТОТО ЛИЦЕ

2.1. За интерпретацията на конструкциите, съдържащи третолична форма

Ще приемем заедно с повечето изследователи (Бенвенист 1974, Нойер 1992, §2, Фрамpton 2004, Цисоу 2003), че решаващо за характеризирането на 3 л. като граматическо не-лице е осмислянето на системните съотношения между 3 л. и 1/2 л..

Вярно е, че граматическото значение на 3 л. излиза извън рамките на лицата в собствен смисъл, но въпреки това може да означаи и (онтологическо) лице, на основата на опозицията с „личните“ 1 л. и 2 л. (*расе* Бенвенист 1974, 264).¹ Тълкуването на 3 л. като не-лице не е равносилно на аперсоналност (липса на референция за лице, Лайънз 1977).

А. Бондарко (1991, 33- 37) привежда някои аргументи в полза на „личната“ интерпретация на третоличното значение: 1. дефинирането на семантиката на множествените форми за 1 л. и 2 л. е невъзможна без отчитането на личния статус на 3 л., тъй като тези две форми обозначават само лица, значението им задължително включва третоЛИЧНА референция; 2. „Личното“ трето лице може потенциално да се включи в речевия акт и да заеме позицията на говорещ или адресат. Подобно уточнение прави и Ю. Степанов (Степанов 1981, 167): „От групата на „*той*“-изреченията едни могат да бъдат приписани на субект „аз“ и произнесени от говорещото лице, други не допускат такъв външен строеж“. Степанов заключава, че „*той*“-изреченията заемат междинно положения спрямо изреченията със субект „аз“ и изреченията, в които субектът е винаги трето лице, но никога не е „*човек*“ (пак там).

---

¹ Интересно е, че Е. Бенвенист споменава този тип конструкции (лат. *dicunt* ‘казват’, англ. *they say* ‘казват’) като аргумент в полза на схващането за не-личната природа на 3 л. Глаголната плурализация тук изразява обобщеност, тъй като само не-лицето, разширено и неограничено в своето изразяване, може да обозначава неограничена съвкупност от нелични същества, (Бенвенист 1974, 268).

По-долу ще се спрем на някои неопределено-лични третолични конструкции, които предполагат задължително лично интерпретация.

Още един аргумент идва от генеричната употреба на 3 л. в конструкции с генеричен подлог *човек*, или с квантификатори *всеки*, *всички*, *никой*, или в едносъставни *се*-конструкции, вж. примерите в (1а-в):

- (1) а. *Човек* трябва винаги да се оглежда, когато пресича улицата.
- б. *Всеки* знае колко прави две и две., или
- в. Не *се излиза* на глава с него.

Третоличните форми в (1) са обобщено-лични (според някои – безлични). По смисъл конструкциите се отнасят само за лица и се характеризират с обща (генерична) или универсална квантификация: т.е. съдържанието им е приложимо за *всеки човек* и може да се представи логически така, напр. за (1а) интерпретацията е:

[за всеки *x*, *x* лице, *x* трябва да се оглежда, когато *x* пресича улицата],

а за (1в) – [за *никой x*, *x* лице, *x* може да излезе на глава с него].

Очевидно е, че в тези случаи групата на лицата, за които става въпрос, може да варира от 1 до +безкрайност. В (1в) и говорещият може да бъде включен в множеството, но това съвсем не е задължително. Затова като променлива *x* може да реферира всяко лице (а при отрицание – нито едно лице), без оглед на участието на това лице в речевия акт, който е винаги конкретен, а участниците в него – определени. В тази връзка срв. и Дж. Лайънз (Лайънз 1978): „докато говорещият и слушащият участват във всяка ситуация, другите споменавани лица и предмети не само че могат да отсъствуват от самата ситуация, но остават въобще неидентифицирани“ (стр. 221).

Примерът в (2) показва, че вариантните интерпретации на формата за 3 л. не се изчерпват с генеричната квантификация. Т. нар. неопределено-лични конструкции могат да имат най-малко три интерпретации, илюстрирани съответно в а., б. и в., но във всички случаи личната референция е запазена (вж. Йегли 1986, Отеро 1986, Спиропулос 2002):

- (2) а. $\emptyset$ чукат на вратата
б. В Америка $\emptyset$ /хората живеят добре

В анализа на конструкции от такъв род Й. Пенчев (Пенчев 1993) е забелязал, че в тях се изключва употребата на определено-лично местоимение *те* и че на мястото на подлога можем да въведем нулева лексема – т. е. такава, която няма означаващо, а означаемото е приблизително равнозначно на *хора*, както показва синонимията в (2в).

(2а) е (квази-)екзистенциално – логическият му запис е:
[съществува *x*, *x* лице, *x* чука на вратата]

Грамматическата множественост не корелира със семантичната множественост, тъй като липсва конкретизация относно реалния брой на аргумента – нулевият подлог в (2а) може да обозначава някаква група от хора (които вече са идентифицирани или са актуални в дискурса) или едно неидентифицирано лице (т.е. *някой* чука на вратата). Във втория случай (2а) може да получи следното продължение в дискурса *Сигурно е Иван*, където граматически множественият аргумент се идентифицира като единичен личен субект.

Ако обаче осигурим генеричен контекст, третоличната форма може да се употреби с (квази-)универсална² референция, напр. (2а'):³

(2а') *Тук чукат на вратата преди да влязат.*

---

² За правилната интерпретация допринасят още два важни фактора – темпоралната референция и видът на глагола: квази-универсалната интерпретация е съвместима само с несвършен вид (*В България се живееше*/**се живя добре през комунизма*), а квази-екзистенциалната – само с конкретно, специфично време: **Чука се винаги тихо на моята врата* (в смисъл 'някой винаги чука тихо на моята врата').

³ Срв. също разликата между немски *tan* (което ще се употреби в случаи като (2а'), и *es*, което ще се употреби в случаи като (2а): *Man klopft immer leise hier vs. Es klopfte um 6 Uhr.*

Логическият запис на интерпретацията на (2а') бихме могли да представим по следния начин: [тук⁴ за всеки x, x лице, x чука на вратата преди да влезе]⁵.

Пак в неопределено-лични конструкции 3 л. може да се употребява със значение, което не е нито екзистенциално, нито универсално, а се отнася към определена социална група от хора (напр. правителството), срв. (3а и б):

- (3) а. *Тук намаляват лихвените проценти, когато пожелаят.*
б. *Тук *някой/*всички/*хората намаляват лихвените проценти, когато пожелаят.*

Интерпретацията в (3) (наречена от Д. Пезетски (Пезетски 1990) „корпоративна“) лесно може да се активира и чрез (безлично-пасивна) *се*-конструкция, напр.(4), където имплицитните Агенси (дълбочинните нулеви подлози) съответно обозначават правителството (или банките) и търговците. По-точно е да кажем обаче, че (4) е двусмислено, тъй като може да се разбира и (квази-)универсално.

- (4) *Тук се намаляват лихвените проценти, когато се поже-
лае/*пожелаят*
В България всичко се продава.

---

⁴ Наличието на локативно местоимение (напр. *тук*) или фраза (като напр. *в този дом, в тази страна* и т.н.) има твърде голямо значение за интерпретацията, но ние няма да се занимаваме с този въпрос. Интересно е да отбележим все пак, че локативните фрази според нас не модифицират глаголната група, а по-скоро се отнасят към субекта. Това особено ясно личи при замяна на рго с лексемата *хора*.

⁵ Така или иначе обаче както (2а), така и (2а') изключват говорещия и изискват задължително множествено число, за разлика от подобните безлични *се*-конструкции, които са винаги в ед. ч. и могат да включват говорещия, въпреки че получават същата (квази-)универсална интерпретация, срв.(i):

- (i) *В България не се живее много добре*
В университета се преподава академично

Нека направим и едно сравнение между обобщено-личната употреба на 1/2 л. и генеричната употреба на 3 л. В (5) има два примера за такава употреба съответно на 1 л. мн. ч. и 2 л. ед. ч.:

- (5) а. *Не знаем какво ще ни поднесе съдбата.*
- б. *Не знаеш какво ще ти поднесе съдбата.*

Примерът в (5) показва, че и двете форми изключват неспецифицираната ((квази-) екзистенциалната) интерпретация (т.е. $x = „някой“$) и позволяват само (квази-) универсална интерпретация (срв. (1)-(4)). Второ, в значението на формите ясно личат компонентите Говорещ (5а) и Адресат (5б), т. е. тези признаци не са неутрализирани от контекста. Специално по отношение на множествената форма в (5а), спомнете си, че семантиката ѝ не включва ограничения относно възможния брой на референтите. В този смисъл обобщено-личните употреби на 1 и 2 л. не представляват „отклонения от нормалното значение“ на формите (Валтер 1982). Изреченията в (5) могат следователно да се перифразират така: *Нито аз, нито ти, нито който и да е друг на мое/твое място не знае какво ще поднесе съдбата* (Золотова 1982) и се характеризират с дистрибутивна множественост (Българско-полска граматика 1993).

При 3 л. положението е различно. Имаме основание да смятаме, че във всеки конкретен контекст изборът на едно или друго вариантно значение за 3 л. – (квази-)екзистенциално или (квази-)универсално – се обуславя от три фактора: аргументната (семантичната) структура на предиката, темпоралната референция и граматическото число на третоличната форма. С други думи, според нас интерпретацията на една неопределено-лична или безлична конструкция не се поражда изцяло в синтаксиса, както обикновено се смята – т. е. чрез задължителна едносъставност и отсъствие на семантичен субект. Видяхме, че:

1. „двусъставни“ конструкции могат да получат същата интерпретация ((1а,б) и (4)) и че

2. тезисът за нулевата лексема-подлог позволява да се потърсят семантичните и синтактичните сходства между личните и неопределено-личните/безличните изречения.

Последните „не отстъпват“ на първите нито по количеството на смисловите елементи, нито по качеството на субектния си аргумент.⁶

Ако приемем следователно, че всички конструкции в 3 л. имат еднаква (двусъставна) синтактична структура, въпросът става друг: какво позволява на третоличните конструкции да се интерпретират по различен начин – като определено-лични, екзистенциални и/или генерични.

Както споменахме и по-горе, особеност на последните два типа конструкции е, че те са съвместими само с одушевени референти. Така напр. дори и без контекст изречението

(6) *Не ми е ясно как про_i може про_i да се падне от този покрив.* се схваща като отнасящо се само за лица (като генеричен субект), то не може да означава – *не ми е ясно как керемидите могат да паднат от този покрив.*

Следователно трябва да решим дали признаци като [+лице] и [+генеричност] в (1a'), (4) и (6) се съдържат в значението на самата форма за 3 л., по-точно в граматическото значение на третоличната флексия или представляват вътрешна (инхерентна) признакова характеристика на нулевото местоимение-подлог (както твърди Л. Рици (Рици 1986) за италиански и Й. Пенчев (Пенчев 1993) за български).

Според нас тези признаци не бива да се включват в значението на третото лице, защото 3 л. може да сигнализира и отсъствие на собствено-лична спецификация – т.е. да се свързва със съществителни [-лице -одушевеност]. Според А. Бондарко (1991) именно поради връзката между собствено-личното и предметно-личното трето лице, граматическата персоналност се разпространява и в сферата на предметния свят (Бондарко 1991, Золотова 1973, срв. и Степанов 1981, 167: „3 л. се свързва със съществителни от всякакъв вид – за лица и предмети, конкретни и обобщени, преки и трансформирани“). Освен това 3 л. се употребява и при абсолютно отсъствие на референт (или субект) – т. е. по семантико-синтактични причини, както е в безличните изречения, изразява-

---

⁶ За А. Бондарко обаче безличността, въпреки че е съизмерима с персоналността, е структурно-синтактично явление, тъй като (в руски) изисква задължително едносъставна конструкция.

щи психически/емоционални състояния (т. нар. категория на състоянието⁷), екзистенциални глаголи, а също и състояния на природата и обкръжаващата среда, напр.(7) (по-подробно Академична граматика 1983; „безличен залог“ у Ницолова 2008, 244):

- (7) а. *Боли го ръката; Спи ми се; Тресе ме; Домъчнява ми.*
- б. *Има за какво да пиша; Няма от какво да се плашиш; Няма как да не ти кажа; Изглежда, че Иван няма да дойде.*
- в. *Свечерява се; Кани се да вали.*

Примерите в (7) не изчерпват всички случаи на изразяване на безлично значение. За Е. Бенвенист безличността, изразявана чрез третолична форма, е най-силният аргумент в подкрепа на неговата теория: безличните изречения не посочват лице, в тях процесът се изразява като чисто *явление*, не съотнесено с деятел и протичащо извън отношението „аз – ти“, т. е. извън категориите, които могат да означават лица (Бенвенист 1974, 264).

Безличното значение на 3 л. и т. нар. *безлични глаголи* са един от най-големите проблеми за анализа на категорията лице. Също като Е. Бенвенист, повечето автори намират, че безличността няма отношение към лицето (Р. Якобсон), но има и такива, които смятат, че нейното място е в рамките на категорията (Х. Кржижкова, А. Бондарко).

За Р. Якобсон „така наречените безлични глаголи от гледна точка на споменатата корелация [по личност-неличност] представляват единични безпризнакови форми (1985, 215). Х. Кржижкова (1966а, 209) от друга страна твърди, че безличната и третоличната форма споделят общо инвариантно значение: те сигнализират отсъствие на отношение към говорещия и към адресата; безпризнаковостта на 3 л. позволява тази форма да се употреби както с лично, така и с безлично значение.

В полза на включването на безличните форми в системата на личните форми пише и А. Бондарко (Бондарко 1991, 23-24). Неговите аргументи са следните: 1. при собствено безличните

---

⁷ Терминът „категория на състоянието“ принадлежи на руската традиционна лингвистика (вж. Норман 1988, Бирюлин 1993).

форми от типа *Свечерява се* съществува общо указание за „външния източник“ на предикативния признак – от природата, от обкръжаващата среда, а не от участниците в речевия акт. 2. при безличните конструкции с експериентор в датив/акузатив от типа *Боли го ръката/Жал ѝ е за него* се изразява двойствено персонално отношение: а) обща отнесеност на действието или състоянието към външния свят и б) изразяване на връзката между ситуацията и лицето.⁸

Ние смятаме, че няма нужда да се търсят семантични (и философски) причини, за да оправдаем решението, че третоличната флексия може да сигнализира безличност. По-скоро употребата на термина „безличност“⁹ се нуждае от корекция.

Според нас безличното значение е лексикално детерминирано. То зависи от аргументната структура на глагола. Особеност на безличните глаголи е, че те не притежават външен (субектен) аргумент – глаголите (в 7а) са интранзитивирани (с елиминиран Агенс като *сти се*) или интранзитивни (като *тресе, домъчнява*). Личният субект (*ми, ме*) е техен вътрешен аргумент – Експериенцер. Глаголите за наличие/отсъствие (*има, няма* в (7б)) съдържат само вътрешен аргумент – Тема. Безличният глагол *изглежда* също притежава само вътрешен аргумент (Тема), реализиран чрез допълнително изречение. Според по-новите концепции на генеративната граматика вътрешните аргументи се реализират в рамките на първата проекция на глагола (V' или VP) и не могат да заемат подложната позиция. *Боли ме ръката* е сякаш изключение, но и тук имаме основание да твърдим, че подлогът не излиза извън глаголната група VP и

---

⁸ Припомнете си, че според Ст. Младенов (Младенов 1936) реални еднoчлeнни изречeния нe същeствуват, тъй катo в глаголната слoвoфoрмa e скритo и сказуeмoтo, и подлогът. Същo тaкa и тезисът, чe нe винаги имa изoмoрфизъм мeжду семантичeската и синтактичeската рeализация нa изречeниeтo, теоретичeски пoзвoлявa дa дoпуснeм, чe думатa катo мoрфoлoгичeскa eдиницa мoжe и дa нe съвпaдa с члeнa нa изречeниeтo катo синтактичнa eдиницa и слeдoвaтeлнo финитнaтa глаголна слoвoфoрмa мoжe синкретичнo дa изрaзявa кaктo сказуeмoтo, тaкa и подлoгa (Буслаeв 1959, 272 – 273).

⁹ За А. Бoндaркo oбaчe бeзличнoстa, въпрeки чe e сязимeримa с пeрсoнaлнoстa, e структурнo-синтактичнo явлeниe, тъй катo (в руски) изисквa задължитeлнo eднoсъстaвнa конструкция.

Им. п./Номинатив се приписва по друг начин. Липсата на съгласуване в някои случаи на преизказна употреба (забелязана от Й. Пенчев (Пенчев 1984) като *Боляло* го *ръката* показва, че подлогът *ръката* не се държи като същински подлог.

Глаголите за природни състояния, илюстрирани в (7в), са особен случай, тъй като техният субект е фиктивен (Бирюлин 1993) или квази-аргумент (Чомски 1981, Франкс 1995) – т. е. аргумент без референциално съдържание, който не може да се реализира като NP с признаци за лице/число, а единствено като плеонастично (неутрално по терминологията на П. Пашов (Пашов 1965, 100) местоимение *то* или съответно нулево местоимение *pro* (*To/pro ми се сни*, *To/pro вали* и под.)

Както отбелязват редица изследователи от руската лингвистична традиция (вж. напр. Бондарко 1991, Золотова 1973, 1982, Степанов 1981, *inter alia*), в тези употреби 3 л. въобще няма отношение към комуникацията (тъй като е нелично/безлично). Морфологическото противопоставяне ЛИЦЕ-НЕЛИЦЕ обаче е отново маркирано, само че в тези случаи флексията е формална. Ние ще се съгласим с тази постановка, но пак ще посочим, че причината за това произтича от факта, че тези предикати не притежават външен (субектен) аргумент, който да се интерпретира като причинител на състоянията.

Важен фактор за субектна или безсубектна интерпретация на 3 л. е граматическото числото (вж и по-долу, част 2). Х. Кржижкова (Кржижкова 1966а) изтъква, че докато 3 л. мн. ч. изразява субектно отношение, „3 л. ед. ч. съдържа в себе си две значения. От една страна то може да изразява отношение към субект неговорещ и не-адресат, а от друга – отсъствие на отношение към субект въобще, т.е. с безлично значение в собствен смисъл на думата“ (стр. 209). По повод на славянските форми със *се* същата авторка твърди, че на фона на широката употреба на формите със *се*, формата за 3 л. ед. ч. без *се* получава позитивно значение – изразява отношение към субект, т. е. в рамките на 3 л. ед. ч. се наблюдава явна тенденция към образуване на контрадикторна опозиция: субект, не участващ в речта//отсъствие на субект.

В духа на горната дискусия не можем да се съгласим изцяло с подобно схващане, тъй като във всички *се*-конструкции (включително пасивните с неличен и неодушевен подлог, с изк-

лючение на безличните от типа *спи ми се*) имплицитният субект на предикатите остава синтактично активен, (8):

- (8) а. *pro_i Тук не се танцува гол/голи_i*
- б. *pro_i Тук се танцува само [един с друг]_i, а не поотделно*
- в. *pro_i Тук се дава рушвет, за да pro_i се изкара изпитът*

В (8а) предикативът се приписва именно на имплицитния субект, в (8б) субектът свързва анафората *един с друг*, в (8в) субектът контролира подчинения имплицитен субект, както показват еднаквите индекси. Следователно имплицитният субект на глаголите *давам, изкарвам* (Агенсът), който е и дълбочинен подлог на изреченията, не се „подтиска“, а остава синтактично активен и участва в интерпретацията.

От друга страна не всички предикати са съвместими с неопределено-лична екзистенциална или генерична интерпретация. Така напр. ергативните глаголи не могат да участват в екзистенциална конструкция, напр. изречението *Пристигнаха в къщата ми* не може да означава *Някой пристигна в къщата ми*; същото се отнася и за повдигащи предикати като *изглеждам, струва ми се*, напр. *Изглеждат ми луди* ($\neq$ *Някой ми изглежда луд*) и за пасива в *Били са видени от полицията* ($\neq$ *Някой е бил видян от полицията*). Има предикати, които не могат да се имперсонализират (по едни или други причини, вж. Пенчев 1993, Кръпова 1993) и не се употребят в генерична конструкция, напр. **Тук се смее непрекъснато, *В този град може да се възхищава на всичко, *Къса се много лесно*.

Ако приемем, че глаголната форма е способна да сигнализира значенията генеричност, екзистенциалност и т. н., горните случаи ще останат неизяснени, тъй като няма причина за рестрикциите относно съчетаемостта между глаголите и тези значения. Затова ще приемем, че флексията за 3 л. може да изразява всяко значение и нито едно значение (т.е. да има формален статут) чрез граматическите си признаци.¹⁰

В глава 2, (28), направихме извода, че една ФЛ(ексия) е референциална, ако има спецификацията за лице и число. Обаче

---

¹⁰ Как конкретно е представена признаковата спецификация на третоличната форма ще видим в глава 4.

предвид на проведената дискусия се изправяме пред едно възможно противоречие – ФЛ е референциален елемент, защото има граматически признаци; същите признаци обаче не винаги ни гарантират, че става дума за реална, а още по-малко за специфична (определена) референция.

2.2. Оpozитивни анализи на третоличното значение: теоретична ретроспекция

Нека се върнем към Якобсоновото тълкуване на трето лице (1985, 215), според което 3 л. е граматическа безпризнакова форма, тъй като не обозначава субект, за разлика от 1 и 2 л., които отнасят действието или към говорещия, или към друго лице.

Според нас извеждането на трето лице извън рамките на категорията е опит да се избегне конфликтът в критериите (т.е. параметрите) за дефиниране семантичното съдържание на категорията – участие/неучастие на лице в **речевия акт** (= „факта на съобщаването“) срещу участие/неучастие на лице (субект) в **действието** (= „съобщавания факт“).

В редица дефиниции на категорията тази „двуизмерност“ не е уговорена, но въпреки това трето лице се представя и чрез двата параметъра – 3 л. е не-говорещият/не-адресатът и едновременно с това то е „друго лице или предмет“ (вж. напр. Станков (1981, 26 – 27) за български). Ясно е, че 3 л. има много по-сложна семантика в сравнение с 1/2 л. Ясно е също така, че 3 л. може да назовава лице/предмет независимо от неговото участие/неучастие в речевия акт. Проблемът е как да се избегне конфликтът, който неизбежно се получава при „съвместното“ характеризиране на формата. С други думи, трябва или да определим значението на 3 л. единствено и само като комуникаторна грамема, или въобще да се откажем от дефинирането на категорията на базата на противопоставянето **комуникатор-некомуникатор**.

Ако 3 л. се представи само чрез опозиция с общата база за сравняване на 1 и 2 л. – комуникатор (Герджиков 1974, Куцаров 1985, 1994), другите значения на формата – обобщено-личното, неопределено-личното, безличното – ще трябва да се квалифицират като нейни употреби (неутрализации или транспозиции), тъй като те излизат извън обсега на опозицията по „комуника-

торност“. Ако пък в значението на 3 л. включим и тези значения, тогава няма да можем да „запазим“ тази опозиция като основна опозиция за дефиниране на категорията.

Проблемите с анализа на многочленни категории като лицето могат да се решат по два начина: или като се въведат повече семантични признаци за описанието на формите, срв. Валтер (1982): Персоналност и Предмет на комуникацията, Разчлененост, Специфицираност, вж. по-подробно за неговия модел в тази глава, ч. 2), или като се откажем от бинаризма на опозициите като техника на анализа. Й. Курилович (Курилович 1976) и М. Докулил (Докулил 1975) напр. приемат 3 л. за неутрален член на категорията; при М. Докулил даже това рефлектира и върху отношението между 1 л. и 2 л., което според него е симетрично като частично следствие от липсата на опозиция с 3 л.

Както бе споменато по-горе, за описание на граматическата семантика са ни необходими не само дефиниции, които да регулират съотношението между термини и категории, но и също и някакви принципи на съответствие между самите категории – граматическите от една страна и семантичните от друга. Тези принципи ще бъдат част от общия речник, който „споделят“ граматиката и семантиката при описание на езика. Иначе се изправяме пред риска да припишем на една категория характеристики, които тя не притежава, но които са резултат от терминологията, използвана за нейното описание. От друга страна липсата на точни критерии за съответствие между *signans* и *signatum* прави непроницаема „многозначността“ на формите. Това особено се отнася за граматически категории като лицето, които имат сложна структура и полифункционална семантика.

Ние тук ще приемем, че характеризирането на граматическото 3 л. като нелице по принцип е основателно и удобно за представяне на контрастите между лицата. Не смятаме, че лицето трябва да се анализира единствено във връзка с речевия акт (чрез опозицията **комуникатор-некомуникатор**), тъй като подобно разбиране стеснява общата семантична база, върху която се гради категорията.

Според нас по-подходящо е да дефинираме категорията чрез опозицията ЛИЦЕ/НЕЛИЦЕ, както е у Бенвенист. Ако действително граматическата категория действително е свързана със семантичната (и логическата) категория на лицата (ПЕРСОНАЛ-

НОСТ), би било изненадващо да открием система за изразяване на лицето, която противопоставя участниците на неучастниците, но не лицата на не-лицата, тъй като личността (персоналността) е необходимо условие за участие в речевия акт, а оттам и за съществуването на самата категория лице, а не обратно.

3. ОПИТ ЗА ОПОЗИТИВЕН АНАЛИЗ НА ТРЕТОЛИЧНАТА ФОРМА

Следвайки Холенстайн (1976) и Уаф (1991), (вж. по-подробно и Кръпова 1996, 2000), ще приемем следното тълкуване на Якобсоновите дефиниции за общо и главно значение на немаркирания член, което ще ни позволи да разгледаме отношенията между отделните значения на третоличността и да избегнем противоречието, на което се натъкнахме по-горе.

Първо, всеки граматически елемент в една опозиция притежава концептуален инвариант. Според Р.Якобсон това е общото значение на граматическата форма (наричано още категориално значение от А. Бондарко (Бондарко 1978), или първична функция от Й. Курилович¹¹ (Курилович 1976).

В конкретния случай общото значение на 1/2 л. е референция към лица, а общото значение на 3л. е референция към нелица. Освен това, съществува привативна опозиция между наличието и отсъствието на маркер. Според Р. Якобсон (Якобсон 1971), докато маркираният член сигнализира *x*, немаркираният сигнализира не-*x*. От своя страна не-*x* може да се интерпретира по два начина: като несигнализация на *x* и като сигнализация на не-*x*. Тези две структурно опеределени интерпретации са съответно общото значение и главното значение на немаркирания член. Първата е нулевата интерпретация, нулевият знак (в разбирането на Р. Якоб-

---

¹¹ Както изтъква А. Бондарко (Бондарко 1978, 138), въпреки че концепциите на Якобсон и Курилович се разглеждат като опонентни (тъй като в концепцията на Курилович липсва тази семантична величина, която би съответствала на главното значение плюс частните значения), има известно сходство при употребата на термините общо значение (Якобсон) и главно значение/първична функция (Курилович). И двете не зависят от контекста и се определят на равнището на системните опозиции в езика.

сон) и това е интерпретацията, при която наличието или отсъствието на единицата информация е ирелевантно. Тази интерпретация Е. Холенстайн (Холенстайн 1976) нарича **неопределено значение** на немаркирания член и то представлява най-общото (генеричното) значение, чрез което категорията се обозначава извън делението на положителен и отрицателен компонент (вж. фиг. 1 по-долу). „Твърде често немаркираният член в неговата нулева интерпретация е точно тази форма, която няма или има минимално отношение към маркирането на признака и поради това остава не-фокусирана, неспецифицирана (Уаф 1982).

Втората интерпретация е отрицателната (минусовата) интерпретация на немаркирания член, която Р. Якобсон определя като главното му значение или като сигнализация на не- x . Минусовата интерпретация сигнализира отсъствие на единицата информация, асоциираща се с маркирания член. Както отбелязва самият Р. Якобсон, в контексти, в които немаркираният и маркираният член се противопоставят или имплицитно, или експлицитно един на друг, нормалната интерпретация на немаркирания член е именно минусовата. Според Л. Уаф (Уаф 1982, 304) тази интерпретация е по-тясно специфицирана и затова нейната реализация е контекстово обусловена.¹² Нека заедно с Е. Холенстайн наречем тази интерпретация **определено значение** на немаркирания член.

Така всяка опозиция между маркирания и немаркирания член фактически се състои от две под-опозиции – едната „между положителния (маркирания) и отрицателния член, и втората – между неопределения и определен член“ (Холенстайн 1976). На равнището на общото значение опозицията е сигнализация на x vs. несигнализация на x , докато на равнището на по-тясно специфицираното (определеното) значение, опозицията е сигнализация на x vs. сигнализация на не- x (вж. (9)):

(9) немаркиран	vs	маркиран
1. отрицателен	vs	положителен
(сигнализация на не- x)	vs	сигнализация на x)
2. неопределен	vs	определен

¹² Не сме съгласни с корекцията в тълкуването на главното значение, която предлага Г. Герджиков (Герджиков 1974), а именно, че и главното значение е системно обусловено.

(несигнализация на x vs сигнализация на x)

Отношението неопределен vs определен член е отношение на взаимно включване (set-subset). Отношението отрицателен vs положителен член е отношение на взаимно изключване (вж. фиг. 1).

Метафорично тези логически възможни отношения могат да се представят така (по Уаф 1982):

Figure 1

Във фиг.1 маркираната категория е подмножество, а немаркираната в своята нулева интерпретация – множество; минусовата интерпретация е множеството минус подмножеството. Неопределеното значение е най-общото, най-широкото значение, за което наличието или отсъствието на съответния признак x е ирелевантно. Определеното значение е прякото отрицание на маркирания член и то непосредствено сигнализира отсъствието на признака x .

Намираме, че това тълкуване има доста допирни точки с концепцията на Г. Герджиков (Герджиков 1974): „в позиция на противопоставяне 3 л. винаги означава субекта, който не участва в акта на комуникацията ...В позиция на неутрализация, където се проявява аспектът на йерархията, 3 л. означава субект изобщо, без оглед дали е комуникатор, или не“ (стр. 45). „Това е общото значение на немаркирания член“ (стр. 44). Различното между двете тълкувания е, че според Г. Герджиков общото значение се извява само в позиция на неутрализация – тогава слабите членове по принцип не изразяват нито признак x , нито признак не- x . Според Л. Уаф и Е. Холенстайн неопределеното значение функционира самостоятелно като общо значение, което включва определено-личното, т. е. главното. От своя страна определено-личното значение корелира непосредствено с 1 и 2 л. и

се характеризира негативно спрямо тях по признака участие-неучастие в речевия акт. Срв. също и Герджиков (1974, 45), според когото главното значение на немаркирания член, **некомуникатора**, и значението на маркирания член, **комуникатора**, представляват две съподчинени и контрадикторни понятия.

Следователно общото (инвариантното) значение на 3 л. като немаркиран член на опозицията лице-нелице трябва да се разбира като **неопределено откъм субект изобщо**. Именно в тоя смисъл можем да тълкуваме и термина **нелице** – не като отсъствие на лице, а като неопределеност (неспецифицираност) на значението спрямо признака наличие-отсъствие на личен субект.

И така, приемаме, че 3 л. е представено с две значения в речника: 1. в главното си значение 3 л. е негативно спрямо 1/2 л. (т. е. то е не-Говорещ и не-Адресат¹³); 2. в общото си значение 3 л. е неопределено (неспецифицирано) откъм лице и поради тази причина може да обозначава както наличие на субект (= онтологически лица/нелица), без оглед на комуникативната му характеристика, така и абсолютно отсъствие на субект (=безличност).

Главното значение на 3 л. се избира при зададена комуникативна ситуация, на базата на противопоставянето му с участниците в тази ситуация.

Общото значение се избира в следните случаи:

* когато субектът е лице, взето извън отношението му към конкретната комуникативна ситуация. Смятаме, че това значение се реализира в генеричните употреби на 3 л., за които стана дума по-горе – (безлични) *се*-пасиви (9а), конструкции с генеричен подлог и универсална квантификация (9б/в), неопределенолични конструкции с екзистенциална интерпретация (9г):

(9) а. *В такъв случай ще се премине към най-строги действия.*

Трябва да му се помогне на човека, инак не може.

б. *Истина е, че се борим колкото можем, но с две ръце човек може ли да надделее.*

в. *Всеки иска [*про*], да е богат на днешно време.*

---

¹³ За признаците Говорещ и Адресат и за речниковата репрезентация на всяко лично значение вж. 4 глава.

В такъв момент никой няма да ти помогне.

- г. *Няколко пъти го нападаха нощем из засада, поотупваха го здравата, отровиха му прасето, а веднъж се опитаха да му запалят и къщата.*

Добре да знаеш, ако утре не ти отсекат главата, ще ти отрежат езика

* когато подлогът е не-лице и не-одушевен предмет (10а); когато подлогът е вторичен и неодушевен, а личният субект (Агенс) е имплицитен – безличните *се*-пасиви в (10б); когато подлогът е синтактична структура, различна от NP (S'¹⁴ в (10в):

- (10) а. *Тази машина не пише хубаво; Дървото се е раззеленило*
б. *Спиряха се тогава всички тегоби; Появиха се много оплаквания напоследък.; Тук се поправят компютри.;*
в. *През пролуките се виждаше как се мятат и бучи светла вода.*

* когато въобще отсъства семантичен субект, а подлогът е плеонастичен (формален), (11):

- (11) *Спи ми се; Тресе ме; Домъчнява ми; Зле ми е; Има за какво да пиша; Няма как да не ти кажа; Няма от какво да се плашиш; Изглежда, че Иван няма да дойде Свечерява се; Кани се да вали.*

По тази логика, семантиката на немаркираното 3 л. съвместява няколко значения, които се реализират при определени синтактични условия: личното, неличното и безличното значение се включват в семантиката на третото граматическо лице като равноправни значения. Така смисълът на граматическото различаване по лице е в това, че признакът [ЛИЦЕ] се изразява даже в случаите, когато субектът остава неопределен във всяко отношение (Золотова 1982). С тези уточнения можем да кажем, че българската граматика има система за маркиране на лице, която

---

¹⁴ За изреченията S' вж. Пенчев (1993).

отразява семантичното и логическото противопоставяне персоналност-имперсоналност.

Нека условно наречем главното (определеното) значение на 3л. референциално, а общото (неопределеното) – неререференциално. Тези термини имат нужда от известно уточнение, което ще направим малко по-долу. Нека също така приемем, че двете значения на третоличната форма функционират като две стойности на нейната спецификация – [$\pm$ референциалност]. Най-общо значението на 3 л. може да се представи като α референциално (където $\alpha = +$ или $-$). Тъй като и двете значения могат да се реализират в синтаксиса чрез избор на подложна или безподложна конструкция, задача на едно по-сериозно изследване е 1. да се опишат признаково тези две стойности и 2. да се зададат условията, които позволяват или не допускат реализацията на едната или другата стойност.

От казаното дотук става ясно, че конкретната стойност на третоличното значение в контекст се „изчислява“ на базата на взаимодействието на следните два признака: определеност/неопределеност и референциалност/неререференциалност. Всяка третолична форма реализира някаква комбинация от стойностите на тези два признака, които приемаме за бинарни и тълкуваме така:

- (12) а. комбинацията от положителните стойности [+определеност +референциалност] задава определено-личното и предметно-личното значение; признакът +референциалност обаче е редундантен, тъй като от логическа гледна точка определеността предполага конкретна референция;
- б. комбинацията [-определеност +референциалност] задава неопределено-личното значение и обобщено-личното;
- в. комбинацията [-определеност -референциалност] задава безличното значение.

Признаците в (12) и породените от тях значения могат да се представят и във вид на йерархия (13):

(13) определено > референциално неопределено > неререференциално неопределено

<i>Признаци</i>	<i>Значения</i>
[+определеност]	определено-лично и предметно-лична
[-определеност] [+референциалност]	неопределено референциално
[-референциалност]	= неопределено-лично и обобщено-лично неопределено неререференциално = безлично

Йерархията (13) лесно може да се приспособи, така че да включи и останалите лични значения. Значенията на 1 и 2 л. са определени по дефиниция, тъй като обозначават единични субекти, съответно говорещ и адресат.

Йерархия по подобие на тази в (13) е възможна и за представяне на зависимостите между персоналните значения. Тази йерархия обаче ще включва и признака [одушевеност], който взаимодейства с определеността, за да ограничи възможните интерпретации на трето лице (вж Батистела 1990, 87). Значенията 1 и 2 л. са одушевени и определено-лични, докато трето лице е съвместимо както с одушевени субекти [$\pm$ Лице], така и с неодушевени субекти. Наборът от тези два параметъра – определеност и одушевеност дава следните йерархии на „семите“, участващи във формирането на личните значения, вж. (14а) (Крофт 2002, 130):

(14) а. лице >одушевеност >неодушевеност – йерархия по семантични признаци

В съкратен вид (14а) може да се представи като (14б):

(14) б. 1, 2 > 3

4. ТИПОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЙЕРАРХИЯТА МЕЖДУ ГРАМАТИЧЕСКИТЕ ЛИЦА

Зависимостите в (13) и (14) са предмет на редица изследвания в рамките на типологическата лингвистика през последните две десетилетия. Твърди се (напр. Крофт 2002), че йерархиите в (47) представляват импликации, които са валидни между езиците и имат статут на езикови универсалии. Като йерархии те представляват релации и следователно предполагат едно по-широко тълкуване на маркираността, според което последната не бива да се идентифицира само със структурната маркираност, тъй като отношението между членовете не винаги е абсолютно.

Първо, (14б) се тълкува, че трето лице заема „по-ниско положение“ в йерархията спрямо 1 и 2 л. Това означава, че между езиците съществува предсказуема вероятност 3 л. да остане без собствен показател. Типологически е установено, че в много езици третоличната форма притежава нулев показател (следвана от 1 л. ед.ч.)¹⁵, поради което се усвоява най-лесно и се губи най-трудно в историческия развой.

Второ, 3 л. има по-сложна парадигматична организация и семантична структура – повече парадигматични форми, повече аломорфи и съвместява повече значения в сравнение с 1 и 2 л. (Гринбърг 1966, 26 – 27).

Трето, формалното приравняване на личните форми може да засегне маркираните 1 и 2 л. по отношение на немаркираното 3

---

¹⁵ В някои езици (напр. провансалски, вж. Байби 1985, 55) форма за 3 л. ед. ч. (в претерит) се използва като база за реструктуриране на парадигмата и изграждане на нова лична парадигма, в която 3 л. има нулев маркер. Йерархията в (47) прогнозира, че 1/2 л. ще се съпротивяват в по-голяма степен на такава „корекция“ на маркираността. Дж. Байби (Байби 1985, глава 5) обяснява това от гледна точка на нейния психологически модел за складиране на словоформи на основата на фреквентността, така че най-фреквентните/по-малко маркираните форми имат по-голяма вероятност да останат ирегулярни (т.е. да устояват на реструктуриране) и/или да бъдат използвани за базисна (нулева) форма за реструктурирането на по-малко фреквентните/по-маркираните форми.

л., т. е. 1 и 2 л. съвпадат само в редки случаи. Според Дж. Гринбърг аломорфията и въобще морфологическата ирегулярност (вкл. суплетивизмът) от всякакъв вид е индикация за немаркираността на категорията.

Четвърто, фреквентността на немаркираната третолична форма в текста се очаква да бъде по-голяма, отколкото на маркираните (Гринбърг 1966). Също така, от гледна точка на дистрибуцията на третоличната форма в сравнение с другите две се оказва, че тя се явява в по-голям брой конструкции, т.е. контекстите, в които се среща 1/2 л. са подмножество на контекстите, в които се среща 3 л.¹⁶

Критериите на Дж. Гринбърг, които произтичат от зависимостите в (13) и (14), нямат за цел да предложат нова теория за „поведението“ на немаркираните членове в езика, а по-скоро да потвърдят валидността на този подход въз основа на достатъчно голям брой езици. На свой ред и ние обобщаваме всеизвестните факти: немаркираното 3 л. се характеризира с по-проста морфологическа структура, с по-сложна парадигматика и с по-широка употреба. Очевидно е, че в български 3 л. отговаря на тази характеристика. Като немаркиран член 3 л. то има нулев маркер (критерий 1. на Дж. Гринбърг (вж. Гринбърг 1966 и бел. 16), притежава родови форми (критерий 2.) и се характеризира с по-широка дистрибуция (критерий 3.), в сравнение с 1/2 л, които имат собствени маркери, не различават род и се явяват само при определени условия, т.е. за да се реализират, е необходим контекст на изказването (Лайънз 1982).

5. ЛИЦЕ И ЧИСЛО

Три автори – К. Джонсън (Джонсън 1992), У. Шлонски (Шлонски 1989) и Ф. Планк (Планк 1991а), работещи независимо един от друг и в различни теоретични рамки, твърдят, че за естествения език е валидна дескриптивната импликация (15):

---

¹⁶ Дж. Гринбърг (1966) определя три основни параметъра за идентифициране на немаркирания спрямо маркирания член на дадена граматическа категория – 1) синтагматична сложност, както по отношение на формата, така и по отношение на значението; 2) парадигматична сложност, която се определя от броя на вариантите или аломорфите на дадена форма и 3) регистър на употребите, т.е. дистрибуцията на формата.

(15) Ако един глагол изразява число, той изразява и лице.

В Дж. Гринбърг (Гринбърг 1966б) намираме една универсалия за дистрибуцията на рода спрямо тази на числото, срв. (16) (=неговата N 32):

(16) Ако глаголът се съгласува с именния подлог по род, той се съгласува с него и по число.

(16) означава, че всеки език, който има глаголни маркери за род, има също и маркери за число. Дж. Гринбърг не казва нищо за типологическите параметри на зависимостта между маркерите за лице и тези за число.

Въпреки че не е формулирана като универсалия, импликацията „число, ако лице“ се оказва валидна за много езици. Дж. Николс (Николс 1992) докладва, че в нейната проба от 174 езика от всички големи семейства „има само един език, който притежава съгласувателна морфема в рамките на някаква категория, но не притежава морфема за число: Западна Футуна (Океания) има лице, но няма число“ (стр. 50).

Ф. Планк (Планк 1991а, 22) твърди, че в естествения език всяко лице различава уникално числото и всяко число различава уникално лицето. Както е известно обаче, редица езици (в частност индоевропейските) не притежават специализирани показатели за тези две значения. Този факт повдига въпроса как ще разграничаваме и как ще представяме значенията за лице/число, когато те се изразяват синтетично, чрез една (портманто) морфема.

Теоретически съществуват две решения (Корбет 2000):

1. При съвместно изразяване на лицето и числото става въпрос за една категория лице/число, която разполага с 6 форми.

2. Категориите лице и число са независими, но (в някои случаи) флексията е една поради действието на принципа за асиметрия между плана на изразяване и плана на съдържание на езиковите знаци.

Първото решение буди редица възражения, най-важното от които е, че то се основава на ограничен материал (предимно от синтетичните индоевропейски езици). Освен това внимателното наблюдение над формите в тези езици открива, че дори в смята-

ните за „неделими“ цели морфемни понякога могат (синхронно) да се сегментират рекурсивни елементи с граматическо значение. По-долу ще покажем, че това важи и за българския език.

Признаването на независимостта на категориите лице и число е оправдано по две причини. Първо, има езици (аглутинативните) с дискретни морфемни за лице и за число, такива, че всяко отделно значение конституира отделна морфема. Второ, въпреки че в синтетичните езици личната флексия е резултат от фузия на двете морфемни,¹⁷ този факт не бива да се тълкува в смисъл, че съответните значения не са самостоятелни елементи само защото на тях не им съответстват специализирани показатели. Ако морфологията е в състояние да „даде“ теория за значенията, която да установи кога две (и повече) значения могат да съжителстват в една морфема и кога могат да се изразяват като отделни елементи в повърхнинния морфемен ред, фузията престава да бъде проблем за описанието на категориите-партньори и се превръща в едно възможно измерение на формалната структура на дадената морфологическа система.

Трябва да отбележим, че изборът на подход **1.** или **2.** има важно значение и за репрезентирането на информацията за лице-число в речника. Приемайки втория подход, ще смятаме всяка лична морфема за „кумулятивен експонент“ (терминът е на П. Матюз (Матюз 1974)), изразяващ едно значение за лице плюс едно значение за число. Това ще трябва да се отрази в речниковата репрезентация на всяка от шестте комбинации за лице и число. Така всяка морфема за лице ще бъде зададена едновременно и със спецификация за число, напр. първоличната флексия *-М* ще има следните признаци, вж. матрица¹⁸ (16):

- (16) [+ 1 +ед.ч.], където +1=участие на Г(оворещ), или
[+1 – мн.ч.], в зависимост от избрания метод за представяне на значението „единствено число“.

---

¹⁷ Това може да се обясни с диахронния произход на личните окончания от личните местоимения (свързани от своя страна с корени, изразяващи род, число, падеж (Ерхарт 1984)).

¹⁸ Оттук нататък ще представяме признаковите спецификации на флексията във вид на матрици. Вж. глава 3 за теоретичния статус на термината *матрица*.

Репрезентации като (16) зависят изключително от конкретното разбиране на понятието *афикс*. В аглутинативната морфология афиксът може да се определи като ред фонем, но в синтетичната морфология имаме нужда от по-сложно понятие, за да осмислим как е представена морфологическата информация в съответната структурна позиция в словоформата и в синтаксиса.

Избраният от нас подход за независимост на категориите лице и число повдига важния въпрос за това, по какъв начин морфологията отразява тези различия, след като липсва еднозначно съответствие между афикси и значения. И още, какво е взаимоотношението между тези две категории, че да позволява тяхното кумулативно изразяване.

Според нас тези въпроси са интересни и изискват интересни отговори. В частта, която следва по-долу, ние няма да можем да предложим интересен отговор, затова си поставяме по-скромната задача да разгледаме морфемното изразяване на значенията за лице/число в българския език. Емпиричният анализ ще считаме за първа стъпка към установяване на реда, който тези категории налагат върху парадигматичните форми.

Най-напред ще отбележим, че „разделението“ между аглутизация и фузия като че ли „се спазва“ най-вече от лицето и числото. При категорията време нещата стоят по различен начин и тук можем да установим съответствие между морфема и значение: напр. минало и бъдеще време в български разполагат със самостоятелна морфема, а сегашното – с нулева. Но при категориите лице и число като че ли губим морфемите от поглед, тъй като контрастите не винаги са канонични, има „нерегулярни“ нулеви афикси, омонимни форми и т. н.. Затова са ни нужни поне минимум теоретични допускания, които да регламентират отношенията между лицето и числото.

Ст. Андерсън (Андерсън 1992) оспорва реалността на нулевите морфемни: „свободното постулиране на нулеви морфемни ни позволява да кажем, че лат. *ато* „обичам“ представлява ОБИЧА + ИНДИКАТИВ + АКТИВ + СЕГАШНО ВРЕМЕ + 1 ЛИЦЕ + ЕД. Ч., но в какъв ред (от възможните 7 или 5040 комбинации)?“ (стр. 61). На пръв поглед отговорът е ясен – в случая имаме синтетична флексия, кумулативен експонент. Но това не решава проблема с нулите, а отваря нов проблем – когато има само нули,

колко е броят им, напр. в абсолютно немаркираното 3 л. ед. ч. сег. вр., индикатив, деятелен залог в български коя е „правилната“ репрезентация – *тише-Ø* или *тише-Ø-Ø-Ø-Ø-Ø* (защото участва в серия от опозиции с *тиш-А* /*тиш-Ъ*/, *тиш-АТ* /*тиш-ЪТ*/, *пис-А*, *писа-Л*/*тише-Л*, *писа-Н*)? С други думи, колко типа нули ще признаем?¹⁹ (вж. още и Янакиев 1976 за критичен анализ).

Ние ще признаем съществуването поне на два вида нули:

- (17) а. $-\text{Ø}_1 = \text{Ø}_{\text{лице}} + \text{Ø}_{\text{число}}$
 б. $-\text{Ø}_2 = \text{Ø}_{\text{време}} + \text{Ø}_1$

$-\text{Ø}_1$ и $-\text{Ø}_2$ са резултат от фузия, също както при съответните явни морфемни. (51а) показва, че фузията засяга две съседни морфемни като лице и число, които образуват конституент и в други словоформи притежават не-нулев кумулативен експонент. От (51б) виждаме, че съседството на всеки две морфемни може да доведе до фузия, а нулата вероятно е универсална фонологическа реализация за немаркираната морфема (Хале 1993).

Известен е (и многократно обсъждан) фактът, че само лицето и числото допускат синкретични (омонимни) форми. Въпросът е доколко този синкретизъм е систематичен, за да отчитаме ефекта му при морфологическото описание. Ясно е, че фонологическото изравняване на две форми винаги има историческа причина, но няма диахронни принципи, които да обяснят защо в българския език една и съща форма трябва да се използва във 2 л. и 3 л. ед. ч. аорист/имперфект (вж за това по-долу). Фактът, че загубата на различието по лице „е съобразена“ с категориите време/таксис и число, е доказателство за едновременното наличие на тези грамемни в съответните глаголни форми. С други думи синкретизмът не е безразборен от гледна точка на парадигмата. Това налага при всеки случай на граматическа омонимия да различаваме значенията (признаците), които се изразяват синкретично, от значенията (признаците), осигуряващи контекста, в който се осъществява формалното съвпадение.

---

¹⁹ Според Ив. Куцаров (частен разговор) такъв проблем не съществува – по теория нулите са толкова, колкото са категориите.

Следващият проблем е свързан с представянето на омонимните форми в речника. При положение, че омонимията е идентична фонологическа реализация на две (или повече) стойности на един и същ граматически признак, въпросът е дали съвпадащите флексии трябва да се задават отделно или съвместно. Например *-E* за 2/3 л. ед. ч. в имперфект (*пишеш-E*) може да се представи чрез две самостоятелни матрици (както е в (18а)) или чрез една обща матрица, която съдържа признаците на двете флексии (18б):

- (18) а. *-E*: [+2 -1 -мн.ч.] и *-E*: [-2 -1 -мн.ч.]
 б. *-E*: [± 2 -1 -мн.ч.]

Поредният проблем за описанието на категориите лице и число има отношение към евентуалния ред на значенията (признаците) им в състава на формите. Този проблем е важен и не бива да се подценява, тъй като е свързан с предположенията относно йерархията на двете значения (Андерсън 1992). Редът на признаците в (18) води до заключението, че признакът за лице заема йерархически по-високо положение от признака за число (срв. (15) по-горе). Тогава можем да очакваме, че ако дадена форма притежава отделни морфемни форми за лице и число, то морфемата за лице непосредствено ще предхожда морфемата за число в глаголната редица (19):

- (19) **V +.. + Лице + Число**

(19) установява закономерност в морфологическото изразяване на лицето и числото. Взаимното разположение на двете морфемни форми може схематично да се представи и като импликация (19):

- (20) Лице → Число

(20) не е универсална релация, а езиково-специфична зависимост. По-долу ще се опитаме да покажем, че тя е валидна за българския език. Има обаче езици, в които редът е обратен на този в (20) – вж. Байби (1985).

Е. Добрева (Добрева 1986) също твърди, че в българския език лицето и числото неизменно присъстват във всички парадигми, и при това са конюнктивни категории, за разлика от времето и

модалността, които са дизюнктивни. В аспекта, в който Е. Добрева употребява термина „позиция“ (следвайки Солнцев 1977), става ясно, че според нея конюнкцията трябва да се разбира и в синтагматичен смисъл, а не само в семантичен.

Като първа стъпка на анализа, ще приемем, че закономерностите в (15) и (20) означават конкретно за българския език, че когато признакът [ЛИЦЕ] е специфициран, признакът [ЧИСЛО] също е специфициран.²⁰

Това може да се представи във вид на правило от вида (21):

(21) [ЛИЦЕ] избира [ЧИСЛО]

(21) може да се тълкува като допълнение към (20); взети заедно, правилата (20) и (21) ще представляват част от граматиката на български, тъй като те съдържат „указание“ за селекция на съответната морфема в зададения признаков контекст и по този начин помагат да се генерират словоформите, на основата на кодираната в речника информация. Предстои да докажем дали това е така и още каква е дистрибуцията на морфемите, изразяващи отделните семантични (признакови) стойности.

6. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЛИЦЕ И ЧИСЛО В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ще започнем с анализ на презентните форми. Парадигмата на лицето/числото е дадено в таблица (22):

(22) **единствено число**

І спрежение	II	III
1 л. пиш-А /пиш-Ъ/	ход ¹ -А /ход ² -Ъ/	дава-М
2 л. пише-III	ходи-III	дава-III
3 л. пише-∅	ходи-∅	дава-∅

²⁰ Обратното – ако признакът [ЛИЦЕ] не е специфициран, признакът [ЧИСЛО] също не е специфициран – вероятно не е вярно.

МНОЖЕСТВЕНО ЧИСЛО

I спрежение	II	III
1 л. пише-М	ходи-М	дава-МЕ
2 л. пише-ТЕ	ходи-ТЕ	дава-ТЕ
3 л. пише-АТ /пиш-ЪТ/	ход'-АТ /ход'-ЪТ/	дава-Т

В (22) само 3 л.ед. ч. има нулев маркер. Този факт отразява една (абсолютна) универсалия (Байби 1985), или поне един широко разпространен езиков феномен: в редица индоевропейски и неиндоевропейски езици третоличната флексия не притежава специална морфема. За съжаление, това е единственият безспорен извод, който можем да направим, наблюдавайки формите в (22). Оттам нататък следват няколко свързани един с друг въпроси:

- 1) Синтетични ли са флексията за 1 л и 2 л. мн. ч. в българския език?
- 2) Има ли синкретизъм (омонимия) на флексията за 2 л. и 3 л. мн. ч.? (зависи от отговора на 1))
- 3) Еднозначно ли се различава числото в личните форми? (зависи от отговора на 1) и 2))
- 4) Как се реализират персоналните маркери в квантитативния контекст, т.е. каква е дистрибуцията на личните форми в мн. ч. в сравнение с тези в ед. ч.? (зависи от отговора на 3)).

Преди да пристъпим към нашите отговори на тези въпроси, искаме да направим една уговорка: въпреки че в много случаи има съответствие между наличие на маркер и положително значение, това съвсем не е задължително. В редица случаи тези двата компонента на знака са в комплементарно отношение. Такъв един случай е английското спрежение, където маркираните категории (1/2 л.) имат нулев експонент, а немаркираното 3 л. има собствена морфема в сег. вр.²¹ Факти от този род поставят под

---

²¹ Тъй като лицето не се изразява никъде другаде в спрежението, остава открит въпросът, дали в английски можем изобщо да говорим за категория лице при глагола. Р. Кейне (вж. Кейне 1989) смята, че т. нар. „третолично“ окончание *-s* (*he/she/it sings* „той/тя/то пее“) е маркер за число (срв. *they sing* ‘те пеят’), а не за лице.

съмнение опитите да се защити тезата за абсолютен иконизъм между плана на съдържание и плана на изразяване, поне що се отнася до флективната морфология (вж. напр. Батистела 1990). Една по-слаба версия на иконичността обаче би могла да разглежда отношенията между форма и значение като проява на различен вид отношение – симетрия или комплементарност. „Изборът“ на единия или другия принцип зависи от граматическата област на приложението им.

6.1. Морфемен анализ на личните флексии в българския език

В тази част ще изложим наблюденията си върху способите за изразяване на лице и число в сегашно време и имперфект/аорист. В тези форми могат да се сегментират морфемите – специализирани или кумулативни експоненти на значенията за лице и число. Ще вземем отношение по въпроса за синкретизма на формите в аорист и имперфект. Ще направим кратък анализ на формите с морфема *-X* от гледна точка на синтагматичните отношения между свидетелственост и лице. Ще се спрем и върху спомагателните глаголи в сложните глаголни форми във връзка с проблема за многократното изразяване на лицето и числото в българския език.

6.1.1. Лични флексии в презенс

Морфема *-M*:

Можем да се съгласим с Ив. Куцаров (Куцаров 1994), че „морфемата *-M* се е специализирала само за изразяване на значението първо лице, а морфемата *-E* (позната като квантитативна морфема и при други части на речта) изразява множественост“ (стр. 194). Идентифицирането на морфема *-M* в личните форми за 1 л. ед. ч. и мн. ч. е лесно – същата морфема се съдържа и в спомагателния глагол *съМ/сМе*, а също и в косвените форми на личното местоимение *Me/Мене/Ми*. Както е известно, морфемата *-M* е наследник на стб. окончание *-МЪ* (от и. е. атематично *-mi*, вж. Граматика 1991).

Морфема *-E*:

Съгласни сме с Ив. Куцаров (Куцаров 1994, 93), че в съвременния български език *-E* се е специализирала за изразяване на

множественост в 1 л. и 2 л.. Морфемата за множествено число *-Е* се съдържа и в множествените форми на спомагателния глагол за 1/2 л. *сМЕ, стЕ*, а също и в множествените форми на някои съществителни (от м. р. *мъж – мъж-Е*). Този извод се подкрепя от обяснението на Вл. Георгиев за появата на формата *имамЕ*. Според Вл. Георгиев (Георгиев 1985, 90) след отпадането на кроесловните ерове във формите *ИМАМЪ ↔ ИМАМЪ* изгласното *-е* на морфемата за 2 л. мн. ч. (*имате*) скокообразно се е прехвърлило върху формата за 1 л. мн. ч., за да се възстанови опозицията *имам ↔ имаме*. Завършекът *-е* на формата за мн. ч. на спомагателния глагол (*сме*) е възникнал по същия начин (стр. 96). Смята се, че и окончанието – *мъ* за 1 л. мн. ч. (**вѣмъ, накажемъ**²² и др.) е заменило по-старото окончание – *мъ* (под влияние на личното местоимение **мъ**), за да се разграничат формите в ед. ч. от тези в мн. ч. (Грамматика 1991, 285).

Морфема -Т:

Ако това е така, тогава във формита за 2 л. мн. ч. (*пишеТе, ходиТе, даваТе*) можем да идентифицираме морфема за 2 л. *-Т*. Същата морфема се идентифицира и във формата за 2 л. мн. ч. на спомагателния глагол – *сТе*, а и във всички второлични местоимения *Ту/Те/Тебе/Ти*. Морфемата *-Т* е наследник на стб. **-тѣ** (Грамматика 1991, 285).

От тези разсъждения следва един възможен извод: морфемите за 1 л. и 2 л. мн. ч. в български не са синтетични, а аглутинативни, тъй като се реализират чрез последователност от два конституента – едната морфема изразява лице, а другата – число.

Споменахме и по-горе, че семантиката на множествеността при формите за 1/2 л. е концептуално различна в сравнение с 3 л. (Бенвенист 1974, 267-269, Курилович 1979, 102-103, *inter alia*). При 3 л. множественото число изразява математическа множественост (множество от референти), докато при 1 и 2 л. има елиптична множественост (говорещият, съотв. адресатът + множество от други референти). Като имаме това предвид, можем даже

---

²² Формите се срещат предимно в Супрасълския сборник (Грамматика 1991, 285).

да идентифицираме значението на морфемата *-E* в 1/2 л. мн. ч. – в контекста на персоналния маркер *-E* обозначава множество от субектни референти, различни от говорещия/адресата.

Значението на 2 л. мн. ч. обаче е по-сложно от това на 1 л. мн. ч., защото то може да означава не само комбинация от един адресат + множество лица (аналогично на 1 л. мн. ч.), но също и множество от адресати (и тогава принципът на кватификация е аналогичен на този за 3 л. мн. ч.). Затова 2 л. мн. ч. заема междинно положение спрямо 1 л. и 3 л. мн. ч.. С тази концептуална разлика можем да обясним два факта: а). Първият е, че 2 л. мн. ч. използва различна морфема (*-T*) в сравнение с 2 л. ед. ч. (*-Ш*.) Вторият е, че докато морфемата *-E* е задължителен компонент на формата за 2 л. мн. ч. и при трите спрежения, морфемното изразяване на множествеността при 1 л. е по-ограничено – прескриптивно, то засяга само глаголите от новото III спр. *давам-давамЕ*.

Морфема -Т:

Анализът на формата за 3 л. мн. ч. от новото спрежение показва, че можем да приемем за правилно заключението на М. Янакиев (Янакиев 1976), че *-Т* (в *пада-Т*) е носител на лична семантика, но не и на числова. Същата морфема се среща в показателните местоимения (*Този/Тази/Това/Тези*) и в третоличните местоимения *Той/Тя/То/Те*. М. Янакиев твърди, че семантиката на морфемата *-Т(-)* във 2 л. и 3 л. мн. ч. може да се характеризира и по-точно: „тя сигнализира ‘несъвпадение на глаголното лице с информатора’ и .... нищо повече“ (стр. 78). Според нас същото заключение важи и за аломорфа *-ЪТ* на *-Т* във формите от старите спрежения (*пиш-ЪТ, ход'-ЪТ*).

Морфемата *-Т (-ЪТ)* е наследник на старобългарското окончание за 3 л. мн. ч. **-ѣтъ (ѣт)** при *ѣ*-спрежение (**пишѣтъ, оумѣѣтъ**) и се е запазила даже при глаголите от *и*-спрежение (**ходѣтъ, ѣдѣтъ**), чието лично окончание **-ѣтъ** би трябвало да се промени на *-ет* (Георгиев 1985, 93).

Ако всичко това е така, можем да заключим, че:

* в мн. ч. личните флексии за 2 л. и 3 л. в презенс са синкретични, също както в ед. ч. на аориста и имперфекта (вж за това по-долу). Съвпадението на формални средства според нас е мно-

го съществен факт, който сме склонни да тълкуваме като доказателство, че анализът ни е на верен път. Според Ф. Планк (Планк 1991а) неразличаването на две значения е по-вероятно да се осъществи в маркиран, отколкото в немаркиран контекст (т.е. в условията на маркираните грамемни на граматическите категории). Като имаме предвид и общоприетото схващане, че за разлика от местоименията, при глаголите мн. ч. е маркирано в сравнение с ед. ч., то синкретизмът на множествените форми във 2 л. и 3 л. става предсказуем и „логичен“. В това отношение положението на второличната форма е амбивалентно – тя „споделя“ плуралната си морфема с 1 л. (*даватЕ – давамЕ*) и персоналната си морфема с 3 л. (*даваТе – даваТ*).

Ф. Планк (Планк 1991а) твърди, че при глаголните форми различията по число се пазят по-често от различията по лице. Според него положението е различно при местоименията, където лицето играе по-голяма роля и затова неразличаването на лицето е по-рядко, отколкото неразличаването на числото. Анализът на лично-числовата парадигма на българските глаголи подкрепя това емпирично наблюдение: разграничаването на формите по число се оказва по-съществено от разграничаването им по лице. Между трите лица различаването на числото е най-важно за 2 л., следвано от 1 л. (срв. продуктивността на афиксирание на *-Е* към формите на 1 л. мн. ч. при глаголите от I/II спр., напр. *пишем-Е, ходим-Е* – явление, което се наблюдава в разговорната реч).

Експлицирането на плуралната морфема в 3 л. мн. ч. би довело до пълно формално съвпадение на формата с тази за 2 л. мн. ч.. От друга страна, както изтъква Вл. Георгиев (Георгиев 1985, 92), отстраняването на *-Т* би довело до пълно изравняване на формата за 3 л. мн. ч. с тази за 1 л. ед. ч. (*пиша ↔ пишат, ходя ↔ ходят*), което представлява недопустима омонимия. Поради това можем да смятаме, че третоличната флексия (*-Т+∅*) представлява икономичен способ за едновременно сигнализиране на значенията ‘множественост’ (в опозиция с *-∅* в 3 л. ед. ч.) и ‘трето лице’ (в опозиция с 2 л. и 1 л.). При 3 л. сигнализирането на числото чрез самостоятелна морфема не е толкова съществено, тъй като финитните глаголи могат да се придружават от подложна именна група, която също различава число.

Ако формалните съвпадения са мотивирани от сходство на значенията, следва изводът, че 2 л. и 3 л. имат по-малък брой признакови различия, в сравнение с 1 л.²³ Те се различават само по стойността на признака [± 2]= наличие/отсъствие на Адресат (вж. (52)) и следователно образуват „естествен“ клас от значения, противопоставени на 1 л., което притежава по-сложна характеристика. Тази хипотеза ще бъде използвана в следващата глава, където ще разгледаме по-подробно репрезентациите на личните флексии във вид на признакови матрици. Същата хипотеза ни позволява още сега да направим предположението, че 1 л. би могло да съвпадне с 3 л.²⁴ само ако 2 л. и 3 л. съвпадат. Имаме основание да смятаме, че именно такъв е случаят в аорист (вж за това по-подробно в следващата част), където и трите лица се изразяват с нула.

И така чрез анализ на презентните форми стигаме до следния списък от морфемите за лице и за число в българския език (21). В 1 л. морфемите са *-М* (в ед. ч. и в мн. ч. при глаголите от III спрежение) и *-Ъ*. Във 2 л. морфемите са различни в двете числа. В 3 л. ед. ч. нулевата морфема е резултат от отпадането на старобългарското окончание *-ТЪ*, което всъщност е показателното (и лично) мес-

---

²³ Според едно друго разбиране (вж. напр. Хлебникова 1973, 69) синкретизмът е явление, при което формалното съвпадение на две форми сигнализира за отсъствие на семантичен контраст, т.е. две потенциално различни значения са се слели в една и съща форма, която може да се появява в повече от едно синтактични обкръжения. Ще отбележим само, че дори това да е така, пак нямаме основание да говорим за синкретична форма 2/3л. в български, тъй като съпадението между тях не е повсеместно, а се изявява в определени условия, разкриването на които би довело до разкриване на зависимостите при изразяване на семантичните контрасти

²⁴ По принцип съпадението на 1 и 2 л. е рядко явление, което обикновено се наблюдава в дуалис и плуралис, и то при положение, че парадигмата притежава самостоятелна форма за изразяване на ексклузивно 1 л. мн.. В тези случаи причината за съпадението може да се търси във факта, че семантиката на ексклузивното 1 л. се припокрива с тази на 3 л. Овен това, както изтъква Ж. Гвозданович (Гвозданович 1991, 153), 1 л. в дуалис или плуралис може да участва в синкретизъм по лице само ако участва и в синкретизъм по число; за разлика от 1 л., 2 и 3 л. „синкретизират“ без ограничения.

тоимение **ТЪ** ‘този (той)’. „Тази промяна се е извършила само в 3 л. ед. ч., тъй като красловната гласна е достатъчна, за да разграничи 3 л. ед. ч. от останалите морфемни на тройката бинарна система на сегашно време“ (Георгиев 1985, 92):

(23) ЛИЦЕ

1 л. -М, -Ъ

2 л. -Ш/-Т

3 л. -Ø/-Т (аломорф [-ЪТ])

ЧИСЛО

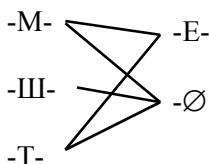
ед.ч. -Ø

мн.ч. -Е (аломорф [-Ø])

6.1.2. Няколко заключения

1. В (презентната) личната парадигма субординиращата грамема е числото. То се появява в крайна дясна позиция и се явява опора²⁵ на морфологическата лична форма. На всяка морфема (μ) съответства една и само една фонема или нула и обратно – всяка фонема е свързана с една и само една морфема (μ):

μ[лице]   μ[число]

2. В синтагматичен план всяка лична флексия представлява комбинация от морфема за лице и морфема за число, следова-

---

²⁵ Понятието „опора“ тук и нататък ще използваме в смисъла на Е. Уилямз (Уилямз 1981а): опора е този конституент, чиито признаци определят признаците на цялата (морфологическа или синтактична) структура. Е. Уилямз прави опит да обясни реда на афиксалните морфемни в глаголната редица и твърди, че понятието „опора“ е част от общия речник, който споделят морфологията и синтаксиса, тъй като граматическите морфемни участват в синтаксиса; ефектът от присъединяването на личната флексия се регистрира в синтаксиса и оттам нататък тя става „прозрачна“ за действието на синтактичните правила (по-специално правилата за съгласуване) и изпълнява определени синтактични задачи (в зависимост от наличието/липсата на изразен подлог).

телно двете морфеми образуват аглутинативна редица ФЛ ^{лице} + ФЛ _{число}.

3. С изключение на 3 л. ед. ч. всички презентни форми сингнализируют лице чрез специализирана морфема.

4. Всички форми за ед. ч. имат нулева морфема за число. При 1/2 л. единичността е пряко следствие от дейкитичния характер на категорията лице, от логическата единичност на говорещия/адресата.

5. Измежду множествените форми 2 л. притежава самостоятелна морфема за число *.-E*, която „споделя“ с 1 л. (при глаголите от III спр.).

В рамките на числото опозициите са следните:

- (24) 1 л. ед. ч. : 1 л.мн.ч. $-\emptyset$: $-E/-\emptyset$
 2 л. ед. ч. : 2 л. мн.ч. $-\emptyset$: $-E$
 3 л. ед. ч. : 3 л. мн.ч. $-\emptyset$: $-T$

Ако възприемем възгледа, че съществува съответствие между наличието на морфема и маркираността на изразяваното значение, разпределението на маркерите за лице и число в парадигмата на сегашно време изглежда както в (25), където М=наличие на маркер, Н=отсъствие на маркер:

(25) **презент**

ед. ч.	мн. ч.
1 л. М лице М число	1 л. М лице М/Н число
2 л. М лице Н число	2 л. М лице М число
3 л. Н лице Н число	3 л. М лице Н число

От (25) следва изводът, че 3 л. ед. ч., което има две нули, е най-немаркираното от всички лица, 1 л./2 л. мн. ч. са двойно маркирани (при 1 л. поне за глаголите от III спр), а 1 л./2 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. имат по един маркер за лице и нулев маркер за число. Така или иначе, всяка форма е маркирана за лице и число или чрез едната, или чрез другата, или и чрез двете морфеми.

Освен това прави впечатление, че във фонологическо отношение лицето се изразява със съгласна, докато числото се изразява с гласна (26):

(26)	Лице	Число
Маркирано	сегмент: съгласна	сегмент: гласна
Немаркирано	нула	нула

Е. Скатън (Скатън 1984) твърди, че фонологическите контрасти също трябва да се вземат предвид, тъй като те имитират граматическите контрасти. Така според него изборът на определена съгласна като маркер за съответно лице/число не е случаен, а е мотивиран фонологически.

Във фонологично отношение маркерът /-М/ (за 1 л.) притежава следните признаци:

[+сонорност +назалност +звучност +лабиалност]

Във фонологично отношение маркерите /-Т/ и /-Ш/ (за 2/3 л.) притежават следните признаци, общи за двете фонемии:

[-сонорност -назалност -звучност -лабиалност]

Сравнявайки фонологическите признаци на /-М/ с тези, които споделят /-Ш/ и /-Т/, излиза, че формите за йерархически повисокото лице (1 л.) са маркирани по отношение на всички фонологически признаци, които го различават от немаркираното 2 л. (Скатън 1984, 367). Е. Скатън дори предлага и градация на гласните по степен на маркираност:

най-маркирана	о
	е
	и
	і
най-немаркирана	а

Фактът, че -Е е една от най-маркираните гласни, би могъл да обясни „избирането“ ѝ за маркер на множествено число в 1/2 л, срв. паралели в други славянски езици, напр. сръбхрв. -*mo/-te*, пол. -*šty/-šce*, рус. -*те*, и т.н. Ще оставим това наблюдение без по-обстоятелствен коментар.

6.2. Лични флексии в аорист и имперфект

В (27) даваме личните парадигми за аорист и имперфект:

(27) аорист		имперфект	
ед.ч.	мн.ч.	ед.ч.	мн.ч.
1 л. писах-∅	1 л. писах-МЕ	1 л. пишех-∅	1 л. пишех-МЕ
2 л. писа-∅	2 л. писах-ТЕ	2 л. пишеш-Е	2 л. пишех-ТЕ
3 л. писа-∅	3 л. писах-А	3 л. пишеш-Е	3 л. пишех-А
		/писах-Ъ/	/пишех-Ъ/

В (27) прави впечатление, че в мн. ч. и двете парадигми използват един и същ набор от лични флексии. Флексията за 1 и 2 л. съвпадат с тези в презенс. Различна е флексията *-А /-Ъ/* за 3 л. мн. ч., наследник на стб. *-ж*. Според градацията по маркираност на гласните по-горе *-А* е най-немаркираната гласна, която я прави „добър кандидат“ за третолична флексия.

Според нас морфемата *-X* не изразява лице, а свидетелственост. Без да навлизаме в същината на проблема за опозициите между формите с и без *-X*, ще отбележим, че според нас има два аргумента в полза на мнението, че *-X* не е част от личната флексия (срв. напр. Академична граматика 1983), а самостоятелна морфема:

* *-X* се среща във всички форми в (27), с изключение на 2/3 л. ед. ч. аорист, затова е малко вероятно тя да е носител на персонална семантика.

* *-X* се среща във формите на т. нар. свидетелска модалност и контрастира с *-Л*, маркера за инференциална/индиректна модалност (съответно конклузивна модалност и преизказване според Ив. Куцаров (Куцаров 1994) в следните редове форми:

- (28) *ходе-X*: *ходе-Л* съм/си/е
ходи-X : *ходи-Л* съм/си/∅
бя-X ходил: *би-Л* ходил
 щяX да ходя: щяЛ съм да ходя
 щяX да съм ходил: щяЛ съм да съм ходил

Освен самия контраст *-X* : *-Л*, нужно е да отбележим, че докато *-X* изисква следващата морфема да е за лице, *-Л* може да се съчетава само с морфемите за род и число, но не и за лице. Какви (първоначални) разсъждения могат да се направят за значението на *-X*?

6.2.1. Екскурс за семантиката на *-X* формите

Имаме основание да смятаме, че *-X* формите са дейктични. Особеност на епистемичната модалност е, че свързва говорещия с пропозицията и по този начин релативизира истинността на твърдението спрямо гледната точка на говорещия (Фроли 1992). Без да навлизаме в дискусията по въпросите на модалността, нека приемем, че в българския език има три основни вида епистемична (евиденциална²⁶) модалност: свидетелствена (= директна), инференциална (= конклузивна) и индиректна (= преизказна). Трите вида се разграничават според източника/посоката на информацията и директността на информацията. Можем да тълкуваме тези понятия като йерархично подредени параметри (вж. (29)) и тогава на всяко конкретно епистемично-модално значение ще съответства определена комбинация от параметрите в (29):

(29) говорещ > адресат > трето лице
директност > индиректност

Ако говорещият стои в центъра на епистемичното пространство (източника на информацията), неговата информация е директна, тъй като е пряко засвидетелствана и следователно той може да гарантира за верността ѝ, т.е. статусът на информацията е фактичен. Затова говорещият е в най-голяма степен „обвързан“ с истинността на пропозицията. Такава е принципната основа на свидетелската модалност.

Фактът, че всички наративни форми във всички лица съдържат морфема *-X*, не е изненадващ. Тази морфема индикира (в дискурса), че твърдението не се основава на логическо умозрение или чужди думи. По този начин става излишно специалното маркиране на персоналната: нулевата лична флексия е иконо-

---

²⁶ Терминът е на Ф. Палмер (вж. Палмер 1986).

мичен начин за кодиране на съвпадението между говорещия (дейктичния център) и източника на информацията (епистемичния център).

Още един аргумент в полза на това разбиране срещахме у Дж. Байби (Байби 1985, 34 – 35) която извежда статистическа зависимост при подредбата на модалните и персоналните маркери – първите се разполагат в по-голяма близост до глаголната основа. Този факт е в съответствие с нейния извод, че модалните значения са по-релевантни за глагола от персоналните.

След като *-X* не е персонална морфема, както тук твърдим, излиза, че е логично формите на имперфект и аорист, които са типични наротивни форми, да имат нулева морфема за лице в 1 л. ед. ч. (*пишех-∅*, *писях-∅*). Ако това наистина е така, то имаме случай на „обръщане“ на маркираността: най-маркираното значение – първо лице – се изразява с нулев маркер, докато немаркираното (трето лице) притежава маркер (както е в имперфекта *пишешЕ*). Подобно явление не е съвсем необичайно – един такъв случай е английски, където само 3 л. ед. ч. презенс има собствен маркер (но вж. бел. 21).

Съществува предположение, че обръщането на маркираността (или комплементарното отношение **липса на маркер : маркирана грамема**) е резултат от фреквентността на употреба на съответната форма. Тъй като не сме правили специално статистическо проучване, ще оставим това обяснение като възможно. На базата на материал от богат корпус английски текстове (от художествената литература) А. Вежбицка (Вежбицка 1980) е установила, че в наротивна употреба формата за 1 л. доминира по честота над останалите лични форми А. Вежбицка прави извода, че говорещите са по-склонни да правят твърдения за себе си и света от своя гледна точка (т.е. поставят себе си в епистемичния център). Това обяснение звучи наивно, но може и да е вярно от чисто статистическа гледна точка.

Вероятно нулевата флексия в 1 л. ед. ч. аорист и имперфект е свързана с икономията. Дж. Хайман (Хайман 1985) твърди, че „морфологическата сложност не е само иконическо мерило за семантична сложност, но е и мотивирано от [езиковата] икономия мерило за прагматична познатост. Редуцираната форма... е мотивирана от икономията в смисъл, изяснен от Зипф (1935

[цит. по Хайман] И.К.): в езиците съществува силна тенденция ... познатото и предсказуемостта да се изразява в редуциран вид“ (Хайман 1985, 150).

6.2.2. Синкретизъм по лице

В парадигмите (61) няма случай на пълна омонимия между формите за 1 л. и тези за 2/3 л.. Формата за 1 л. ед. ч. се различава еднозначно: в аориста – чрез морфема *-X* срещу *-∅* във 2 и 3 л. ед.ч.; в имперфекта – чрез *-∅* срещу *-E*²⁷ във 2/3 л. (вж. също така Пашов 1976).

Що се отнася до синкретизма на формите във 2/3 л. ед. ч., според нас това не е случайно явление и може да се обясни със семантичното сходство на двете значения: 2 и 3 л. образуват естествен клас и се противопоставят на 1 л.

За нас по-важният въпрос е как да направим разграничение между признаците, които се реализират чрез омонимни флексии, и признаците, които „образуват“ контекста, в които се проявява омонимията (т. нар. доминантни признаци според Л. Йелмслев (Йелмслев 1935). От гледна точка на генеративната теория този въпрос е свързан с пораждането и представянето на синкретичните форми в речника. Ако не искаме омонимията да изглежда случайно явление, ще ни трябва твърдение, че определени форми винаги се реализират идентично. Един вариант за записване на тази информация предлагаме в (30) (Зуики (1985) нарича твърдения от този вид *правила за означаване*):

(30) В контекста на [категория: Глагол] и [време: сегашно] [лице: ТРЕТО, число: единствено] има същата реализация като [лице: ВТОРО, число: единствено]

Правило (30) е общо правило, докато (31) по-долу е по-специфично, тъй като дава указание за това как дадена грамема

---

²⁷ Според Ив. Куцаров (частен разговор) *-E* в *пишеш-E* не е маркер. Ако това наистина е така, тогава как ще обясним факта, че формите *пишеш* и *пишеше* се различават единствено по наличието/отсъствието на *-E*, т. е. че *-E* е единственият показател, който формално разграничава 2 л. ед. ч. в имперфект и презент?

се свързва със съответстващия ѝ морфемен изразител, в случая окончанието за 2 л. ед. ч.:

(31) В контекста на [категория:Глагол] и [време:аорист] [лице: второ, число: единствен] се реализира като /-Ø/.

По обща конвенция по-специфичните правила се прилагат преди по-общите, поради което първо се задейства правило (30), а след това правило (31) „въвежда“ съвпадащите експоненти. Заедно с (19) и (20) правилата от вида на (31) също са част от граматиката на българския език. (31) може да се разбира и като правило за снабдяване на глаголната форма с окончание за лице/число. Очевидно е, че правило (31) ще се приложи след като се е осъществила фузията на лицето и числото. Правила като тези в (31) трябва да изведем за всяка отделна комбинация от лице и число, без значение дали на тази комбинация съответства явна или нулева морфема. Правила като тези в (30) трябва да зададем за всяка омонимна двойка форми.

6.2.3. Изводи

Като илюстрация на основните ни изводи, в (32а/б) даваме разпределението на маркерите в аорист и имперфект. Н=отсъствие на маркер, М=наличие на маркер:

(32)а. **аорист**

ед. ч.	мн. ч.
1 л. Н лице Н число	1 л. М лице М число
2 л. Н лице Н число	2 л. М лице М число
3 л. Н лице Н число	3 л. Н лице М число

(32)б. **имперфект**

ед. ч.	мн. ч.
1 л. Н лице Н число	1 л. М лице М число
2 л. М лице Н число	2 л. М лице М число
3 л. М лице Н число	3 л. Н лице М число

(32) има нужда от едно уточнение за стойността на морфемата *-А* за 3 л. мн. ч. като маркер за число. Нямаме критерии за идентифициране на семантиката на тази морфема, освен че тя се среща в мн. ч. на някои съществителни от среден род (*село-сел-А*). Така че приписването на „нумерална“ семантика в случая е интуитивно. Ако искаме обаче да докажем, че между маркерите за лице и число съществува морфематично и фонологично съвпадение (Скатън 1984), можем да направим предположението, че в българския език лицето се сигнализира чрез съгласни *-М, -Ш, -Т* (*-Е* за 2/3 л. е изключение), а числото – чрез гласни *-Е, -А*. Интересно е също така да се отбележи, че различаването на третоличните форми също е последователно изявено в трите разгледани парадигми, само че контрастът е обратен в аорист/имперфект. В презенс множественото число „има“ личен маркер (*пиша-Т*), докато в аорист/имперфект единственото число „има“ личен маркер (*пишех-А / пишех-Ъ*).

От сравнението на моделите за разпределението на личните и числовите маркери в презенс (25) и аорист/имперфект (32) можем да направим следните изводи, които обобщават нашите отговори на поставените от нас в началото на това изложение въпроси:

1. Маркерите за лице и число в българския език имат аглутинативна структура, т.е. всяка флексия (явна или нулева) изразява едно значение, лице или число. Морфемните граници са ясно различими и всяка (ненулева) морфема е представена с една фонема.
2. Има няколко случая на синкретизъм между 2 и 3 л. – в презенс между 2 л. мн. ч. и 3 л. мн. ч., а в аорист между 2 л. ед. ч. и 3 л. ед. ч.. Синкретизмът е свързан с парадигмите на числото (и вероятно зависи от изразяването на лице в условията на маркираните значения) – в презенс синкретични за формите за мн. ч., а в аорист/имперфект – тези в ед. ч.
3. Маркерите за число показват различна дистрибуция: маркерите за мн. ч. са явни и константни (с изключение на 3 л., където презенс има нулев маркер). Маркерите за ед. ч. са нулеви.

6.3. Изразяване на лице и число при спомагателните глаголи

6.3.1. Екскурс за природата на спомагателните глаголи

В българската лингвистика е обръщано малко внимание на този въпрос, като презумпцията очевидно е, че спомагателните глаголи образуват единен клас и демонстрират редица сходства, позволяващи те да се характеризират от гледна точка на участието им в строежа на перифрастичните глаголни форми – като изразители на категориите време/модалност. Липсва изследване, специално посветено на въпроса за съвместимостта и съчетаемостта на времето и модалността с лицето/числото в българските спомагателните глаголи.

По-долу ще проведем кратка дискусия по този въпрос, в чиято основа стои следната теза:

Спомагателните глаголи в български показват редица различия както в морфологията, така и в синтаксиса си, което не позволява да ги разглеждаме като единен клас.

Според нас спомагателните глаголи се разделят на два класа – към първия принадлежат спомагателните глаголи с ясно различими основи – *Б-* и *Щ-*. Те притежават редица свойства, които ги сближават с „редовните“ глаголи и затова ще ги наричаме лексикални спомагателни глаголи. Към втория клас принадлежи *СЪМ* (също и неизменяемият префикс *ЩЕ*, с който тук няма да се занимаваме). Хипотезата ни е, че *СЪМ* и *ЩЕ* са функционални елементи,²⁸ които реализират само граматическо значение (т.е. приз-

---

²⁸ Разграничаването лексикален:функционален елемент тук се прави в съответствие с теоретичните постановки в съвременната генеративна граматика, че функционалните категории (елементи) имат чисто граматическо съдържание (т.е. представляват комбинации от морфосинтактични признаци) и се характеризират с т.нар. категориална селекция (т.е. могат да се съчетават с цели класове лексеми). Функционалните елементи могат да се изразяват както чрез независими фонологически думи (свободни морфеми, терминът е от Блумфийлд 1933), така и чрез афикси (свързани морфеми според Л. Блумфийлд). Дж. Ухала (Ухала 1991, 15) изтъква, че в речника свързаните морфеми допълнително съдържат информация за тяхната морфологическа селекция, т.е.

нак или комбинация от признаци): *СЪМ* реализира комбинацията от признаци на значенията ЛИЦЕ+ЧИСЛО; *ЩЕ* реализира признаците [-минало, -сегашно] на значението ВРЕМЕ. *СЪМ* и *ЩЕ* образуват класа на функционалните спомагателни глаголи.

По какво се различават *СЪМ* и *БЯХ*?

* *Б-* основите имат регулярни парадигми. *СЪМ*, от друга страна, произлиза от дефективния корен /*С-*/. Тази дефективност не е регистрирана единствено в български, в много (романски и германски) езици глаголет *СЪМ* демонстрира иррегулярност, напр. в итал. не всички форми на *essere* произлизат от корен /*ess-*/. Отсъстващите форми са суплетивирани от други корени, напр. /*sta-*/ в перфекта *io sono stato* ('аз съм бил'), срв. още нем. *sie sind gewesen*, и т.н.. По същия начин всички темпорални форми на спомагателния глагол 'съм' са от *Б-* основа – както финитни (*бях, бъда, бих*), така и нефинитни (*бил*).²⁹ По подобие на италиански/немски, в български *Б-*причастиеТО *БИЛ*, също както и „редовните“ глаголни причастия, избира *СЪМ* за свой спомагателен глагол в перфектните (или конклузивните) форми, срв. неграматичната редица **бях бил vs. съм бил*. Същото се отнася и за *Щ-* основата: срв. **бях щял vs. съм щял*. Тези селективни ограничения са важни и трябва да се зададат в речника, като част от речниковата статия за всеки съответен спомагателен глагол.

за категориалната природа на лексикалния елемент, към който могат да се присъединяват.

²⁹ Фактът, че *СЪМ* има *Б-* корелат (*бъда*) още един път показва, че *СЪМ* принадлежи към класа на функционалните елементи и следователно стои по-близо до глаголните флексии, отколкото до лексикалните глаголи и другите спомагателни глаголи (вж. и Балан 1940, 167). Това може да обясни и повсеместната замяна на *бъда* със *съм* във форми от типа *ще бъда писал, нека бъда писал*, които имат практически нулева фреквентност в съвременния български език. В това отношение сравни в полски процеса на аглутинация (и създаване на нова флективна парадигма) на маркерите за лице-число (реинтерпретираните от „бившите“ спомагателни глаголни клитики на *СЪМ* за сег. време – *-(e)m, -(e)s, -(e)smy, -(e)ście*) към еловите причастия за м.р. ед.ч. (напр. старополски *mōwil jest > mōwileš*) и към копулите за 3л. *jest* и *sa – jestem, jesteš, jest, jestešmy, jesteście, śa* (Андерсен 1987).

* като лексикални основи *Б-* и *Щ-* основите са съвместими с маркерите за време/таксис и свидетелственост. Нещо повече, последователността на тези маркери в морфологическата им структура имитира тази на „редовните“ глаголи (33):

- (33) *Б-Я-Х : Щ-Я-Х : ЧЕТ-Я-Х*
Б-И-Х : ХОД-И-Х
Б-И-Л : Щ-Я-Л : ХОД-И-Л

Морфологическият паралелизъм между тези редици форми би могъл да се интерпретира като съответен на тяхното паралелно пораждање (според т. нар. Принцип на огледалото на М. Бейкър (Бейкър 1985).

В контраст с подобните морфемни редици, илюстрирани от (33), *СЪМ* действително е „по-особен“ спомагателен глагол, тъй като не притежава такава морфологическа структура. Още повече, че за разлика от формите на *Б-* и *Щ-*, *СЪМ* е клитика (както впрочем и *ЩЕ*) и като всяка (ен)клитика има способността да се явява в постпозиция спрямо еловите (и пасивните) причастия – *СЪМ ходил* → *ходил СЪМ*; *СЪМ бил* → *бил СЪМ*; *СЪМ щял* → *щял СЪМ*; *СЪМ бил ходил* → *бил СЪМ ходил/ходил СЪМ бил* и т.н. Тази синтактична инверсия не е безусловна (напр. след *ще* и *да* инверсията е невъзможна – *да ходил съм, *ще ходил съм), но така или иначе е показателна за по-голямата свобода на движение на *СЪМ* в глаголната редица.³⁰ Рано е да се каже дали в случая става въпрос за един процес на аглутиниране на формите на *СЪМ* към причастията, съпроводен с евентуално реинтерпретиране на причастията като финитни форми (по подобие на полската претеритна парадигма, вж бел. 29). Преходът от клитичен спомагателен глагол към глаголна морфема е широко засвидетелствано явление в и. е. езици. (Вероятно не е без значение и това, че *СЪМ* се изпуска в някои третолични форми).

Според нас *СЪМ* е функционален елемент (и засега свободна форма), който изразява само категориите ЛИЦЕ + ЧИСЛО, но не

---

³⁰ Този аргумент обаче не е решаващ в светлината на факта, че *БЯХ*, без да е клитика, също може да следва причастията – срв. *ходил БЯХ* и *БЯХ ходил*.

и ВРЕМЕ. Факт е, че *СЪМ* се съчетава с темпорално маркирани основи (вкл. *Б-* и *Щ-*). Ако вземем предвид принципното положение, че в морфологическата структура всяка грамема се реализира в една позиция (вж. напр. Смирницки 1955, *inter alia*), и ако приемем, че конструкциите Аих + причастие са морфологически форми, а не синтактични построения, става очевидно, че *СЪМ* носи само съгласувателна семантика.³¹ Да анализираме една аналитична форма, напр. *съм бил писал* = преизказна резултативна относителна аористна форма (по Кударов 1994). В тази форма времето е изразено в главния глагол (чрез актуализираната аористна морфема *-А*), таксисът в спомагателния глагол *бил* – чрез актуализираната имперфектна морфема, а преизказността – и в главния, и в спомагателния глагол, чрез морфемата *-Л*. За *СЪМ* „остават“ лицето и числото.

Следователно *СЪМ* не е сегашна „форма“ на спомагателния глагол, а свободна форма, която не може да се анализира чрез опозиции с формите от *Б-*основи, тъй като нейната парадигма е несъпоставима (нито по форма, нито по дистрибуция) с тяхната. В следващата глава по-подробно ще разгледаме отношението между време и лице/число и ще изведем някои синтагматични зависимости между изразяващите ги морфемии.

6.3.2. Многократно изразяване на лице в българския език

Нямаме основание да твърдим, че в българския език има форми, които изразяват лице многократно, т.е. редундантно. Често се посочва, че в сложните глаголни форми, съдържащи *да*, лицето се маркира на две места: веднъж в „главния“ спомагателния глагол и втори път в „подчинения“ (спомагателен) глагол. Формите са дадени в (34):

---

³¹ Едно потенциално усложнение би могло да се породи от факта, че в копулативна употреба *СЪМ* сигнализира сегашно време. Решението на този проблем частично зависи от избора на теория за репрезентиране на категорията време, и по-специално на значението сегашно време. Така напр. бихме могли да кажем, че когато липсва индикация за обратното, глаголната форма се интерпретира като сегашно време, по принуда (срв. в тази връзка нулевата копула за сегашно време в руски).

- (34) щях да пиша – относително бъдеще време
щях да съм писал – относително резултативно бъдеще време
щял съм да пиша (щял е да пише) – конклузивно бъдеще време
щял съм да съм писал (щял е да е писал) – резултативно конклузивно бъдеще време

В парадигмата (34) отсъстват преизказните форми, но изводите ще се отнасят и за тях. Всички форми в (34) са относителни, а тези, които маркират лицето, са подчертани. За да покажем, че изразяването на персонално значение е обвързано с една и само една позиция в морфологическата структура, трябва да видим дали има основание твърдението, че редиците в (34) са парадигматични форми.

На първо място прави впечатление, че всички форми съдържат спомагателния глагол за бъдеще в миналото (или бъдеще относително време) *ЩЯХ* (или формата му *ЩЯЛ*). Разликата между формите в (34) се приписва на категориите резултативност/ нерезултативност и субективна модалност/ несубективна модалност (конклузив/индикатив) (Куцаров 1994).

Второ, според нас *ЩЯХ* не е напълно десемантизиран – в *щях да пиша/щял да пише* напр. *ЩЯХ* може да предидира намерение ('имах намерение да пиша/имал намерение да пише'); семантичната връзка на *ЩЯХ* с *ща* е очевидна, въпреки преноса на значението.

От друга страна като граматикализиран елемент (наред с останалите спомагателни глаголи) в аналитичните конструкции в (34), *ЩЯХ* е носител на темпорална и таксисна семантика и съчетава едновременно функциите на спомагателен глагол и на редовен глагол, който като всеки друг предикат има тематична структура (т.е. притежава субектен аргумент). Разбира се, безсмислено е да твърдим, че в българския език има специален глагол от модален тип *щях+да* с лексикално значение като това на 'възнамерявам'.

Нашата хипотеза е, че глаголните редици в (34) не са аналитични морфологически форми, а синтактични конструкции. От синтактична гледна точка *ЩЯХ/ЩЯЛ* се държи като главен глагол, защото:

1. има комбинаторни свойства, по-точно

* изисква наличие на да-„форма“, срв. *щях ДА ходя/щях ДА съм ходил/щял съм да ходя/щял съм да съм ходил/щял съм бил да ходя/щял съм бил да съм ходил*

* съчетава се единствено с финитния спомагателен глагол СЪМ, срв. *щял съм да ходя/*щял бях да ходя*, който изразява лицето и числото на цялата форма, т.е. финитния ЩЯХ е несъвместим със СЪМ, срв. **щях съм бил*.

2. контролира нулевия подлог на да-конструкцията (срв. 35а и б) и в това отношение не се различава от модалните/фазовите глаголи, които участват в т. нар. съставно глаголно сказуемо,³² (35б):

(35) а. *Иван, щеше [∅; да пътува до София]*

б. *Иван, може [∅; да пътува до София]*

В (35а,б) да-конструкцията в скобите има инфинитивна функция. Както при инфинитивните конструкции в други езици, съчетанието съюз да + спрегнат глагол (в сегашно време или перфект) се избира синтагматично от ЩЯХ. С други думи склонни сме да смятаме, че ЩЯХ субкатегоризира подчинено изречение, въведено от съюза да. Да-изречението се явява следователно обектен аргумент на спомагателния глагол, също както и на модалния глагол в (35б). Двете конструкции в (35) имат редица общи черти: а) темпорални ограничения за да-изреченията (36); б) двусмислие в модалната интерпретация на глагола в главното

---

³² Ако приемем тезата, че анализираниите форми с ЩЯХ не са морфологически, очевидно е, че можем да твърдим същото и за модалните/фазовите глаголи, които изискват подчинено да-изречение от типа *може/трябва/бива/каня се да V fin*. С други думи, ние не приемаме схващането, че тези конструкции са съставни сказуеми. Между двата типа конструкции в (68) има много общи черти – напр. идентичност на главния и подчинения (нулевия) подлог, налагат темпорални ограничения в да-изречението (задължително сегашно време или перфект) и др.. И двете конструкции могат да се разглеждат или като контролни структури или като резултат от „повдигане“ на подчинения подлог в главното изречение, срв. *Щеше Иван да пътува/Може Иван да пътува*. Изборът на едното или другото обяснение зависи от много фактори, които изискват специално проучване (вж. Пенчев 1998).

изречение; в) задължителна кореференция между главния и подчинения субект (37) (вж. по-подробно Кръпова 1995в, 1996):

- (36) а. *Иван щеше да замине/*да заминеше.*
а' *Иван щеше да е заминал вече /*да беше заминал вече.*
б. *Иван може да замине/*да заминеше.*
б' *Иван може да е заминал вече /*да беше заминал вече.*
- (37) а. *Иван щеше (*Петър) да замине.*
б. *Иван може (*Петър) да замине.*

(36а и б) могат да се интерпретират двояко – като твърдение, че Иван е имал намерение да замине (36а) или че е в състояние да замине (36б) и като предположение за вероятността на заминаването му. Тези две модални интерпретации (съответно деонтична и епистемична) са свързани и с различния статус, който се приписва на самото събитие – като фактично или като хипотетично. Оттук и употребата на формите *щях да пиша/щях да съм писал* в кондиционални/хипотетични контексти. Епистемична е и интерпретацията на (36 а' и б'). Различаването на двете модалности е пряко свързано с противопоставянето между говорещ и глаголен субект. Деонтичната модалност е ориентирана към Агенса, към осъществяването на събитието от Агенса, а не към самото събитие. По-специално, деонтичната модалност изразява отношение между говорещия и Агенса на пропозицията. Епистемичната модалност, от друга страна, е свързана с говорещия – тя кодира твърдението на говорещия за фактологическия статус на събитието, а не твърдението за осъществяването на това събитие (Фроли 1992, Байби 1985).

Относно задължителната кореференция между главния и подчинения (имплицитен) подлог, не е напълно ясно дали тя е резултат от контролните функции на модалните предикати, или става въпрос за т. нар. повдигане на подчинения подлог в главното изречение. Един аргумент в полза на второто решение идва от някои случаи на отсъствие на съгласувателно отношение между подлога и *Щ*-фомите – явление, което се наблюдава в разговорната реч и е илюстрирано в (38):

- (38) *Децата [щеше да дойдат]*
Иван [щяло да замине за Америка]

В генеративната граматика се приема, че повдигането е трансформация, осъществяваща се между дълбоката и повърхнинната структура. Дълбоките структури на изреченията в (38) са дадени в (39):

- (39) *щеше [децата да дойдат]*
щяло [Иван да замине за Америка]

Още един аргумент в полза на повдигането на субекта е и фактът, че няма случаи на несъответствие по лице в подчиненото изречение, срв. трансформациите в (40):

- (40) *щяха [децата да дойде] → *Децата щяха да дойде*
щял [Иван да заминело] → *Иван щял да заминело

Вероятно *Щ*-формите се интерпретират като безлични, по аналогия с имперсонализацията на *имам* за бъдеще време, срв. *Децата има да пишат*.

Оставяме настрана въпроса как се разпределя изразяването на граматическите значения ВРЕМЕ и МОДАЛНОСТ в илюстрираните по-горе конструкции (35) – (40).

От всичко казано дотук става ясно, че според нас в българския език няма случаи на многократно изразяване на лицето. Валиден е принципът **една глаголна форма – един личен маркер**. Оттам и в сказуемото лице се изразява само в една позиция – факт, който прави съмнително постулирането на такива „синтактични категории“ като съставно глаголно сказуемо. Още веднъж ще подчертаем, че според нас при т. нар. аналитични форми в (34) по-горе и т. нар. съставно глаголно сказуемо става въпрос за две отделни предикации, за две самостоятелни глаголни значения, а следователно и за две отделни, макар и съвпадащи персонални характеристики.

ГЛАВА 4

МОРФОСИНТАКТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НА ЛИЧНИТЕ ФЛЕКСИИ

1. ОСНОВНИ ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

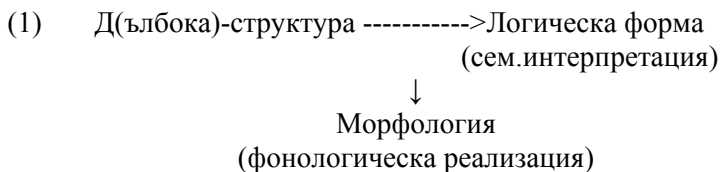
Главната цел на тази част е да развие концепцията за морфологическата (речниковата) репрезентация на личните флексии.

Всяка теория на признаците за лице и число трябва да си постави три цели. Първата е да предскаже какви са възможните комбинации от лице и число в естествения език. Втората е да покаже от какво се състоят категориите за лице и число: как се репрезентират и интерпретират на различните равнища на граматиката. Третата цел е да установи система за оценка, според която някои категории и инвентари се схващат като сложни, докато други – като прости от гледна точка на усвояването (Нойер, 1992, 145). В тази част ще се опитаме да отговорим на първите два въпроса (Фрамптън и Гутман 2002).

По-горе ние възприехме позицията, че личните флексии се съдържат в речника и подлежат на формално описание. Т. нар. силен лексикалистски подход (*strong lexicalist approach*, Йенсен 1984, 1990, Либър 1992), възприет и от Чомски (1993), се различава от т.нар. слаб лексикалистски подход (*weak lexicalist approach*,) по това, че тълкува морфологията (както словообразуването, така и флективната система) като относително независима от синтаксиса. В този смисъл подходът е концептуално близък до традиционното за европейското езикознание разбиране за мястото на морфологията като образувача самостоятелно равнище в структурата на езика. Както споменахме в глава 2, т. 6.2., според силния лексикалистски подход афиксацията е операция, която се осъществява в морфологическия компонент на речника, където комбинирането

на речниковите единици (форманти) създава думи, които оперират в синтаксиса при условие, че синтактичните правила не могат да променят флективните морфемии или да променят зададената в речника тяхна спецификация. Както отбелязва Зварт (1997), силният лексикалистски подход е подход към морфологията, а не толкова към синтаксиса.

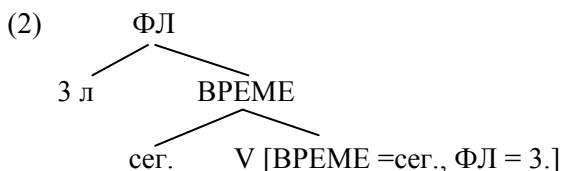
Напоследък се оформи хипотезата за т.нар. *постлексикализъм*, въведен от Хале и Маранц (1993) (за дискусия вж. Зварт (1997)). Този подход е свързан с такова разбиране за мястото на морфологията, или по-скоро на части от нея, което ѝ отрежда ролята на езиков модул със сфера на действие в постсинтактичния компонент на език, т.е. след като синтактичните операции са завършени. Според този подход синтаксисът оперира само с абстрактни формални признаци. Морфемите са снопчета от синтактични, семантични и фонологични признаци, които впоследствие се свързват с конкретни звукови форми в постсинтактичния компонент. Нойер (1992) (вж. за дискусия и Бобалик 2008) предлага хипотеза относно съществуването на специален морфологичен компонент, чиято роля е да генерира правилни словоформи от съответните синтактични репрезентации.

В морфологичния компонент на езика действат морфологични правила, които линеаризират синтактичните конституенти и конвертират абстрактните морфосинтактични репрезентации във фонологични редици. В (1) е даден и отделен модул за т.нар. Логическа форма, чиято задача е да свърже изходните синтактични структури с правилата за семантична интерпретация на изречението. Според този модел признаците в морфологичния компонент директно се пренасят в семантичния, Логическата форма, така че между тях има пряко съответствие. Ние тук няма да възприемем този подход, защото смятаме, че редуцира значително функциите на морфологичния компонент на езика, свеждайки ги до фоноло-

гична реализация на синтактични образувания. Важното е, че избраният „силен“ лексикалистки подход постулира съществуването на независими морфологични признаци в синтаксиса.

Като част от парадигмата всяка морфема по необходимост се свързва с морфосинтактичен комплекс от признаци. Да вземем например синтактичния обект в (2), генериран от синтактичния компонент на езика, който разполага с функционални проекции (възли) – носители на морфосинтактичните признаци ВРЕМЕ и ФЛ. За да се осъществи съгласуването, тези признаци трябва да съвпадат с признаците на граматическите морфемии за време, лице/число/род, конституиращи съответните словоформи.

В речника всяка морфема се появява редувантно в съответните словоформи, които изискват наличието ѝ. Но щом веднъж словоформата бъде композирана, тя започва свой живот. Можем да илюстрираме с интранзитивните лексеми, съдържащи *се* (от типа на *спи се*, *говори се* – напр. *На планина се спи много*, *По цял ден се говори по телефона*), или безличните форми *-но/-то* (напр. *Говорено е по телефона*, *Пито е от виното*). Тези лексеми показват поведение на „непрозрачни“ синтактични единици: те съдържат същите морфемии за лице/число или число и род, като съответните словоформи *спи*, *говори* или *говорено*, *пито*, но демонстрират „по-слаби“ синтактични свойства (напр. не могат да се свързват с подлог и т. н.).

Затова е нужно да се изработи (формализирана) процедура за идентифициране на двата елемента, които участват в съгласуванетоелното отношение.¹ Дж. Морган (Морган 1972) нарича този

¹ Според Ст. Франкс (Франкс 1995, 16 и сл.) речниковата статия за всяко N представлява просто списък на всичките му признаци. Тези признаци определят категориалната принадлежност на съществително-

проблем селективен. Идентифицирането на елементите трябва да се разбира в смисъл на разпознаване на съдържащите се в тях признаци според съответната фонологическа форма.

На тази база можем да разглеждаме предикативното съгласуване като правило за установяване на идентичност между признаците на опората (N) на подложната NP и опората ФЛ на глагола V. Ако си представим обаче, че NP и ФЛ са зададени с признакови комплекси (матрици) (вж. бел. 2), тогава съгласуването се свежда до правило (3):

(3) Ако всичко друго съвпада, стойностите на признаците в коиндексиранияте комплекси трябва да са еднакви.

Правило (3) се нуждае от две уточнения: 1. под *коиндексация* имаме предвид направеното по-горе от нас предложение, че NP и ФЛ притежават r-индекси, които им позволяват да влязат в предикативна връзка. Условно това можем да представим чрез произволния индекс i: NP_i ..... ФЛ_i. 2. Ако в дадена матрица признаците са вече фиксирани с една или друга стойност, тези стойности не могат да бъдат променяни от правило (3).

то, т.е. че принадлежи към класа [+N -V]; референциалното му съдържание – дали има свободна (съществителни и местоимения) или зависима референция (анафори); рода на съществителното и лице-то/числото му. Така напр. думата „книга“ ще бъде представена от следния списък признаци (i):

i) [+N -V]	признаци за частите на речта
[-a -p]	не-анафора и не-местоимение
[-м.р.-ср.р.]	род
[-мн.ч.]	число
[-1 -2]	лице

Разбира се, това не е всичко: значението на думата „книга“ също трябва да се включи в речниковата ѝ статия, а така също и фонемната ѝ структура. По конвенция, признаците на N се прехвърлят върху цялата NP, в което N е опора.

Едва след като сме изработили принципите за репрезентация на морфемите в речника, можем да преминем към структурното формулиране на самото съгласувателно отношение и към анализ на отклоненията. Този проблем Дж. Морган (Морган 1972) нарича дескриптивен. Според нас възприетият лексикалистски подход е по-подходящ за решаване както на селективния, така и на дескриптивния проблем, тъй като ги „вижда“ във взаимовръзка: разрешаването на селективния проблем ще спомогне за разрешаването на дескриптивния.

Първата задача, следователно, предполага да се зададат морфосинтактичните матрици за всяка лична флексия. Матриците всъщност представляват формален запис на информацията за категориалните значения на лицето/числото. Ще покажем как в процеса на деривацията глаголите могат да избират личните си флексии при зададените условия на морфологическия контекст, и при спазването на определени правила за съчетаемост.

Преди да преминем към изложението на нашата концепция, ще предложим критичен анализ на т.нар. от нас признаков подход на Х. Валтер (Валтер 1982) за описание на личните глаголни форми в българския език.

В статията си „За категорията лице на глагола при описание на съвременния български книжовен език“ Х. Валтер (Валтер 1982) прави пръв и единствен опит за представяне на персоналните значения във вид на семантична матрица. Затова ще кажем няколко думи за неговия анализ. Авторът абстрахира 6 бивалентни признака: П (Персоналност), Г (Говорещ), А (Адресат), ПК (Предмет на комуникацията), Р (Разчлененост) и С (Специфицираност). Всяка глаголна форма се представя чрез плюсова или минусова стойност на тези признаци, като последните два са валидни само за множествените форми. В (4) са дадени признаковите комплекси, съответстващи на формите за 1 л. ед. ч. и 2 л. ед. ч.:

- (4) 1 л. ед. ч. +П +Г -А -ПК -Р -С
2 л. ед. ч. +П -Г +А -ПК -Р -С

Х. Валтер не използва класическия апарат на структурната морфология и не разграничава значенията по вид и йерархия, което води до мултиплициране на значенията за всяка форма.

Така напр., ексклузивното и инклузивното значение на 1 л. мн. ч. и 2 л. мн. ч., са зададени чрез 6 комбинации, като всяка комбинация съответства на отделна координатия на признака Г с признаците А, ПК и Р.² (5) изрежда комбинациите за 1 л. мн. ч.:

(5)	+П +Г +А -ПК -Р +С	(= аз и ти)
	+П +Г +А +ПК +Р +С	(= аз и ти и те)
1 л. мн. ч.	+П +Г +А -ПК +Р +С	(= аз и вие)
	+П +Г +А +ПК -Р +С	(= аз и ти и той)
	+П +Г -А +ПК +Р +С	(= аз и те)
	+П +Г -А +ПК -Р +С	(= аз и той/тя)

Ясно е, че при такъв описателен подход даже и тези 6 комбинации няма да са достатъчни за описанието на целия инвентар от употреби на множествените форми, тъй като трите граматически лица могат да обозначават практически всяка комбинация от лица/предмети.

Както вече имахме случай да отбележим (глава 2), личните форми за мн. ч. могат да свържат с групи от референти, вариращи от 2 до +безкрайност:

- 1 л. мн. ч. $\Rightarrow$ 1+2, 1+3, 1+2+3, 1+3+3, 1+2+3+3, ...
 2 л. мн. ч. $\Rightarrow$ 2+2, 2+3, 2+2+3р 2+2+3+3, ...
 3 л. мн. ч. $\Rightarrow$ 3+3, 3+3, 3+3+3, ...,

където 1, 2 и 3 са съответно индекси за Г, А и ПК.

Нека се опитаме да направим обобщение от матриците в (5). Тъй като формата е първолична и множествена, всички значения съдържат положителните признаци +Г и +С. Останалите признаци могат да имат плюсова или минусова стойност. Затова вместо да се задават 6 матрици, можем да зададем една – като тази в (78) по-долу. В (6) само Г и С имат фиксирана стойност, а

---

² Под „разчлененост“ Х. Валтер разбира „семантичен признак, който отразява, че даден денотат се третира като нещо съставно от отделни елементи, а не като единно цяло“ (Валтер 1982, 82).

на другите признаци съответстват променливи, отбелязани с α , където $\alpha = \pm$:

(6) +Г αA αPK αP +С

Очевидно за Х. Валтер признаците в (5) са семантични. Досега обаче ние настоявахме, че между семантичните (референциалните) и граматическите функции на отделните лица няма еднозначно съответствие. Въобще принципите, които изграждат семантичната категория лице, не са идентични с принципите на селекция на граматическите лица в изречението. От изложението на Х. Валтер не става ясно (не е такава и целта на неговата работа!) какви правила/ограничения мотивират избора на едно или друго граматическо лице. В противен случай всяко подобно моделиране на дискретните значения/употреби губи мотивация и се превръща в механично описание на отделните форми в повърхнинния синтаксис.

Нашият анализ ще се основава на приетото по-горе тълкуване за общото и главното значение на немаркирания член. Ще изходим и от допускането, че позициите, в които се вписват личните флексии, са напълно специфицирани на повърхността. Самите афикси обаче могат да не бъдат изцяло специфицирани. Спецификацията на всеки морфологически експонент съвпада с тази на дълбочинната позиция, но с тази разлика, че експонентът не винаги изразява всяко различие, което е зададено за тази позиция.

Сега преминаваме към въвеждане на самите признаци и към мотивиране на стратегия за използването им в морфосинтактичната репрезентация на личните ФЛ(ексии). Изводът от горната дискусия е, че семантичната репрезентация трябва да се разграничи от морфосинтактичната. На пръв поглед задаването на два паралелни, но различни формализма за двете репрезентации би могло да представлява усложнение, но макар да комплицира описанието на категорията, то коректно разграничава равнищата на действие на нейните функции.

2. МОРФОСИНТАКТИЧНИ ПРИЗНАЦИ ЗА ЛИЦЕ

На формалния анализ на личните флексии (и на съответните местоименни референциални изрези – местоименията) са посветени редица разработки в рамките на генеративната лингвистика (Нойер (1992), Фрамpton (2002), Ритер и Розен (2002), Бианки (2005). Макар тези подходи да работят с моновалентни признаци, всъщност, както отбелязва Нойер (1992), няма разлика в моделиращата сила на подходите с моновалентни и бивалентни признаци, защото и двата вида признаци предлагат по две възможности – наличие/отсъствие или плюс/минус. Най-важно за теоретичното описание на признаците за лице е да се осъзнае, че комуникативните роли [1] и [2] са примитивни, защото те са действителни маркери на речевия акт. На тази база, както вече споменахме в предходната глава, участниците в речения акт (1 и 2 лице) трябва да се разграничат от не-участника, не-говорещ и не-адресат.

Тук ще приемем следните основни положения, инспирирани от тези разработки, но съчетани с практиката на моделите в структурната лингвистика:

– Значимите морфосинтактични признаци са бинарни и маркираната стойност е положителната (+).

– В речниковите статии морфосинтактичните признаци могат да бъдат фиксирани или да не бъдат фиксирани. Ако признаците са фиксирани, те могат да имат или плюсова, или минусова стойност. Тази спецификация не може да бъде променяна впоследствие.

– Ако в една матрица признаците не са фиксирани, матрицата е неспецифицирана. Липсата на спецификация за стойността на даден признак означава, че признакът се фиксира по-късно (в синтаксиса). Напр. съществителните се изтеглят от речника с фиксирани стойности за лице, число и род (вж. бел. 2), но падежът (синтактичната им функция) се установява по синтактичен път. Прилагателните от друга страна не са специфицирани за нито една от тия категории и съответните стойности за признаците се фиксират при предикативното и атрибутивното съгласуване със съществителното, ако са спазени условията на коиндексация и синтактична правилност.

– Отсъствието на признак според нас сигнализира за немаркирано значение или за липса на данни за наличие/отсъствие на

този признак. Според нас така трябва да се разбира общото (неопределеното) значение на немаркираната категория (срв. тълкуването на Якобсоновите принципи, което приехме в глава 3, т. 2). Негативната спецификация (идентифицирана като главното значение на немаркираната категория) на даден признак е само един от възможните контекстови варианти, който се проявява при наличието на семантични ограничения и синтактични условия.

– В речника, където се осъществява комбинирането на основи с флексии, признаците на флексията се разпространяват и маркират целия лексикален възел още преди той да се проектира в синтаксиса. Това допускане е необходимо поради самия характер на лексикалния модел, който възприемаме (вж. подробно по-долу).

– Всеки граматически елемент, който има фиксирани стойности (+ или -), се явява в определен тип контексти. Това положение е също в съответствие с концепцията на Р. Якобсон: „Ограничаващият, фокусиращ характер на маркирания член на всяка граматическа опозиция е свързан с по-тясно специфицирания концептуален елемент“ (вж. Якобсон 1979, 94). От друга страна немаркираният елемент, който според нас не е специфициран, може да се явява в смесени контексти (Лъмсен 1992). Както е известно, особеност на немаркираните категории е, че са по-малко ограничени в своята контекстна дистрибуция: те се появяват в по-широк брой различни контексти и се характеризират с повече различни варианти.

Нека разгледаме следния пример:

- (7) а. *Ако някой_i пита за Иван, прати го_i/*я_j при мен.*
б. *Искам всички_{i/j/k} да отидем_i/отидете_j/отидат_k на кино.*

В (7а) антецедентът на местоимението е по необходимост одушевен, но „групата“ евентуални питачи може да съдържа лица както от женски, така и от мъжки пол. Фактът обаче, че е употребено местоимение за м. р., а не за ж. р. показва, че местоименните форми не са специфицирани за родови признаци, тъй като иначе не биха могли да се употребяват в смесени контексти.

Подобно е положението в (7б): местоимението *всички* може да се свърже и с трите лица и да обозначава групи, които включ-

ват или изключват говорещия, или адресата. В глава 2, т. 6.1.2. ние определихме тези местоимения (както и *всеки, никой, който и да е*) като нереперенциални, тъй като нямат постоянна референция. Фактът, че *всички* може да свърже и с трите лица, показва, че това местоимение не притежава фиксирана спецификация за лице, но притежава фиксирана спецификация за число. Затова не може да се употребява в контрастен контекст, изискващ ед. ч.. Факти като тези в (7) могат да се обяснят, ако приемем, че някои местоименни форми (напр. местоименната форма за м. р. в (7а) и формата за лице на квантификатора *всички* в (7б) са неспецифицирани в повърхнинните репрезентации, поради което могат да се явяват в смесени контексти. От друга страна местоимението за ж. р. (*я* в (7а) или личните местоимения за мн. ч. (*ние, вие*, и т. н., срв. *Той иска ние да отидем/*отидете/*отидат на кино*) са специфицирани, т. е. зададени са съответно като [+ж. р.] и като [+Г], [+А], и следователно не могат да се употребяват в смесени контексти.

Така всеки елемент има или получава граматически признаци, чрез които можем да идентифицираме неговата референция в повърхнинния синтаксис.^{3,4}

Според нас тези изходни положения могат да се приложат и за репрезентиране на морфосинтактичните признаци на личните ФЛексии. В речниковата матрица на всяка флексия даден признак ще има или фиксирана стойност (положителна или отрица-

---

³ Не всички елементи обаче въобще притежават признаци – напр. т.нар. експлетивно местоимение *to/pro* в безлични двусъставни конструкции *Свечерява се/То се свечерява, Спи ме се/То ми се спи, Тук се танцува/То се танцува тук* (Пенчев 1993).

⁴ Ако съгласуването се основава на коиндексиране между подлога и ФЛексията, то тези изречения са отклонения. И в двата случая липсват реални кандидати за подлог: безличните глаголи за природни и душевни състояния, както казахме и по-горе, не субкатегоризират външен аргумент, а при пасивните Агенсът не може да се експлицира като подлог. ФЛ следователно не е коиндексирана с подложен аргумент и в резултат, на мястото на подлога се вписва експлетивно местоимение без съдържание и граматически признаци. В този смисъл не можем да говорим за съгласуване в тия конструкции.

телна), или ще остане неспецифициран. Отсъствието на зададена спецификация ще отбелязваме с квадратни скоби [ ]. В последния случай признакът ще получи стойност впоследствие, в процеса на деривацията, когато съответният елемент се свърже синтактично с друг елемент и придобие спецификация от него, или пък когато контекстът изисква/способства за реализирането на някаква признакова стойност.

2.1. Признаците [1] и [2]

Ще приемем, че инвариантните признаци за лице са [1] и [2] (вж. и Нойер 1992, Харли и Ритер 2002, Фрамptom 2002, *inter alia*).

[1] сигнализира референция към Говорещия; [2] сигнализира референция към Адресата. Според Нойер (1992, 147 и сл.) [1] и [2] са признаци за двете дискурсни **суброли Говорещ и Адресат**, които образуват ролята **Участници** (в речевия акт), така че основното деление при лицето е между участници и не-участници. Такъв подход стеснява семантичната база, както вече имахме случай да отбележим.

Стойностите на [1] и [2]⁵, както и възможните комбинации от тези стойности, пораждат значенията на личните флексии за 1 л. и 2 л. В речника 1 л. задължително получава положителния признак [+1], а 2 л. – положителния признак [+2]. Както ще видим по-долу, едно общо правило въвежда негативните стойности във всички признакови матрици.

В теории, които работят с едновалентни признаци (като напр. семантичната теория за съгласуването в рамките на ГФСГ⁶

---

⁵ Докато [1] можем да приемем за терминологичен синоним на признака Г, то [2] би могъл да предизвика известни възражения. Редица автори не смятат [2] за първичен признак, а за деривативен (напр. според Г. Герджиков (Герджиков 1974) характеристиката на всяко лице е двупризнакова: 1 л. – [+комуникатор] и [+говорещ]; 2 л. – [+комуникатор] и [-говорещ].

⁶ ГФСГ (в превод Генерализирана фразово-структурна граматика) (вж. Саг и Клайн 1982, Газдар 1985, който следва Кийнън 1974) постулира, че две синтактични категории могат да влязат в съгласуване, ако притежават семантична връзка помежду си. Така една категория α може да се съгласува с една категория β , ако β контролира α . А възможността

(вж. Саг и Клайн 1982) лицето се анализира чрез два признака – [Трето Лице] и [Изключен Говорещ], които имат само позитивни стойности и са неспецифицирани в останалите контексти. В такъв случай 1 л. е неспецифицирано (по термините на ГФСГ), което е равносилно на негативна спецификация по отношение на двата признака [Изключен говорещ] и [Трето лице] (вж (8)):

- (8) 1 л. { }
 2 л. { [+Изключен Говорещ] }
 3 л. { [+Трето Лице], [+Изключен Говорещ] }

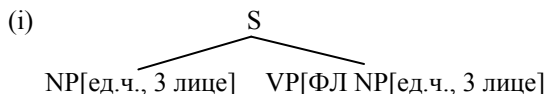
Моделът на Саг и Клайн противоречи на установената традиция за разграничаване на маркираните от немаркираните категории. В (8) 3 л. притежава най-богата признакова характеристика (само положителни стойности), докато 1 л. е лишено от (положителни) признаци. По тази причина моделът противоречи на интуицията, че 3 л. е немаркирано, а 1 л. (поне според някои автори (Бенвенист 1966/1974, Курилович 1976) е най-маркирано (тъй като притежава само позитивни стойности). За нас този вариант е неприемлив, поради самия избор на теория, която борави с бинарни признаци.

2.2. Признаци за трето лице

Както бе казано по-горе, ние приемаме, че всяка немаркирана категория по принцип сигнализира отсъствие на специфика-

---

една категория β да контролира в синтаксиса α зависи от взаимоотношението между значението на α и β в семантиката. Дървото в i) илюстрира съгласувателното отношение между NP ($=\alpha$) и VP ($=\beta$):

Преводите на NP и VP показват, че NP контролира VP, което означава, че стойността на ФЛ във V трябва да е идентична с признаците на контролиращото NP, както е в i).

ция за признак. В глава 2, дадохме и редица примери за употребата на формата в определено-лични, екзистенциални, генерични и безлични контексти. Направихме извода, че значението на немаркираното 3 л. е $[\alpha\text{референциално}]$, където $\alpha = \pm$. Референциалната стойност допълнително може да функционира като определена или неопределена.

Смятаме, че в речника 3 л. трябва да се зададе без спецификация, т.е. матрицата няма да съдържа фиксирани признаци. Негативното значение (което би съответствало на [-1 -2], т. е. неговорещ и не-адресат) се избира само при определено-личната употреба на формата. Ако третоличните форми бяха напълно специфицирани по отношение на признаците за лице [1] и [2], нямаше да можем да обясним защо 3 л. ед. и мн. ч. се употребява и в контексти, в които може да реферира всяко множество то лица-субекти, взети извън отношението им към комуникацията, или нито един субект (3 л. ед. ч.).

2.3. Признакови матрици на личните флексии в единствено число

В контекста на казаното дотук спецификацията [+1] се превежда „участие на говорещия“ и характеризира всички лични флексии за 1 л. ед. и мн. ч. Спецификацията [-1] се превежда неучастие на говорещия, или не-първо лице. Признакът [2] в положителна стойност ([+2] се превежда „участие на адресата“, а [-2] – не-участие на адресата.

В матриците обаче няма нужда да задаваме минусови признаци, ако приемем (Йенсен 1990), че където не са зададени негативни признаци, последните се приписват от един общ принцип за немаркираните стойности, който гласи:

(9) Ако една форма не получи стойност на релевантен за нея признак, тази форма получава немаркираната, минусовата стойност на този признак.

Така флексии за 1 л. и 2 л. ще са зададени само с [+1], [+2], съответно, а принцип (9) ще ги снабди с останалите стойности [-2], [-1], вж. (10) и (11):

$$(10) \text{ ФЛ} \left\{ \begin{array}{l} 1 \text{ л. } [+1] \\ 2 \text{ л. } [+2] \\ 3 \text{ л. } [\ ] \end{array} \right\} \quad (11) \begin{array}{l} [+1] \Rightarrow [+1 -2] \\ [+2] \Rightarrow [+2 -1] \end{array}$$

Тъй като ФЛ за 3л. е неспецифицирана, тя може да се свърже с всяка комбинация от стойностите на [1] и [2], при зададен синтактичен контекст. Правило (12) позволяват това:

$$(12) [ ] \Rightarrow [\alpha 1 \ \alpha 2]$$

Когато $\alpha 1 = -1$ и $\alpha 2 = -2$ (т.е. ако бъде избрана негативна спецификация на признаците), третоличната флексия е в главното си значение. Тази употреба можем да определим като маркирана, въпреки че се избира в по-голям брой контексти в сравнение с немаркираните, реализиращи останалите комбинации и изискващи специфичен синтактичен контекст. Следователно въпреки асиметрията между лицата, отбелязана от Бенвенист (1966/1974), трето лице в главното си значение има признакова спецификация, която е сравнима с тази на първо и второ лице (Бианки 2003, 2004).

От (10) – (12) можем да направим два извода:

– Флексите за 1 и 2 л. са маркирани по отношение на един признак и немаркирани по отношение на друг. По-горе (глава 3, т. 6) разгледахме състава на формите и видяхме, че флексите демонстрират известен паралелизъм – те притежават специални показатели в презенс единствено число – *-М* и *-Ш*, и нулеви експоненти в аорист ед.ч.. Това, както и фактът, че матриците им имат еднакъв брой признакови стойности (по един + и един -), говори в полза на схващането (на И. Куцаров (1994)), че опозицията между 1 и 2 л. е еквиполентна.

– Матриците на 2 л. ([+2 -1]) и 3 л. в главно значение ([-1 -2]) се различават минимално, само по стойността на признака [2].

Можем да обясним и разгледания в глава 2, част 2 синкретизъм на двете форми в аорист и имперфект, а именно като резултат от неутрализацията на признака [2], доколкото има основание допускането, че синкретизмът (идентичността във формата) предполага идентичност на семантично равнище⁷ (Гвозданович 1991).

⁷ Освен ако тази формална еднаквост не е резултат от фонологическо развитие или дистрибутивни ограничения (Гвозданович 1991).

2.4. Признакови матрици на личните флексии в множествено число

Признаковите матрици на флексията за мн. ч. трябва да се зададат така, че да отчитат разликата в семантичния потенциал на формите в сравнение с тези в ед. ч.

Първо, докато 1 л. ед. ч. изразява отсъствие на отношение към адресата, 1 л. мн. ч. остава този признак неизразен. Поради това в езиците, които не притежават специални инклузивни форми, множествените форми в 1 л. могат да се употребяват както инклузивно по отношение на адресата, така и ексклузивно (т.е. да съдържат референция към трето лице/трети лица), Шивиерска 2005, Шивиерска и Бакер 2005), вж. (13а/б) съответно:

$$(13) \text{ -}M(E) \quad \text{а. } [+1+2] = \text{аз} + \text{ти/вие} \\ \text{б. } [+1 -2] = \text{аз} + \text{той/те}$$

2 л. мн. ч., също както и 2 л. ед. ч., изключва от значението си [1], тъй като говорещият естествено не се включва в множеството лица, обозначаваани чрез форма за 2 л., вж. (13’):

$$(13') \text{ -}TE \quad \text{а. } [+2+2] = \text{ти/вие} + \text{ти/вие} \\ \text{б. } [+2 +[-1 -2]] = \text{ти/вие} + \text{той/те}$$

В (13) и (13’) имаме проблем с формализирането на числото, тъй като [2] е признак само за лице и репрезентациите не успяват да разграничат единичната референция от множествената.

Затова нека приемем, че въпреки независимостта на категориите лице и число, признаците им действат в пакет, т.е. числовите признаци се включват в матрицата за всяко лице. Следвайки общоприетото схващане, че множествеността е маркирано значение (вж. напр. Куцаров 1985), ще въведем обозначението [+мн.ч.] за маркираната стойност на признака [$\pm$ мн.ч.]. Всяка множествена лична флексия ще съдържа тази стойност в матрицата си, както е показано в репрезентация (14):

$$(14) \quad \text{а. } \mathbf{1 \text{ л. мн. ч. } [+1 \alpha 2 \text{ +мн.ч.}]}$$
$$\quad \text{б. } \mathbf{2 \text{ л. мн. ч. } [+2 -1 \text{ +мн.ч.}]}$$
$$\quad \text{в. } \mathbf{3 \text{ л. мн. ч. } [+мн.ч.]}$$

Обърнете внимание, че зададените признаци са със фиксирани стойности, с изключение на $[\alpha 2]$ за 1 л. мн. ч. (14а), където $\alpha = \pm 2$. В (14б) признакът $[-1]$ също е с фиксирана стойност (т.е. не може да се добави от правилото за немаркираните стойности (9)), тъй като флексията за 2 л. мн.ч. може да обозначава група от адресат и трето лице (или адресати и трето лице/лица), но никога говорещия. В (14в) матрицата за 3 л. мн. ч. съдържа само спецификация по число, но и тук важи правило (12) по-горе, а именно че липсата на спецификация по лице всъщност трябва да се интерпретира като възможност за всякакъв вид комбинации от стойностите на [1] и [2].

По отношение на (14а), ако контекстът⁸ налага избор на определено-лична ексклузивна спецификация на 1 л., ще се реализира комбинацията $[+1 -2]$, а ако контекстът изисква определено-лична инклузивна спецификация, ще се реализира комбинацията $[+1 +2]$. Това решение обаче води до противоречие между признаците, тъй като признакът $[+2]$ се съдържа освен в матрицата на инклузивното 1 л., още и в матрицата на 2 л. мн. ч. (14б). Затова трябва да сме сигурни, че при конкуренция между две репрезентации, които имат частично-припокриващи се спецификации (в случая $[+2]$), няма да се избере неправилната форма – в случая 2 л. мн. ч. вместо 1 л. мн. ч. С други думи, нужно ни е правило или филтър, който да осигури, че в мн. ч. значението, което съдържа $[+1]$, ще се актуализира преди това, което съдържа $[-1]$. Този филтър можем да представим във вид на йерархия на признаците [1] и [2]:

$$(15) \quad 1 > 2$$

---

⁸ Тук под контекст разбираме синтактичен контекст, и по-специално наличие/отсъствие на изразен подлог. При определен подлог (експлицитен, i), или имплицитен ii), спецификацията на подлога определя избора на инклузивно (i, ii) или ексклузивно (iii) 2л.:

i) $[_{NP} \text{ ние с тебе/вас}]$ ще отидем на кино,

ii) $[_{NP} \text{ рго с тебе/с вас}]$ ще отидем на кино, където с рго отбелязваме неизразената опора на подложното NP

iii) $[_{NP} \text{ ние с него/тях}]$ ще отидем на кино

Предложената в текста признакова репрезентации е удобна и за случаите, в които ексклузивността/инклузивността е ирелевантна.

Обърнете внимание, че (15) представлява йерархия на признаците за лице. По-горе, във връзка с извеждането на обобщаващи принципи за организацията на категориалните значения, ние предложихме друга йерархия – йерархия на лицата (вж. (6) в глава 2, т.4):

(16) 1 л. > 2 л. > 3 л.

Според нас, (15) има предимство пред (16), тъй като е по-икономичен способ за представяне на йерархическите зависимости: (15) не градира граматически форми, а само релевантните признаци, които конституират значението на формите. Поради това трябва да се разглежда като принцип за селекция на личните морфеми (там където се получава конфликт между признаците) отделно от (но и паралелно с) репрезентациите на самите морфеми.

Както изтъкнахме и по-горе, ние не приемаме съществуването на признак [3], затова и йерархията в (15) не го включва. Контекстните значения на флексията за 3 л., която в речника е специфицирана, могат успешно да се „предскажат“ на базата на възможните комбинации от признаците [1] и [2], в съгласие с правило (9).

Сега да се върнем към числовата характеристика на флексията за ед. ч. В (9) въведохме принципа на немаркираните категории, който приписва минусови стойности „по принуда“ там, където такива не са зададени изрично в матриците. Този принцип ще припише и стойността [-мн. ч.] на всички матрици в (10), т.е. на флексията за ед. ч. Принцип (9) може да се разбира и като принцип за интерпретацията, в смисъл, че ако една форма притежава минусовата стойност на даден признак, тя се интерпретира като немаркирана по отношение на този признак. С това можем да обясним също така и факта, че всички лични форми в ед. ч. имат нулеви показатели за число, за разлика от мн. ч., където някои морфеми са се специализирали за изразяване на число. Така чрез прилагане на принцип (9) и на правило (12) за 3 л. пораждаме матриците в (17) за всички лични флексии:

(17)

Единствено число	Множествено число
1 л. [+1] ⇒ [+1 -2 -мн. ч.]	1 л. [+1] ⇒ [+1 α2+мн. ч.]
2 л. [+2] ⇒ [+2 -1 -мн. ч.]	2 л. [+2] ⇒ [+2 +мн. ч.]
3 л. [ ] ⇒ [α1 α2 -мн. ч.]	3 л. [ ] ⇒ [α1 α2+мн. ч.]

Ще повторим, че включването на бивалентните признаци [1] и [2] в матрицата за 3 л. е мотивирано от употребата на тази форма в обобщено-лични и безлични конструкции, където 3 л. има универсална или генерична референция, която може да включи говорещия или адресата. Според нас т. нар. транспозитивни употреби на 3 л., в които формата се използва за назоваване на говорещия, напр. *На български ти се говори/говорят, а се правиш, че не разбираш*, са прагматично контролирани и нямат отношение към признаковата спецификация в (17).

Транспозиция е и употребата на 1 л. мн. ч. за назоваване на адресата (т.нар. докторско „ние“ в *Как се чувстваме днес*). Матрицата в (17) за 1 л. мн. ч. не отчита тази употреба, която също е прагматична, и затова признакът [1] е фиксиран само с положителна стойност. Стилистичният ефект от транспозицията произтича от факта, че признакът влиза в противоречие с контекста, който изисква „адресатна“ интерпретация (вж. напр. Бондарко 1978).

По-сериозен е проблемът с обобщено-личните употреби на 2 л. ед. ч./ мн. ч., напр. *Да искаш да чакаш, да знаеш да чакаш, да можеш да чакаш*

Редица автори (вж. напр. за български Станков 1981, Куцаров 1985, Валтер 1982, Велева 1986, Баракова 1993) ги обявяват за транспозиция на определено-личното (инвариантното) значение на 2 л. Според Р. Якобсон (Якобсон 1985, 216) това е общото значение на формата, докато според Х. Кржижкова (Кржижкова 1966а) това е частно значение, тъй като компонентът Адресат се запазва в обобщено-личната употреба (= *ти и аз и всеки на мое място*). Имаме основание да се съгласим с последното мнение (на Х. Кржижкова), доколкото [+2] не (може да) се неутрализира от контекста и в този смисъл обобщено-личната употреба не представлява „отклонение от нормалното значение“ (срв. Валтер 1982).

Затова в матрицата на второличната флексия (90) няма нужда да се задава факултативна спецификация за [1], за да се характеризира обобщено-личната употреба на 2 л. С други думи, матрицата за 2 л. остава неспецифицирана по отношение на признака [1], което означава, че признакът може да се актуализира в синтаксиса, при наличието на обобщаващ контекст. Този подход прави ирелевантно въвеждането на специална матрица за обобщено-личното значение на второличната флексия, което смятаме за още едно предимство на репрезентацията в (17). Разбира се, за реализиране на обобщеното значение са необходими специални синтактични условия – напр. задължително отсъствие на лично местоимение и др., за които трябва специално изследване.

3. МОДЕЛ ЗА ПОРАЖДАНЕ НА ЛИЧНИТЕ СЛОВОФОРМИ

В тази част ще предложим един модел за пораждане на личните словоформи, който обръща специално внимание на проблема за механизмите, регулиращи изграждането им. Моделът ще приложи някои от идеите, предложени и разработени от Е. Селкърк (Селкърк 1982) и С. Андерсън (Андерсън 1988, 1992).

Както е известно, всяка глаголна форма представлява редица от корен и афикси. В (91) по-долу илюстрираме тази подредба с някои от формите на *ПИША* – за 1 л. мн. ч. в презенс, имперфект и аорист. Специално подчертаваме, че морфемният анализ в (18) няма претенцията да е абсолютно точен, а по-скоро има за цел да илюстрира някои от възможните комбинации в реда, в който се подреждат спрямо глаголния корен:

(18)	корен	+ афикс	(+афикс)	(+афикс)	+афикс
	К	+ 1	+ 2	+ 3	+4
	<i>пиш</i> -	-Е-			- М
	<i>пиш</i> -	-Е-	-Х-	-МЕ	
	<i>пис</i> -	-А-	-Х-	-МЕ	

В (18) минимумът афикси е два, а максимумът – четири. Афиксите, дадени в скоби – имперфектната и аористната морфема – са факултативни, но факултативността трябва да се разбира като „из-

бор при определени условия“. С други думи, имперфектната морфема ще се избере в контекста на глаголния корен (отляво) и свидетелска морфема (отдясно). Афиксите за лице и число (които ще задаваме в пакет) са задължителни, но тяхната форма също зависи от контекста. При глаголите от I и II спрежение има избор между окончанията *-М* и *-МЕ* (напр. *ПИШЕ-М*, но *ПИШЕХ-МЕ*). Морфемата *-МЕ* се избира само ако морфемата *-Х* стои отляво, а *-М* – в останалите случаи. При глаголите от III спрежение няма такова ограничение – във всички случаи се избира *-МЕ*.

Следващата ни стъпка е да създадем граматика, която да подреди тези афикси в правилен ред, като свърже всяка словоформа със съответстващата ѝ признакова спецификация.

За да разработим процедура за извеждане на правилата за селекция, както и на съответните ограничения, ще използваме по-конкретно подхода на С. Андерсън (Андерсън 1988, 1992), наречен „Разширен модел на думата и парадигмата“. Според този подход морфологията разполага с лексикално-структурни правила (авторът ги нарича морфо-лексикални правила), пораждащи структури с лексикални възли, които можем да представим като категории – всяка словоформа е V , всяка глаголна основа е едно равнище по-долу – V^{-1} , а коренът е още едно равнище по-долу – V^{-2} . Така всеки афикс се присъединява към предварително зададена структура и се въвежда чрез лексикално-структурно правило.

Лексикално-структурните правила за генериране на личните словоформи в (18) представяме в (19а и б):

- (19) а. $V \Rightarrow V^{-1}$ (афикс1) афикс2
 б. $V^{-1} \Rightarrow V^{-2}$ афикс

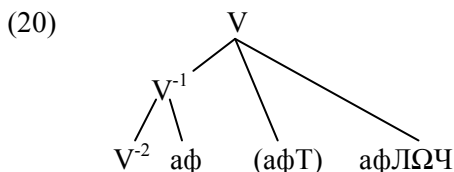
Правилото (19б) фактически представлява механизъм за образуване на глаголната основа, докато правилото (19а) фиксира реда на граматическите морфемни във финитната словоформа.

В (19а) означението афикс1 визира имперфектната или аористна морфема; тъй като тези две морфемни са в комплементарно отношение, ще ги представяме вместо с цифра с означението афТ (темпорален афикс). Афикс2 визира флексията за лице и

число – ще представяме този афикс вместо с цифра с обозначението афЛΩЧ.

В (19б) афикс означава тематичната гласна за спрежение⁹, която функционира като основообразуващ афикс.

(19а) отразява факта, че личните флексии винаги заемат крайно дясно позиция в морфологическата структура.¹⁰ Скобите показват, че когато липсва афТ (афикс1), личната флексия може да се суфигира директно към основата. Резултантните структури могат да се представят обобщено чрез дървовидна диаграма (20):

В (20) лексикалните възли аф все още нямат признаци, а само означават позициите, в които ще се вмести афиксите. Вместването обаче не е безразборно, а се съобразява с ограниченията в синтагматичната съчетаемост на афиксите в (19) по-горе видяхме, че има ограничения относно дистрибуцията на отделните морфеме. Затова всяка морфема (корен или афикс) в речника трябва да съдържа освен признакова матрица, още и информация относно позицията, която може да заеме в структурата, за да не породим неграматични словоформи като *писа-МЕ (вм. *пишем*), *пиш-А-Х-

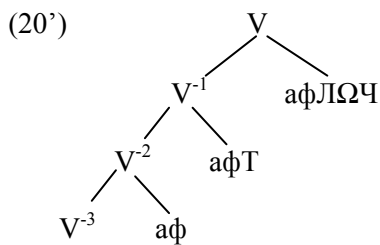
---

⁹ Тематичните гласни често се разглеждат като деривационни, основообразуващи елементи (някои автори ги наричат класопоказващи афикси, вж. напр. Москов 1984, 123), което би могло да означава, че те се въвеждат чрез деривационни правила. Обаче наблюденията ни върху български показват (вж. (91)), че тематичните гласни са част от парадигмата и взаимодействието с граматическите морфеме по сложен начин. Затова ще приемем, че тематичните гласни в български се въвеждат със същите лексикално-структурни правила, които въвеждат и граматическите морфеме.

¹⁰ Този извод е валиден не само за българския език, но се подкрепя от редица типологически изследвания (вж. напр. Бейкър 1985, Гринбърг 1966а, 1966б).

МЕ (вм. *пишеме*), *пише -Х-АТ (вм. *пишеха*) и подобни. Позицията на всеки афикс в структурата, релативно спрямо останалите афикси, ще наричаме субкатегоризационна рамка (СР) на този афикс. СР на афикса фактически описва синтагматичната му съчетаемост, т. е. тя се явява обобщение за актуалните му комбинаторни възможности, тъй като фиксира селективните ограничения върху дистрибуцията му в морфологическите редици.

(20) задава взаимното разположение на лекскалните възли във вид на „плоска“ структура. Има и друг вариант за представяне на възлите – във вид на йерархична структура, както е в (20') (вж. още Селкърк 1982):

Изборът на една от двете лексикално-структурни репрезентации ((20) или (20')) е важен проблем, тъй като има отношение към процесите на прехвърляне на признаците от дъщерните възли към възлите-доминанти. Ако (20') е правилната репрезентация, можем да кажем, че има равнища на афиксиране и на всяко равнище е актуализирано действието на един и само един афикс, който прехвърля своите признаци върху възела-майка и представлява опора на получената част от думата. Така напр. комбинирането на V⁻² и афТ в (20') ще породи V⁻¹ – темпорално маркирана основа, тъй като афТ прехвърля признаците си върху V⁻¹, а комбинирането на V⁻¹ с афЛΩЧ ще породи вече пълната финитна форма V. Очевидно в (20) липсва такъв ред.

От друга страна (20') повдига въпроса за броя на лексикалните възли, доминирани от V (вероятно V⁻³, V⁻², V⁻¹, ...?), т. е. за броя на пластове в глаголната словоформа. Засега няма да вземаме отношение по този въпрос, тъй като това ще наложи въвеждането на много допускания, предложени от Е. Селкърк (1982). Считаме

обаче, че е добре да се мисли в тази посока, тъй като това би било в съответствие със съвременните схващания за бинаризиъм в дървовидните разклонения на синтактичната структура.

Сега ще се спрем по-подробно на проблема за афиксацията на лично-числовите афикси, тъй като именно те ни интересуват:

Като граматическа категория лицето (съвместно с числото) в българския език разполага с три набора СИНТЕТИЧНИ лични флексии, които се присъединяват към сегашната или миналата глаголна основа. Те участват съответно в парадигмите за сегашно време, имперфект и аорист. Морфологическите им субкатегоризационни рамки могат да се представят съответно като в (21 а, б и в):

$$(21) \text{ а. } \left[\begin{array}{l} -Ъ/-М; -Ш; -\emptyset; \\ -М(Е); -ТЕ; -ЪТ \end{array} \right] V^{-2} \text{ ————— } V$$

$$\text{б. } \left[\begin{array}{l} -\emptyset; -Е; -Е; \\ -МЕ; -ТЕ; -А \end{array} \right] V^{-2} \left[\begin{array}{l} \text{аф} \\ [+мин \\ +относ] \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{аф} \text{ —————} \\ [+свид] \end{array} \right] V$$

$$\text{в. } \left[\begin{array}{l} -\emptyset; -\emptyset; -\emptyset; \\ -МЕ; -ТЕ; -А \end{array} \right] V^{-2} \left[\begin{array}{l} \text{аф} \\ [+мин] \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{аф} \text{ —————} \\ [+свид] \end{array} \right] V$$

Според (21а) личните окончания в сегашно време директно се присъединяват към корена V^{-2} . В (21б) спецификацията [+свид(етелственост)] означава свидетелската морфема, а [+относ(ителност)] означава имперфектната морфема¹¹, която от своя страна субкатегоризира глаголният корен.

В (21в) признакът [+мин] под аф характеризира аористната морфема -А, която задава минималния контекст, в който може да се впише -Х. Редундантно, в (21б) можем да означим и V^{-1} с

¹¹ Тук следваме изцяло концепцията на Л. Андрейчин (вж. Андрейчин 1978) и И. Куцаров (вж. Куцаров 1987, 1994), че имперфектната морфема (/-'a/-e/) е носител на значението относителност, а морфемата /-x/-u/ е носител на значението 'свидетелственост'. Това е отразено в репрезентацията (94б,в).

[+мин] за минала основа, но това отново не е необходимо, тъй като изборът на минала основа е свойство на аористната морфема и ще фигурира в нейната рамка. С други думи, всяка морфема [+ мин] избира минала основа, съответно всяка морфема [-мин] избира сегашна основа.

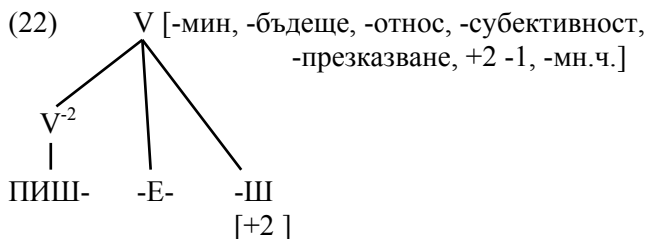
(21) също така задава контекста, в който после ще се впишат личните афикси, при пораждането на конкретните словоформи. Позицията на тези афикси е отбелязана с _____.

Дори и да приемем, че (21) точно отразява дистрибуцията на афиксите, слабост на репрезентацията е, че в нея липсват обобщения: напр. (21) изброява всички афикси, без да ни дава информация, че в мн. ч. в български личните афикси са повече или по-малко идентични по форма. Изключение прави афиксът за 1 л. мн. ч. – *M/ -ME*, и афиксът за 3 л. мн. ч. в аорист *-A*. С други думи, (21) не отразява факта, че всички лични форми за мн. ч. се пораждат по правилото

$$X \Rightarrow X-M(E), X-TE, X-T/-A,$$

където *X* е променлива за темпоралната основа или за цялата морфемна редица до афиксите за ЛΩЧ, без оглед на това какви са афиксите вляво. Очевидно в мн. ч. морфемите и за трите лица не зависят от предходния морфологичен контекст. Засега нямаме идея как можем да избегнем редундантността в (21).

В (22) по-долу даваме пример за представяне структурата на презентната форма за 2 л. ед. ч., след присъединяване на всички афикси:

Формата ПИШЕШ е форма за не-минало, не-бъдеще време, не-относителност, не-субективност, не-преизказване (тази характеристика следва изцяло концепцията на И. Куцаров (Куца-

ров 1994). В (22) тази характеристика сме представили чрез немаркираните (отрицателните) стойности на съответните признаци.¹² Единствената положителна стойност е на признака за лице [+2]; тази спецификация се прехвърля върху V в момента на присъединяване на морфемата –III, която го носи, към V.

(22) се основава на принципното допускане, че всяка лична форма трябва да съдържа спецификация за време, таксис, модалност, вид на изказването и лице. Нека приемем, че в (23) е представен пълния инвентар от морфосинтактични признаци, от който могат да се актуализират определени признакови комбинации:

- (23) **ВРЕМЕ** ⇒ [± минало] [±бъдеше]
ТАКСИС ⇒ [±относителност]
МОДАЛНОСТ ⇒ [±субективност]
ВИД на ИЗКАВАНЕТО ⇒ [±преизказване]
ЛИЦЕ ⇒ [± 1 ±2]

Веднъж избрани, признаците (в съответни комбинации) имат фиксирана стойност – положителна или отрицателна, която не може да бъде променяна впоследствие, т. е. признаците, въведени на входа, се запазват на изхода (вж. 2.1. по-горе, основните положения). Така напр. признакът [+2] стига до V и тъй като е с фиксирана стойност, не може да бъде променян впоследствие. Така се удовлетворяват селективните изисквания на личната флексия, която в индикатив, сегашно време субкатегоризира корен + тематична гласна.

(23) представя основната позиция, в която се изявява инвариантното значение на всяко лице (в случая 2 л.) – позицията, в която то се комбинира с немаркираните значения на категориите време, таксис, модалност и вид на изказването (Куцаров 1994). Минусовите характеристики на признаците не са предварително фиксирани (поради това, че няма морфемите с такива спецификации). Минусите са получени в резултат от действието на Принцип

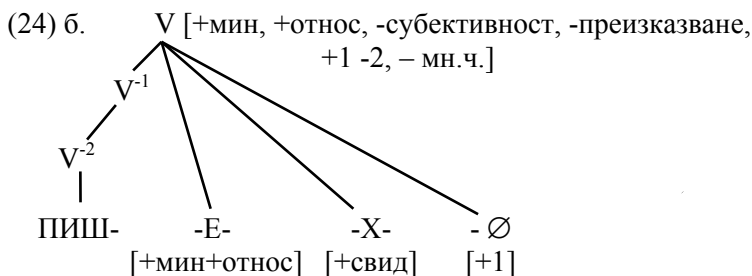
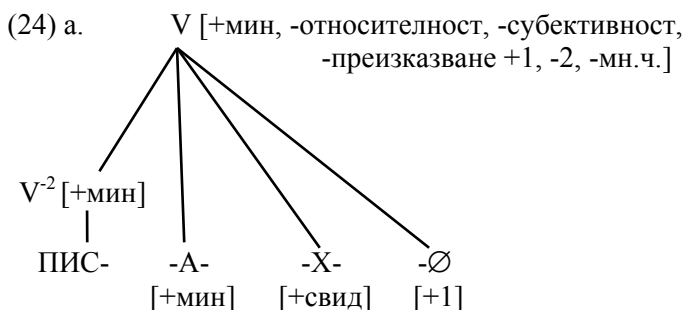
¹² Отново ще подчертаем, че репрезентацията не претендира нито за точност, нито за изчерпателност, а има илюстративен характер.

(9) – принципа за немаркираните стойности, който „снабдява“ репрезентациите с минусови стойности там, където такива не са изрично зададени в речниковите статии на съответните морфемии.

(9) Ако една форма не получи стойност на релевантен за нея признак, тази форма получава немаркираната, минусовата стойност на този признак.

От принцип (9) идват всички минуси в репрезентация (22), вкл. темпоралният признак [-мин] във V.

Флексиите за лице в аорист и имперфект, които изброихме по-горе в (21 б. и в.), ще се впишат съответно в структури (24 а и б.):

В (24) признаците [+мин ±относ] се „доставят“ от съответните афТ – -А- и -Е-¹³ (напр. *чет*’-А-Х, *пиш*-Е-Х) и се прехвърлят върху възела V.

¹³ При други глаголни словоформи естествено Т афиксите ще имат други варианти (аломорфи на -А- и -Е-). Задача на морфологията е да

да се прави избор между двете възможни фонологически реализации, но наличната в (25) информация не е достатъчна, за да осигурим правилността на този избор. Структурата също така не отразява и информацията, че *-ШЕ* се субкатегоризира от афТ *-Е*, който сигнализира не само темпоралност (т.е. [+мин]), но и относителност ([+относ]). С други думи *-ШЕ* има по-специфична субкатегоризационна рамка в сравнение с 2/3 л. в аорист, които се субкатегоризират от афТ, маркиран само с признака [+мин] (редундантно и с [-относ], чрез принцип (9)). Затова ще зададем рамката за *-ШЕ* отделно от (25), както е показано в (26):

$$(26) \quad \left. \begin{array}{c} -ШЕ / \\ \left[\begin{array}{c} V^{-2} \text{ аф} \\ \left[\begin{array}{c} +\text{мин} \\ +\text{относ.} \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] V$$

(26) е по-специфична рамка от (25), тъй като съдържа цялата информация от (25) по отношение на селекцията, плюс още допълнителната признакова спецификация [+относ] за афТ. Затова, за да сме сигурни, че няма да се избере нулевата лична флексия (-∅) за 2 и 3 л. в контекст, изискващ *-ШЕ*, т.е. за да осигурим прилагането на (26) преди (25), използваме т.нар. Условие (27), формулирано първоначално от П. Кипарски (Кипарски 1973):

(27) Ако две или повече морфемите могат да се присъединят към трета морфема, морфемата с по-специфична субкатегоризационна рамка се присъединява първа и блокира присъединяването на другата морфема.

Една субкатегоризационна рамка А е по-специфична от друга Б, ако А има по-богата признакова спецификация от Б.

Така морфемите с повече плюсови признаци ще имат предимство в процесите на афиксация пред тези, чиито рамки се попълват от Принципа за немаркирани стойности (9). По този начин осигуряваме спазването на селективните ограничения – ако V^{-2} е маркиран с признака [-мин], то в десния контекст ще трябва да се появи морфема *-Е*, тъй като тя съдържа освен приз-

нака [+мин] (както аористната морфема *-А*), още и признака [+относ]; морфемата *-Е* от своя страна ще избере морфема *-ШЕ* във 2/3 л. ед. ч., тъй като нейната СР е по-специфична от СР за съответната нулева аористна морфема за 2/3 л. ед. ч..

Разгледаните дотук правила/формални репрезентации и въведените селективни ограничения се съблюдават в синтаксиса, в процеса на пораждање на изреченските структури. Т. нар. Принцип за проекциите гласи, че репрезентациите на всяко равнище – Дълбоката структура, Повърхнинната структура и Логическата Форма (вж. Чомски (1981) – се проектират от речника, като спазват субкатегоризационните свойства на речниковите единици. Принципът за проекциите също спазва и осигурената от речника линейна подредба на афиксите в морфологическите структури. Последните дават коректен резултат само ако в тях се съблюдават селективните свойства на всеки избран от речника афикс според контекста, в който той се вписва, и признаковата му характеристика. По този начин всички финитни форми могат да се разглеждат като породени в резултат на последователно присъединяване на афиксите към корените/основите, като се държи сметка за всички въведени по-горе принципи и ограничения, които според нас действат в морфологичния компонент на езика.

ГЛАВА 5

ПРЕДИКАТИВНОТО СЪГЛАСУВАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НА СЪГЛАСУВАТЕЛНИТЕ СТРУКТУРИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В тази глава ще покажем как морфологията на персоналната е свързана със синтаксиса, или с други думи как категорията лице участва в предикацията чрез процесите на синтактичното съгласуване.

Нека обобщим казаното дотук за организацията на речника.

Всички лексикални категории притежават речникови статии, които фиксират техните категориални, семантични и граматически признаци.

За именните основи категориалният признак е [N] (=nomen). Универсалните езикови принципи на референциалността (вж. гл. 2 т. 6.1.1.) гарантират, че всяка дума с този категориален признак във всеки език притежава семантичните признаци (не)одушевеност (т.е. семантичен род) и граматическите признаци лице, число и род/клас. Признаковата информация се представя за всяко съществително под формата на матрица.

Конкретно за български, след присъединяване на граматическите морфемии към именните основи получаваме матрици като тези, които илюстрираме в (1а) и (1б) за съществителното *книга*.

	N		N
	-одушевеност		-одушевеност
(1) а. <i>книга</i>	-1 -2	б. <i>книги</i>	-1 -2
	+ж.р.		+ж.р.
	-мн.ч.		+мн.ч.

Да предположим, че съществителното *книга* притежава две речникови статии – тези в (1а,б). Това описание на признаците е направено според концепцията на Н. Чомски (вж. Чомски 1994, 1995, 236 – 237), а матриците в (1) не включват фонетическата репрезентация и смисловото (тълковното) съдържание на думата *книга*. Естествено синтактичните функции на това съществително, както и на всички останали съществителни, нямат отношение към речниковата му статия и се определят от позицията му в конкретните синтактични конфигурации, в които то ще се „впише“.

За глаголните основи категориалният признак е V (=verbum). Универсалните езикови принципи отново гарантират вътрешната връзка между този категориален признак и признаците за време и лице/число (Чомски 1995, 238), които минимално характеризират всяка глаголна форма. За български естествено тези признаци не са достатъчни, поради което ние (условно) приехме списъка в (23) в предходната глава. Също така направихме предположението, че афиксацията се осъществява на няколко етапа, като редът на прилагането им отразява подредбата на афиксите в морфологическата структура на всяка глаголна словоформа. Крайният продукт на тези процеси е конкретна темпорална и персонална форма на V, която също можем да представим във вид на признакова матрица, вж. (2):

(2) *пишехме*

	V
	+мин
	+относ
	-субективност
	-преизказване
	+1 α2 мн.ч.

(2) се основава също и на (17) и (23) (гл. 4), където изведохме матриците на всички лични флексии в българския език.

(17)

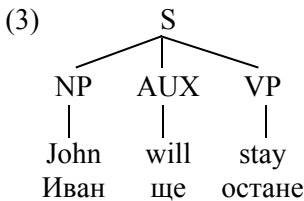
Единствено число		Множествено число	
1 л. [+1] ⇒ [+1 -2 -мн. ч.]	1 л. [+1] ⇒ [+1 α2+мн. ч.]	2 л. [+2] ⇒ [+2 -1 -мн. ч.]	2 л. [+2] ⇒ [+2 +мн. ч.]
3 л. [ ] ⇒ [α1 α2 -мн. ч.]	3 л. [ ] ⇒ [α1 α2+мн. ч.]		

- (23) **ВРЕМЕ** $\Rightarrow$ [$\pm$ минало] [$\pm$ бъдеще]
ТАКСИС $\Rightarrow$ [$\pm$ относителност]
МОДАЛНОСТ $\Rightarrow$ [$\pm$ субективност]
ВИД на ИЗКАЗВАНЕТО $\Rightarrow$ [$\pm$ преизказване]
ЛИЦЕ $\Rightarrow$ [$\pm$ 1 $\pm$ 2]

След присъединяване на лична флексия към съответна темпорална основа (при спазване на ограниченията, зададени в субкатегоризационните рамки на личните флексии, за които също стана дума по-горе), получаваме пълния списък от глаголни словоформи, които вече могат да бъдат избирани за включване в конкретни синтактични конфигурации.

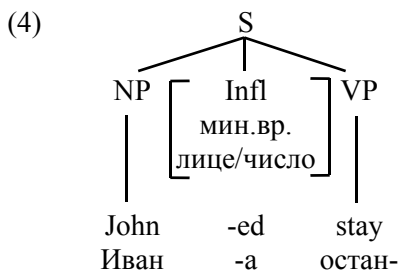
Представата, че флективната морфология има синтактична дистрибуция, е залегнала още в хипотезата на Н. Чомски от „Синтактични структури“ (Чомски 1957), че глаголят като лексикален елемент и неговата флексия, която е функционален елемент, представляват самостоятелни дискретни елементи в дълбоката структура. Дълбоката изреченска структура Чомски представя под формата на следната дървовидна диаграма, където NP означава подложната именна група, а VP – глаголната група, която в конкретното изречение съдържа един елемент – интранзитивния глагол *stay* ‘оставам’:

В тази диаграма възелът AUX репрезентира темпоралните признаци, реализирани под формата на служебна дума – спомагателния глагол *will* ‘ще’. В ранните генеративни модели на изречението служебните думи – в случая частицата за бъдеще време, но също и другите потенциални кандидати за тази позиция – модалните глаголи *can*, *may*, *must*, *shall*, спомагателните глаголи *have* и *be*, се представят без граматически признаци, макар някои от тях да имат лични парадигми. Структурата би била валидна и за съот-

ветното българско изречение поради факта, че българският език разполага с аналогична частица за бъдеще време, която според критериите на морфологичния анализ е „независима“ дума, макар в прозодическо отношение да е проклитика. Но българският разполага със синтетични времена и съответни лични парадигми, които, както видяхме в глава 3, т.6.1. (*Морфемен анализ на личните флексии*), имат сложна семантична композиция в сравнение с минимално реализираните признаци в английския език.

По-късните генеративни модели се базират и на данните от т.нар. „свързана морфология“ (*bound morphology*) в резултат на осъзнаването, че „атоми“ в деривацията могат да бъдат и самите флексии, както и служебни елементи, които при други комбинации на признаците също могат да породят правилно оформени морфологически вериги (думи). През 70-те години на миналия век структурните репрезентации (вж. напр. (4)) отразяват този нов възглед и чрез нотацията на синтактичната проекция AUX, свързваща именната група и глаголната – тази категория вече е заменена от Infl (от англ. *inflexion* ‘флексия’), съдържаща признаци за време, лице и число.

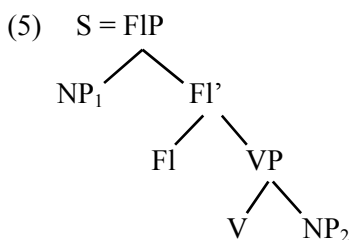

Другият важен теоретичен момент е възможността елементите („атомите“) да се придвижват до съответните повърхнинни позиции в процеса на пораждането (наречен „деривация“) на правилно оформените морфологически вериги. Както коментира Рици (2004, 4 – 5), ефектът от тези нови аналитични предположения се мултиплицира със създаването на т. нар. теория X’ (вж. Хагеман 1994, Кръпова 2000, Радфорд 2004), базирана на две основни положения: 1) всички синтактични атоми проектират еднотипна бинарна подструктура (вж. (5) по-долу) и 2) функционалните елементи са пълноценни синтактични „атоми“, способни да проекти-

рат собствени фразови категории (Чомски 1986). Тези съображения подкрепят традиционното схващане, че изреченията се формират чрез комбинирането на лексикални и функционални елементи и категории, всеки от които проектира еднотипна подструктура в съответствие с общи закони на езиковия строеж (разбиран в деривационен смисъл).

В резултат Infl, която оттук нататък ще означаваме като FI/ФЛ (флексия) заради близост с българската терминология, се отделя като самостоятелен синтактичен елемент, както е показано в диаграмата в (5). В своята *Теория на управлението и свързването* (ТУС), известна още с наименованието на възприетия в нея подход *Принципи и параметри*, Н. Чомски (Чомски 1981) предлага хипотезата, че (5) е минималната (универсална) изреченска структура. В малко по-различен вариант тя е възприета и от Й. Пенчев в неговия „Български синтаксис“ (вж. Пенчев 1993, 1998).

Както вече видяхме в глава 4., българският език е един от езиците с богата морфологична флексия, съдържаща информация за модалните, темпоралните и персоналните признаци на глагола. Така той може да послужи за добра илюстрация на морфосинтактичната спецификация на функционалните проекции на изречението при запазване на основния принцип на генеративната граматика, че те имат еднаква обща структура във всички езици.

(5) се основава на следните няколко основни положения:

1. FI е опора¹ на изречението S, т.е. S се явява максимална проекция (=FIP) на FI.

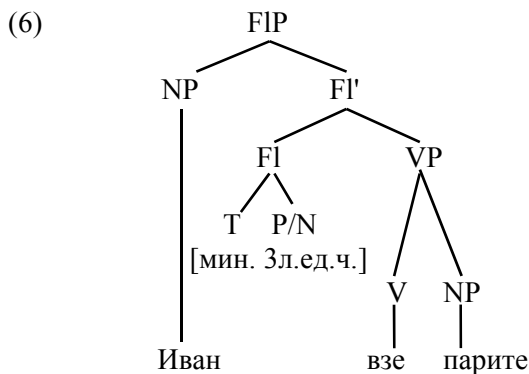
¹ За структурната характеристика на понятието „опора“ в Теорията за управлението и свързването вж. Пенчев (1993, 23 – 24, 1998, 19 и сл., Хагеман 1994, Радфорд 2004).

2. FIP е функционална проекция, докато другите проекции в (5) са лексикални (VP и NP). В лексикалните проекции се вписват конкретни словоформи, докато функционалните са „празни“, в смисъл, че не съдържат конкретни речникови единици, а само морфосинтактични признаци, чиято функция е да проверят признаците на парадигматичните форми (вж. подробно по-долу).

3. Възелът под S, зает в (5) от NP₁, е позицията, наречена *спецификатор* (Spec, вж. Пенчев 1993, 24).²

4. Опората V във VP има за комплемент NP₂. Също както и терминът *спецификатор*, *комплемент* е структурно понятие, а не символ за определена категория. Така в (5) VP също се явява комплемент на FI. В рамките на VP комплементната позиция се заема от прякото допълнение, ако глаголет V е преходен (т.е. ако V субкатегоризира NP).

Приложени към (5), тези теоретични положения са илюстрирани в (6), която представлява дървовидната диаграма на изречението *Иван взе парите*:

² По принцип всяка категория XP може да заеме спецификаторната позиция, тъй като тя е синтактично определимо място, а не специфичен възел или етикет за конкретна категория: Spec е позицията, предхождаща опората на всяка категория X^{max} (=XP). В изреченски структури като (5) и (6) тази позиция може да се заеме от подлога. Според хипотезата на Коопман и Спортиш (1991) подлогът се поражда във VP и се придвижва към позицията Spec, FIP. Хипотезата е известна като „субект-във-VF“ (*subject under VP hypothesis*).

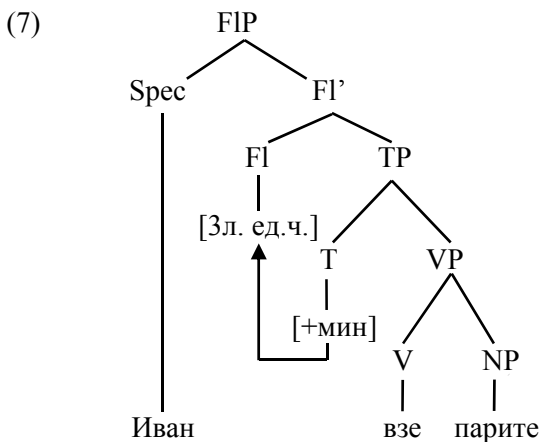
Според ТУС Infl/FI е предикативна категория, която доминира само граматическите признаци за време (Т) и лице/число (P/N). Това представлява проблем за български (и за други езици със сложна глаголна морфология), тъй като ако в (6) словоформата *взе* съдържа все минусови признаци за останалите граматически значения от списъка (17) (глава 4), които могат да се „добавят“ от принципа за немаркираните стойности (9), то напр. за относителните или преизказните глаголни форми възелът FI няма да е достатъчен за представяне на всички релевантни признаци.

Друг проблем със (6) е „двойната“ опора на FI: FI доминира две различни категории Т и P/N. Затова ще приемем, следвайки Ж. Полок (Полок 1989), Н. Чомски (Чомски 1989, 1992), че възелът FI не е примитивен, а по-скоро трябва да „се разложи“ на два възела – Т и P/N (у Полок и Чомски Т и AGR) с независим категориален статус. За да вземем предвид това уточнение, оттук нататък ще въведем възела Т и ще запазим FI за означаване само на личната флексия на глагола V.

Т и FI представляват опори на собствени максимални проекции – съответно TP и FIP. В съответствие с възприетото в българския генеративен синтаксис становище (Пенчев 1998) приемаме, че йерархичната подредба на тия проекции е такава, че TP е комплемент на FI.³ С други думи категорията, която съдържа съгласувателните признаци, заема йерархически по-висока позиция в синтактичната структура от тази с темпоралните признаци (вж. по-долу за още аргументи). Разгърнатия вариант на (6) представяме в (7):

---

³ Пенчев (1998, 16) преименува синтактичната категория FI като AGR „съгласувателна група“. Ние тук няма да приемем това обозначение, което ни се струва неподходящо за българската лингвистична традиция, макар да съответства на възприетата в генеративната граматика от 90-те години нотация. Пак по същите причини няма да възприемем и хипотезата на Чомски (1995, 2000), че съгласувателното отношение не разполага с отделна проекция (FI/AGR), а трябва да се разглежда като общо синтактично отношение между спецификатор и опора в рамките на темпоралната проекция TP.

Както казахме и по-горе, функционалните категории FI и T въпреки че не съдържат речникови единици, притежават граматически признаци, които конституират тяхното съдържание. Каква е ролята на тези признаци в синтаксиса? Според т. нар. *Минималистична теория* на Н. Чомски (вж. Чомски 1992, 1995, 2000), която представлява доработка на ТУС, ролята на FI и T е да проверят дали глаголната словоформа притежава същите признаци. Това става чрез последователно движение (повдигане) на опората V към T и после към FI, както е показано чрез стрелката в (7). Движението на V се подчинява на едно ограничение: дадена категория A от типа X⁰ може да се движи само към позицията на опората B, която управлява максималната проекция на A, т.е. към следващата йерархично по-висока опора. Това изискване „задължава“ V първо да се придвижи към T, за да провери темпоралния си признак, а след това и към FI, за да провери съгласувателните си признаци.⁴

Тези постановки ни дават още едно основание да смятаме, че FIP стои по-високо в структурата от T, или че FI конфигураци-

⁴ В структурата (7) не са предвидени позиции за останалите граматически признаци на глаголните словоформи, тъй като те не са обект на настоящото изследване. Можем да предположим обаче, че и те са опори на самостоятелни проекции. Вж. по-подробно Пенчев (1993, 31 – 36) за един възможен анализ на разположението на тези категории в структурата.

онно избира Т в българския език. В глава 2, т. 6.2. ние показахме, че ФЛ заема крайна позиция в морфологическата редица на афиксите в глаголната словоформа. Ако действително има съответствие между реда на афиксите и движението на V за проверка на признаците, то логично е да предположим, че първо ще се проверят темпоралните признаци (тъй като темпоралните маркери стоят по-близо до основата от маркерите за лице/число), а след това ще се проверят и признаците за P/N.

Имайки предвид, че синтактичната субкатегоризация трябва да се основава на морфологическите факти (принципите за организация на морфологическите структури), заключаваме, че проекцията на Т трябва да следва проекцията на F1 (вж. Харбър, Аджер, Бейджар 2008). Във всички конфигурации двете проекции се явяват в непосредствено съседство и между тях не може да се вмести никаква друга синтактична проекция.

Сега да обърнем по-сериозно внимание на спецификацията на признаците под възела F1 в (7). В предходната част предложихме формализъм за представяне на личната флексия чрез признаците [1] и [2]. За третоличната сингуларна флексия приехме решението, че нейната речникова спецификация не съдържа признаци, т. е. матрицата ѝ е неспецифицирана, но едно специално правило, (12), осигурява свързването ѝ с всяка комбинация на стойностите на [1] и [2].

$$(12) \quad [ ] \Rightarrow [\alpha 1 \alpha 2]$$

Направихме също така и уговорката, че действието на правило (12) не е безразборно, а мотивирано от „потребностите“ на синтактичния контекст. В (7) глаголят трябва да се съгласува с подлога *Иван*. Собствените имена притежават речникова статия, по подобие на нарицателните (срв. записа в (1)). И понеже персоналната характеристика на *Иван* е [-1 -2], в предикацията ще се актуализира именно тази комбинация от стойностите на [1] и [2] – комбинация, която определихме като главно значение на третоличната флексия. Така добива смисъл и се интегрира в анализа нашето изходно допускане, че позициите, в които се проверяват признаците на афиксите, трябва да са напълно специфици-

рани на повърхността, но самите афикси в речника може и да са неспецифицирани по отношение на един или повече признаци.

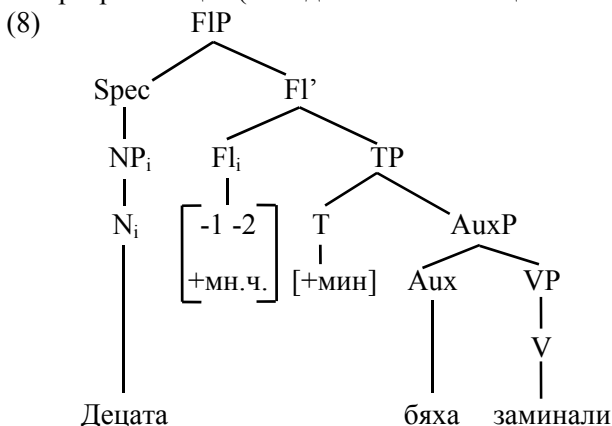
В резултат на тези разсъждения излиза, че признаковата спецификация, доминирана от F1 в (7), има нужда от корекция, за да бъде приведена в съответствие с нашите изводи относно репрезентацията на личните флексии: F1 трябва да има вида F1 [-1 -2 -мн. ч.], а не F1 [3 л. мн. ч.].

По-долу ще разгледаме и други признакови комбинации на съгласувателния възел в различни и конкретни синтактични контексти.

Обобщавайки казаното дотук, според нас съгласуването се състои от следните стъпки:

1. проверка за съответствие (съвпадение, неразличаване) на релевантните признаци на синтактичната позиция F1 и тези на глаголната словоформа и
2. актуализиране на определени стойности на флективните признаци на V в зависимост от изискванията на фразата (най-често NP), която предизвиква съгласувателно отношение.

Концепцията за движение на V може успешно да се приложи и към сложните глаголни форми, съдържащи спомагателен глагол. За илюстрация нека разгледаме структурата (8), съответстваща на изречението *Децата бяха заминали*. (8) ще се различава минимално от (7), тъй като трябва да предвидим позиция за спомагателния глагол. Пропускаме ненужните детайли в спецификацията на F1 и в структурната репрезентация (за индексите *i* вж. специално по-долу):

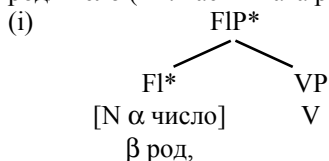
В (8) спомагателния глагол заема позицията под Aux(iiliary), която е опора на самостоятелната проекция AuxP (вж. по-подробно Кръпова (1995б, 1998) за мотивация на тази конфигурация). Спомагателният глагол се вражда с флексиите си, а изискването за проверка на признаците го задължава да се придвижи към T за да се провери темпоралният признак [+мин], след това към FI за да се проверят съгласувателните признаци. Причастието не се движи, тъй като FI е позиция само за P/N.⁵

Предложеният от нас (частичен) анализ за конфигурацията на сложните глаголни форми може да се приложи успешно и

---

⁵ На това място обаче възниква въпросът за проверката на признаците род/ число на причастието. Този въпрос е принципен, тъй като числото за разлика от лицето се координира свободно с рода.

В теорията има няколко възможности за анализ на този факт. Можем да предположим, следвайки отчасти А. Белети (Белети 1990), че над VP и под TP има още една съгласувателна проекция (обозначена напр. като FIP*), чиято опора FI* съдържа признак за причастие и признак за род/число (вж. частичната репрезентация (i)):

където α=ед. или мн. ч., а β=м., ж., или ср. р.

Причастията са нелични глаголни форми, което ги прави междинна лексикална категория, свързана едновременно с глаголите и с имената. Затова нека приемем, че те притежават два категориални признака – [V, N]. Като всяка друга форма, съдържаща признака N, причастията трябва да имат маркер за род/число. Съответните признаци на този маркер се проверяват чрез движение на причастието от V, където то се поражда, към FI*, където едновременно с това се проверява и признакът [N]. От тези кратки бележки може да се направи изводът, че съгласуването по род/число при причастията не се различава от „каноничното“ съгласуване (Корбет 2000, 2006) на прилагателните в атрибутивните конструкции (напр. *красива жена, красиви жени*). Това сходство се дължи на признака [N], който е общ за именните и за неличните форми: както причастията, така и прилагателните притежават този категориален признак. Тъй като атрибутивното съгласуване не е обект на нашето изследване, ние няма да се занимаваме с въпроса за причастията в сложните глаголни форми.

към всички форми, съдържащи спомагателни глаголи. По принцип можем да направим емпиричното обобщение, че времето и лицето/числото в български се маркират или върху V или върху първия Aux на всяка сложна глаголна сволоформа, напр. *съм бил чел*, *съм щял* [да съм чел], *съм щял бил* [да чета].⁶ Следователно във формален вид българският език реализира следните два типа морфологически редици:

- а. V + T +AGR, където V е глаголната основа
- б. Aux + T + Agr (Aux + Perf) V + Perf, където Perf = -Л,
а скобите показват необезателност на втория спомагателен глагол.

Във б. само първият спомагателен елемент ще се придвижи за проверка на признаците за време и лице/число, а инверсираните форми от типа *бил съм чел*, *щял съм да чета* могат да се разглеждат като получени в резултат на трансформация – движение на спомагателното причастие пред глагола *съм*, поради факта, че като клитика *съм* не може да заеме първата позиция. Така лицето ще е винаги зададено след времето и следователно всяка финитна форма, която е маркирана темпорално, задължително ще е маркирана и персонално, или (тривиално) всяка глаголна форма, която избира T, ще избере и FI.⁷

Нека да направим едно теоретично обобщение за статуса и структурната природа на операцията **съгласуване**.

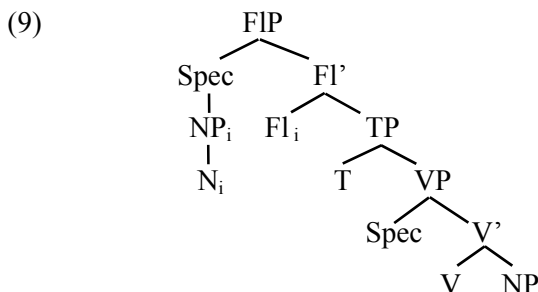
В търсене на обобщаващи характеристики за широки по обхват лингвистични явления, Н. Чомски (вж. Чомски 1986, 1992) предлага съгласуването както в атрибутивните конструкции, така и в предикативните, да се определи като синтактично отношение между

---

⁶ Според нас *да*-формите образуват самостоятелни изречения, които се субкатегоризират от главен спомагателен глагол. По-подробно вж. следващата глава.

⁷ Според Чомски (1992, 1995) възелът FI фактически съвместява два вида съгласувателни признаци – тези на V и тези на N. V признаците проверяват признаците на глагола, който се присъединява (повдига) към FI; N признаците проверяват признаците на NP, което се намира или се е придвижило в спецификаторната позиция.

една опора и нейния спецификатор. От гледна точка на генеративната теория в структурите (7/8) граматическият субект – категорията NP под FIP – формира именно такова отношение с опората FI. Така се постига интеграцията на именната и глаголната група.

Според Н. Чомски (вж. Чомски 1995, 236) изборът на една речникова единица е процес, който се извършва на два етапа. 1. избор на единицата с произволен индекс, напр. (книга, *i*) и 2. въвеждане на единицата в деривацията чрез операция ИЗБЕРИ, която прибавя речниковата единица към набора от вече генерирани синтактични обекти на изречението.

В (9) индексът *i* е прехвърлен върху цялото NP⁸ в Spec, FIP. FI е маркирана със същия индекс,⁹ за да се означава, че двете кате-

⁸ Индексацията на NP е нужна не само за съгласуването, но и за установяване на кореферентни отношения, напр. между една именна група и свързаното с нея местоимение – напр. в изречението по-долу местоимението *той* се отнася към *И.*, а не към *генерала*:

С присъщия си маниер И_i. ми съобщиха, че генералът_i не се чувствал много добре и че някои неща от вестниците му били прочетени, та той_i сметнал, че неговото разследване вече е приключило.

Само елементите, които имат флективни признаци, могат да влизат в подобни кореферентни отношения. ТУС приема, че и местоименията притежават снопчета от граматически признаци, чрез които могат да се интерпретират като анафорично отнесени към съответните NP. С други думи, референциалното значение на всеки елемент (NP, местоимение, глаголни окончания) е неотделимо от неговите граматически признаци.

⁹ Според Н. Чомски (вж. Чомски 1981) FI има номинална природа, тъй като съдържа граматически признаци. С други думи, категориалната

гории могат да влязат в предикативно отношение. Така коиндексирването е част от предикацията, която от своя страна се изразява чрез наличието на съгласувателно отношение. Именно в този смисъл съгласуването Спецификатор-Опора е задължително: ако подлогът носи признаци, различни от тези на Fl, дериацията е неуспешна и изречението ще е неграматично, напр. **Асистентът написах тази дисертация, *Ние не мислят така*. За да се изключат примери като тези, съгласуването може да се разглежда като условие, регулиращо отношението между опорите Fl и техните спецификатори (*асистентът, ние*). (10) е един възможен начин за дефиниране на това условие (Чомски 1995, 2000, Букс 2008, Премингер 2011):

(10) Съгласуване Спецификатор-Опора (Сп-О)

Всяка опора (X^0) и нейният спецификатор (Spec-XP) трябва да са съгласувани по отношение на релевантните признаци.

Синтактичното отношение от типа Сп-О по принцип е по-абстрактно от съгласуването, разбирано като формално уподобяване по морфологически признаци. Съгласуването е правило, което се подчинява на Проективния принцип, в смисъл, че то оперира върху лексикалните единици, но не може да промени категориалната природа на генерираните форми и морфосинтактичните им признаци – там, където те имат фиксирани стойности.

По-горе в глава 4, т.1. въведохме едно предварително правило ((3)) за предикативното съгласуване:

(3) Ако всичко друго съвпада, стойностите на признаците в коиндексирваните комплекси трябва да са еднакви.

В контекста на (10) правило (3) може да се разглежда като уточнение за самия термин *съгласуване* – съгласуването е уста-

---

характеристика на Fl, а така също и на личната флексия в глагола е [N]. Следователно като всяко име (именна група) флексията има референция и е способна да назовава (обозначава) някакъв обект. Идеята е, че граматическите признаци могат да дефинират обекти от областта на менталните репрезентации, която е интерфейс между реалния свят и лингвистичния свят (вж. глава 2, т. 6.1.).

новяване на идентичност между признаковите комплекси (матриците) на една опора и на нейния спецификатор. При предикативното съгласуване опората е FI, а спецификаторът – подложното NP. Двете синтактични категории ще имат еднакви индекси в синтактичната конфигурация, чрез което се означава, че те влизат в предикативно отношение.

2. СЪГЛАСУВАНЕ С НУЛЕВИ ПОДЛОЗИ

Както вече имаме случай да отбележим, българският език е нулево-субектен и подложната позиция Spec, FIP във FIP може да се заеме от нулев подлог, означаващ по традиция с *pro* (вж. Пенчев 1993).

Има много доказателства, че това явление е характерно за езиците, които притежават „богата съгласувателна морфология“ като напр. испански и италиански, за разлика от английски и френски, в които личните окончания са значително по-бедни или обеднели (вж. Йегли 1989, Рорбахер 1994, Рици 1982, 2010). Факти от такъв род са довели до убеждението, че признаците за лице/число могат да бъдат силни или слаби: признаците са силни, ако им съответстват явно изразени лични маркери, които експлицитно различават 1 л. и 2 л. поне в едно число и едно време (вж. за обобщение Робъртс и Холмберг 2010, 6 и сл.). Ако наистина тази е мотивацията за явлението изпускане на повърхнинния подлог, за български това положение е очевидно вярно. Силните признаци за лице/число в български позволяват еднозначно да се възстанови съдържанието на пропуснатото субектно местоимение и затова явното местоимение се явява редундантно.

В ТУС се приема също така, че синтактичната категория FI е способна да припише Номинативен падеж на подлога. Понятието „Падеж“ в генеративната граматика няма отношение към морфологическите различия, традиционно определяни като падежни флексии, а трябва да се разбира в смисъл на синтактична функция. Подлогът и допълнението са синтактични функции, които трябва да се разбират като функции на синтактичните позиции: Номинативът е само и единствено Падеж на подлога (NP, FIP) а Акюзативът – Падеж на допълнението (NP, VP).

Нулевият подлог *pro* трябва да удовлетворява две условия – 1. неговата поява трябва да бъде допустима и 2. съдържанието

му трябва да бъде идентифицирано. Първото условие се удовлетворява като на *pro* се припише Именителен Падеж и така *pro* може да получи статута на аргумент.¹⁰ Смята се, че празните категории се идентифицират, когато тяхното признаково съдържание (лице, число, род) се възстанови от синтактичния контекст. В случая с *pro* това става чрез ко-индексация с FI, но при условие, че FI има силни признаци. По-специално, *pro* се коиндексира с признаците за лице/число на изреченската опора FI.

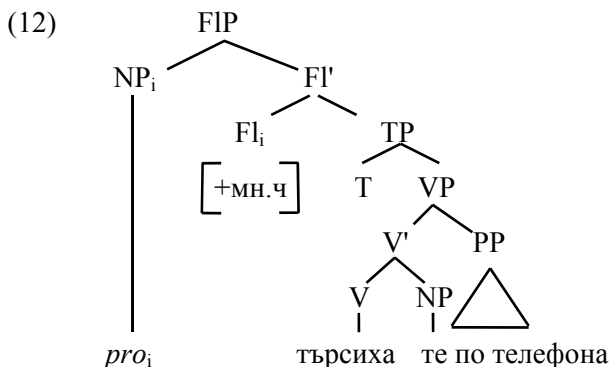
Тези две изисквания могат да се формулират и по-общо, което е взето от Л. Рици (вж. Рици 1986):

(11) 1. *pro* се управлява (т.е. получава Номинатив) от X^0

2. Ако X^0 е опората, която допуска появата на *pro*, *pro* ще има граматическата спецификация на признаците на X^0 , с което е коиндексирано.

2.1. Съгласуване в неопределено-лични изречения

Да разгледаме неопределено-личното изречение *Търсиха те по телефона*, чиято структура е дадена в (12):

¹⁰Изискването за аргументите е те да заемат една и само една θ -позиция (=тематична позиция) и да са "видими" за приписване на θ -роля – необходимо условие за това е или да получат падеж от някоя управляваща категория, или да са свързани с падежна позиция.

В (12) NP(*pro*) и Fl са ко-индексирани (NP_i .... Fl_i) и признаковата спецификация на Fl ще се прехвърли върху *pro*.

Взето извън контекста, изречението в (12) е двусмислено: то може да се интерпретира като определено-лично (напр. ако в предходния контекст е ставало дума за определени лица) или като неопределено-лично. Според Й. Пенчев (1998, 141) във втория случай *pro* е неопределено (индефинитно – *pro indef*). *Pro indef* се различава от личното по това, че няма antecedent и множеството от потенциални негови референти е неспецифицирано. Всъщност Й. Пенчев има предвид тази интерпретация, която ние нарекохме квази-екзистенциална (вж. глава 3). За нея е характерно, че неопределеното лице (лица) е или неизвестно на говорещия, или по някакви причини остава неидентифицирано.

Неопределено-личните изречения обаче допускат и втора интерпретация, която е характерна за генерични контексти и е близка до универсалната квантификация, напр. *Тук винаги са уважали руснаците*. Нарекохме я квази-универсална.

Двете употреби се различават по редица параметри. Квази-универсалната интерпретация е възможна с всички видове предикати (транзитивни, интранзитивни, ергативни, копулативни и т. н., т. е. с глаголи, които приписват или не приписват външен аргумент); тя е несъвместима с единично лице (**Тук винаги са уважавали руснаците: това е българският народ*) и не може да има специфична темпорална референция (напр. изречението *Току-що излязоха* може да се интерпретира само определено-лично заради аористната форма и темпоралното наречие *току-що*).

Квази-екзистенциалната интерпретация изключва тези възможности. Тя е свързана само с предикати, които имат външен аргумент, предимно Агенс, вж. примерите в (13):

(13) *Баща ми прокллинаше Ч. и много се зарадва, като се разбра, че са го свалили от престола; Баща ми го убиха през войната; Няколко пъти го нападаха нощем из засада.*

Както показват примерите, екзистенциалната интерпретация е възможна само със специфично време и изисква най-малко с едно лице, което да удовлетворява описанието, напр. *На вратата се почука. Беше Иван.*

Според нас универсалната и екзистенциалната интерпретация са два контекстуални варианта на третоличната конструкция. Ако това е така, можем да приемем, че *pro* във всички неопределено-лични конструкции е от един и същ тип, който можем да определим като арбитражен (генеричен/неопределен) подлог. Ключът към разбирането на различията между двата вида арбитражност е в различната семантика на темпоралната референция – генерична в единия случай и специфична в другия. Така изразяването на арбитражност (безличност) в неопределените конструкции зависи от спецификациите на синтактичната категория T (Темпоралност).¹¹ Следователно двата арбитражни подлога в тези конструкции могат да се схванат като контекстуални варианти на единния арбитражен елемент *pro arb* (вж. Чинкуе 1988, Риги 1986, Холмберг 2010).

Доказателство в подкрепа на този извод е и фактът, че интерпретацията лесно може да се „превключи“ от екзистенциална в универсална, ако е зададен подходящ генеричен контекст, срв.:

- (14) а. *На вратата се почука.* (квази-екзистенциална) и
б. *Тук чукаат на вратата преди да влязат.* (квази-универсална)

Изводът от тези разсъждения е, че би било по-добре да не въвеждаме отделна характеристика (*indef*) за неопределеноличното *pro*.

В (12) определихме F1 като [+ мн.ч.], т. е. F1 е неспецифицирана по лице и затова може да се интерпретира като ‘генерично’ лице, което не е свързано с конкретен референт. Според йерархията на граматическите форми и правилата за селекция формата за 3 л. се избира тогава, когато синтактичният контекст не позволява избор на 1 и 2 л..

В глава 4 обаче ние казахме, че липсата на спецификация при 3 л. не означава липса на персонална референция, а по-скоро позволява да се актуализират различни комбинации от стойнос-

---

¹¹ Важни за интерпретацията са и темпоралните наречия, които модифицират вербалната фраза VP– напр. *винаги* често придружава глагола в генерични изречения.

тите на признаците [1] и [2] (по правило (12) [ ] $\Rightarrow$ [$\alpha 1$ $\alpha 2$]). Например неопределено-личните конструкции обикновено изключват говорещия, но има безлични *се*-конструкции в 3 л. ед. ч., които могат да включват говорещия и при това също допускат универсална интерпретация, срв.:

(15) *pro arb* в България не се живее добре.

Грамматическата спецификация [- мн.ч.] на *pro arb* се прехвърля върху него по силата на правило (11). Същото се отнася за (12/13), където признакът е [+мн. ч.].

Според Л. Рици (Рици 1986) във всички арбитражни конструкции *pro* носи референциален индекс. Тази уговорка е необходима, защото в изречението може да има два случая на *pro arb*, които да се корелативни:

(16) *Рекох си, ето го дявола, [дето pro arb се мъчат [pro arb да го прогонят]]*

Според Л. Рици характеристиката *arb* е директно свързана с набор от семантични признаци – [+човек, +генеричност, +множественост]. Последният признак индикира, че арбитражната референция обикновено визира група лица, чийто брой не е определен и само контекстът (прагматичен или дискурсен) може да фиксира реалната множественост или единичност на референта.¹² Признакът [+човек] е задължителен и инхерентен, тъй като и при екзистенциалната, и при универсалната интерпретация арбитражният субект може да бъде само лице (*някой* или *хората*), напр.: **На вратата се потропа. Беше едно куче., Не е ясно защо в тази страна оставят вратите отворени.* Във втория пример личната интерпретация не се дължи на главното изречение (кото е безлично), нито на някакъв имплицитен аргумент, който да

---

¹² Обърнете внимание, че семантичният признак [+множественост] трябва да се различава от граматическия признак за число, който, както видяхме от горните примери, може да бъде [+мн. ч.] или [-мн. ч.].

контролира личната интерпретация в подчиненото изречение. Следователно признакът [+човек] е инхерентен.

2.2. Съгласуване в обобщено-лични изречения

За разлика от третоличните изречения, които допускат две интерпретации, обобщено-личните във 2 л. ед. ч. и 1 л. мн. ч. са само генерични (квази-универсални), напр.:

- (17) а. *Да се пътува можеше само ако се присъединиш към свитата на болярин.*
б. *Бе то все човеци ги правим, а после очите им не можем да видим.*

Тази интерпретация е несъвместима със специфично време. Затова в (17а) въпреки миналото време в главния глагол, обобщено-личната конструкция е в неактуално сегашно (т. е. генерично) време. Изобщо обобщаването на субекта е пряко зависимо от обобщаването, типизирането на глаголното действие, което от своя страна е свързано с темпоралната ограниченост на глаголната форма (Георгиев 1977, Пенчев 1998, 145).

Обобщено-личните конструкции са несъвместими и с единичен референт, срв. **Бе то все човеци ги правим – имам предвид ние с жена ми*. Според Й. Пенчев обобщено-личните конструкции във 2 л. ед. ч. са варианти на определено-личните. Ние се съгласяваме с това мнение и вече изтъкнахме, че обобщено личното значение на 2 л. ед. ч. не представлява отклонение от нормалното значение на формата. С други думи, според нас признакът [+2] не се неутрализира в генеричен контекст. Доказателство в подкрепа на този извод е следният пример:

- (18) *Искаше се да се качиш на велосипеда и да отидеш на езерото.*

(18) е двусмислено изречение – при подходящ контекст то може да си интерпретира и като определено-лично, отнесено към конкретен събеседник, напр. *Искаше се да се качиш на вело-*

сипеда и да отидеш на езерото, но ти не го направи, нали? Срв. още:

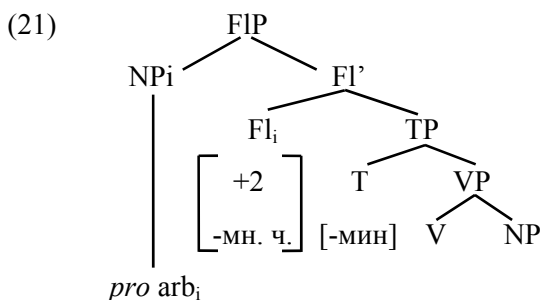
- (19) а. *Много работиш, но не ти плащат добре.*
 б. *Когато работиш много и не ти плащат добре, започвай да се чудиш какво да предприемеш.*

Както вече изтъкнахме, обобщеното значение на 2 л. може да има универсална (всеобща) квантификация [за всички x] (типична за сентенциалните употреби на формата) или дистрибутивна квантификация [за всяко, произволно избрано x], като говорещият включва и себе си в групата или визира и себе си като x, т. е. като член на множеството (вж. и Българско-полска граматика 1993).

- (20) *Направи добро, па го хвърли на боклука; Да искаш да чакаш, да знаеш да чакаш.*
Сутрин ставай рано, тичай, блъскаш се по трамваите и докато стигнеш на работа, вече си каталясал.
 (примерът е от Българско-полската граматика, стр. 147)

В матрицата за 2 л. тези две възможности можем да означим, като оставим признака [1] неспецифициран – [2]. Този подход прави ирелевантно задаването на отделна матрица за обобщеното значение на 2 л..

(21) представя примерна структурна репрезентация на обобщено-личните изречения:

Поради това, че *pro* има характеристика *arb*, няма нужда да задаваме отделни признаци (напр. [+Персоналност +Разчлененост -Специфицираност], срв. Валтер 1982) за глаголната форма за 2 л.

Що се отнася до формите за 1 л. мн. ч., там *pro* не е арбитражно, а е нулев вариант на личното местоимение за 1 л. мн. ч. По принцип първоличното местоимение в множествено число има специфична референция, която стои най-близко до тази на арбитражното *pro*. Неговата признакова спецификация, по подобие на първоличната флексия, обхваща всички признакови комбинации от матрицата [+1 α 2 +мн. ч.], т. е. *nie/pro* може да се употребява инклузивно и да включва и трите лица. С други думи, местоимението за 1 л. мн. ч. е най-общото (и генерично) местоимение.

- (22) *Hue/pro* не знаем какво ни готви съдбата.
 [FIP *nie/pro*_i не [F]_i [VP знаем [както [FIP ни готви съдбата]]]]

Спецификацията [+1 α 2 +мн.ч.] е обща за *pro* и F1, които са ко-индексирани.

Обобщено личните изречения са синонимни на изречения с подлог *човек/всеки* (Станков 1981, Пенчев 1993, 1998). В примера по-долу двата типа конструкции могат да се смятат вариантни, срв. (23а) със (23б), което е неграматично:

- (23) а. *Човек_i да свири, докато pro_i е жив, а pro_i умре ли, ни свирка pro_j ще чуеш от него_i, ни нищо.*
 б. **pro_i да свириш, докато pro_i си жив, а pro_i умреш ли, ни свирка pro_j ще чуеш от тебе_i, ни нищо.*

С индексите *i* и *j* отбелязваме съответните референти. В (23б) несъвместимостта на второличната обобщена конструкция и тази с *човек* се дължи на факта, че референцията на двата подлога – *pro_i* и *pro_j* задължително трябва да е различна – свирещият/умиращият и чуващият задължително не съвпадат, т.е. *i* ≠ *j*. Смесовата двузнач-

ност се сменя чрез алтернативното използване на двете конструкции, както е в (23а).

Прието е схващането, че *човек* е десемантизирано съществително, поради което функционира като експлетивен (плеонастичен, формален) подлог. Ние не можем да се съгласим с подобно твърдение; според нас по-правилно е да смятаме, че *човек/всеки/никой* са семантично безлични, защото не са референциални елементи (вж. глава 2, т. 6.1.). Те не са експлетивни обаче, тъй като могат да свързват¹³ рефлексивни местоимения, които според нас са неспецифицирани по лице/число/род, т.е. съдържат променливи стойности за тези признаци¹⁴ и затова могат да се свързват с всички граматически лица (Франкс 1994) (вж. 24а). (24б) показва, че *човек* и *pro arb* имат синонимни характеристики; *човек* също може да контролира нулев арбитрарен подлог.:

- (24) а. *Човек_i/всеки_i трябва pro arb_i да вярва на [себе си]_i.*
б. *pro arb трябва pro arb да вярваш на себе си;*

Функционирането на генеричното съществително *човек* в български е сходно с това на местоименията *он* във френски, *man* в немски и *one* в англ., срв. фр. *On n'est jamais content* 'Човек никога не е доволен'. *On/man/one* се съгласуват с форми в 3 л. ед. ч., но интерпретацията винаги включва говорещия (напр. в немски *man* може да се перифразира с местоимение за 1 л. *wir* 'ние'). И българските конструкции с *човек* са синонимни на обобщено-личните за 1 л. мн. ч. и 2 л. ед. ч., срв. също *Ние трябва да вярваме на себе си*. Затова матрицата на това арбитрарно съществително трябва да включва семантичните признаци [+генеричност, +множественост], точно като *pro arb*. Като съществителните обаче, *човек* има граматически признаци за лице и число – 3 л. ед. ч., които изискват съответна глаголна форма.

В най-ново време Холмберг (2010: 92) прави важно разграничение между генерично инклузивно и генерично ексклузивно нулево местоимение: първото означава „хора по принцип“, включително говорещия и слушащия – тук спада безличното

¹³ За принципите на свързването в ТУС (вж. Пенчев 1993).

¹⁴ Напр. матрицата би могла да бъде [олице очисло ород]

местоимение *човек*, англ. *one* (Молтман 2006), както и обобщено-личното, което по-горе определихме като *pro arb* (нулево *tu*) с признаци 2 л. ед.ч.

Към втория тип спада разгледаното в т. 2.1. неопределено-лично *pro arb* (нулево *me*) с признаци 3 л. мн.ч. А. Холмберг обобщава, че нулевосубектните езици обикновено използват за генерично-ексклузивна интерпретация на субекта във финитните изречения нулевото третолично местоимение, но винаги прибегват до други „лични“ стратегии, за да изразят генерично-инклузивна интерпретация, като съответствията на бълг. *човек*, нулево местоимение за 2 л. ед.ч. и др.

2.3. Съгласуване в безлични изречения

Ще завършим с някои бележки по повод безличните изречения. Темата е твърде голяма и засяга аспекти, които излизат извън интересуващите ни проблеми. Затова няма да се ангажираме с изчерпателен анализ, а само ще посочим основните съгласувателни типове.

Според Й. Пенчев (1998) нулевият подлог в безлични изречения със *се*-глаголи, които съответствуват на преходни или непреходни глаголи без *се* (*приказвам, закъснявам, мисля* и под.) при които няма аргумент с роля Експериенцер, е арбитражен, произволен (или *pro arb*):

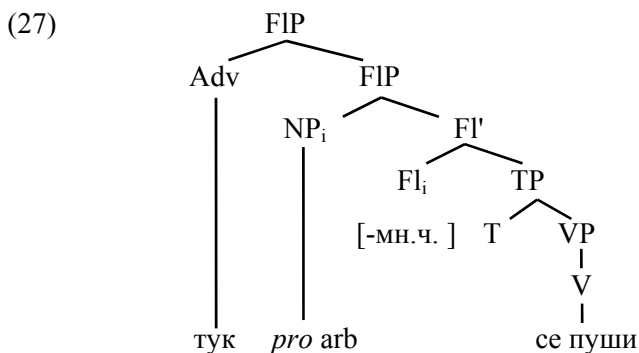
- (26) а. *Тук pro arb се звъни на вратата преди pro arb да се влезе;*
Първо pro arb се мисли, а след това pro arb се действа;
б. *pro arb закъснява се за часовете;*
И ето за кое pro arb се приказваше по порти и мегдани;
Ще трябва pro arb да му се помогне на човека.

Примерите в (26а и б) се различават по темпорални свойства – с тази разлика е свързана и интерпретацията на изреченията като

универсални или екзистенциални.¹⁵ В (26) *pro arb* може да означава както *някой/някои* (срв. перифразата *Някои закъсняват за часовете*), така и *човек/хора* (срв. *Човек първо мисли, а след това действа, Хората винаги говорят първо за себе си*).

Спецификацията на *pro arb* и на FI съдържа признака [-мн. ч.], без спецификация за лице, тъй като глаголните форми са третолични¹⁶.

(27) илюстрира структурата на безличното изречение *Тук се пуши*.

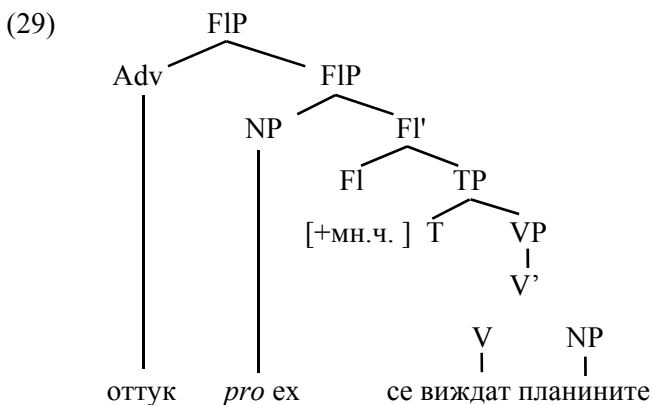
Пак поради обширността (и сериозността) на темата, няма да коментираме функциите на безличния елемент *се* – подробна дискусия за свойствата му вж. у Пенчев (1984, 1998). Заедно с Й. Пенчев, ще приемем, че в безличните и безлично-пасивните изречения *се* е част от глаголната лексема, поради което в (27) се поражда под V заедно с глагола.

¹⁵ По всяка вероятност в тези случаи семантично безличният елемент не е така тясно свързан с темпоралния контекст, както при неопределено-личните.

¹⁶ При употреба на сложни форми, които са възможни само в специфичен темпорален контекст (21б), причастието е задължително в среден род, срв. *Винаги се е говорило за свършека за света*. Проблематичен е въпросът дали *pro arb* трябва да има и родова характеристика – напр. [- м. р., ж. р.]. Можем да приемем (без особена мотивация), че това местоимение няма родови признаци, а когато темпоралният контекст позволява употребата на сложна форма с елово причастие, се избира средният род, тъй като е немаркиран.

Вторият тип безлични изречения са наречени от Й. Пенчев ‘безлично-пасивни’ – вж. примерите в (28) и структурата в (29).

- (28) *Друг път 3. ще се запъти към кариерата да види как се зидат варници и как се гаси вар цели три денонощия; Оттук се виждат планините;*

В позицията на подлога е вмъкнато формално (експлетивно) нулево местоимение, означено като *pro ex*. Поради тази причина позицията NP, FIP не е ко-индексирана с FI. Както изтъква и Й. Пенчев (1993, стр. 172), *pro ex*, което може да се замени с формалното местоимение „то“ (ако е в главно изречение и ако няма адюнктирано наречие) само запълва подложната позиция. В безлично-пасивните изречения съгласуването е задължително с бившето (дълбочинното) допълнение. Последното може да остане в обектна позиция (както е в (28) и (29)), но може и да се придвижи в позицията на подлога (тъй като тя е нетематична) и да заеме мястото на *pro ex*., срв. напр. (30а) с (30б):

- (30) а. *тук pro ex се поправят всички видове компютри.*
 б. *Всички видове компютри се поправят тук.*

Фактът, че дълбочинният обект (със семантична роля Тема) определя съгласуването с финитния глагол, показва, че това NP се е придвижило в подложна позиция, където е получило падеж

Номинатив без да губи семантичната си роля. Отсъствието на семантичните роли Агенс или Експериенцер се дължи на факта, че изречението съдържа елемента *се*, който блокира реализацията на тези роли (вж. по-подробно Кръпова 1993, 1995а) – причина, поради която позицията на NP под FIP остава нетематична и може да се заеме от NP *всички видове компютри*.

Същите разсъждения могат да се отнесат и към т. нар. генерични (медиални) *се*-конструкции, които по вид са също безлично-пасивни. Примерите, които разгледахме по-горе предполагат Агенс, но има случаи, в които Агенсът остава на заден план и на субекта се предицира някакво инхерентно свойство, срв. (31а и б). Разликата между двата вида отново е свързана с темпоралната референция – специфична (31а) и генерична (31б):

- (31) а *Тази рокля се изпра много лесно* = *Изпрах я много лесно.*
б *Тази рокля се пере много лесно.* = *Роклята е лесно изтираема*

Подобни структури и тяхната интерпретация изискват специално изследване за българския език.

Според Й. Пенчев (1998) *pro* ех има и в безлични изречения като тези в (32):

- (32) *Дострашава го; Влече ме, Писна ми, Спи ми се.*
Вали; Прогърмя силно; Изглежда, че книгата е интересна.

В тези случаи флексията е задължително в 3 л. ед. ч. ([-мн.ч.]) и е формална, тъй като не е свързана с аргумент и за разлика от безлично-пасивните изречения, няма повърхнинен подлог, който да определя съгласуването. *Pro* ех е неаргументен израз, който само запълва подложната позиция.

Екзистенциалните изречения с безличен глагол *има* също могат да се разглеждат като съдържащи *pro* ех (въпреки, че понякога се изказва мнението, че *pro* ех не съществува като езикова категория, вж. напр. Мор (2005)).

- (33) *pro ex* има/*имат книги на масата; *pro ex* има сирене на масата.

Подобни екзистенциални структури има във френски, напр. *Il y a du fromage sur la table* 'Има сирене на масата'. Ако е прав Кейн (2008), че френската адвербиална клитика *y* е паралелна на английското наречие *there* в изречения от рода на *There are books on the table* 'Има книги на масата', то структурата на (33) се доближава до тази в (29), с тази разлика, че наречието *тук* остава имплицитно.

Да обобщим. Съгласуването представлява синтактична операция, чрез която се осъществява проверка на граматическите признаци на повърхнинния подлог, чиято спецификация трябва да съответства на зададената в съгласувателния възел Fl. Неявните (нулевите) подлози могат да бъдат арбитрарни или експлетивни. Арбитрарните подлози имат семантична характеристика *arb*, но получават граматическата си спецификация от признаците на ко-индексираната опора Fl. Експлетивният подлог *pro ex* не е аргументен и следователно не е ко-индексиран с Fl. В този случай съгласуването с глаголна форма в 3 л. ед. ч. се избира само формално, по принуда.

2.4. Съгласуване и неноминативни подлози.

Проблемът за т.нар. „особен падеж“ (*quirky case*)

2.4.1 Бележки за съгласуването в Минималистичната програма

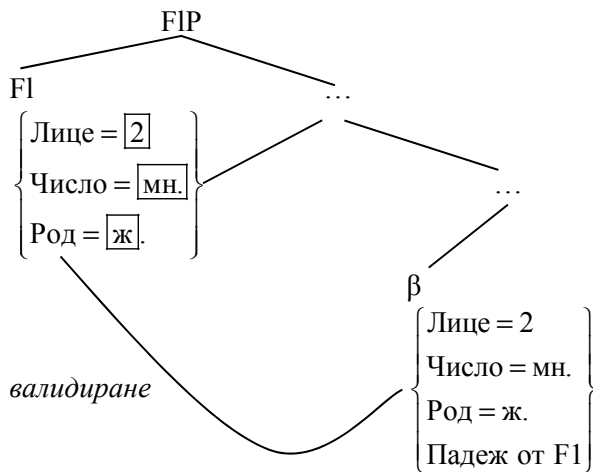
В класическата генеративна традиция с операцията съгласуване е свързана и операцията „задаване на Номинативен Падеж“. Генеративната граматика отдавна се е разделила с традиционно мнение, че за падеж може да се говори само в езиците, които притежават съответната морфологическа маркировка. Падежът е едно от основополагащите понятия в тази теория, чийто фундамент е хипотезата, че всички езици кодират подлога чрез абстрактен Падеж Номинатив.

Макар съгласуването и Падежът да са чувствителни към различни структурни отношения, те имат обща сфера на действие,

което Чомски (1981) обобщава чрез синтактичния механизъм на съгласуването Спецификатор-Опора (вж. (10) по-горе) (т.е. между F1 и Spec, F1P). Както споменахме по-горе, Чомски (1995:277–278, 2000, 2001) дава малко по-различна интерпретация на това отношение – според него лице, число и род/клас допринасят за семантиката на имената, не на глаголите, и поради това F1 не притежава семантични признаци за съгласуване. То е само „място“, в което признаците се проверяват, или по-точно се запълва с признаците, които му „доставя“ името в Spec,F1P. Тази операция е известна като „валидиране“ (*valuation*). Въпреки това ние запазахме в анализа дотук старата постановка, че F1P се проектира в синтаксиса.

В най-новите разработки на Минималистичната програма се въвеждат два вида признаци в синтактичните деривации – „интерпретабилни“ (*interpretable*) и „неинтерпретабилни“ (*uninterpretable*) според тяхната семантична интерпретация, като само първият вид признаци имат семантична стойност. В случая това са признаците за лице, число и род на съществителните. Задължителността на съгласуването, напр. *Децата е тук за разлика от *Децата са тук* произтича от факта, че неинтерпретабилните признаци на F1 не са заменени от интерпретабилните признаци, носени от съществителното, поради което деривацията не е успешна на ниво интерфейси. С други думи, изречението няма да може да се интерпретира в т.нар. Логическа форма, която не допуска неинтерпретабилни признаци – те трябва да се заменят от интерпретабилни признаци още в синтаксиса. За целта не е необходимо подлогът да се придвижи в спецификаторната позиция на F1P, защото падежът му, по-рано смятан за тясно свързан със самата операция съгласуване в рамките на проекцията на F1, вече се смята за „страничен ефект“ или за рефлекс от операцията съгласуване. Когато една именна фраза β валидира ϕ -признаците на една опора O [(F1 в (34))], падежните признаци на β се валидират като страничен ефект от операцията и стойността на специфичния падежен признак зависи от това, каква е опората O, т.е. от нейната идентичност (Чомски 2000, 2001). Вж. диаграмата в (34):

(34)

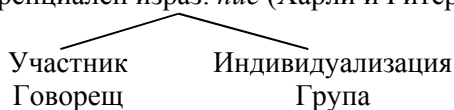

Както отбелязва Премингер (2011), снабждането на проекцията с признаци може да се моделира и по други начини, които са по-удачни от емпирична гледна точка: споделяне на признаци (Фрамpton и Гутман 2000, 2007, Газдар, Клайн, Пулум и Саг (1985), Пезетски и Торего (2007); копиране на признаци (Премингер (2011). Самият Премингер (2011) изтъква някои теоретични проблеми с хипотезата на Чомски като причина да отхвърли тази хипотеза.

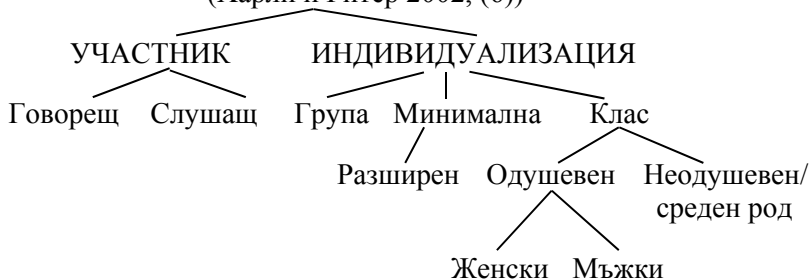
Идеята на Премингер (2011) е, че възелът F1 има сложна признакова геометрия. Това съответства напълно на нашите разсъждения дотук за начина, по който е организирана информацията, съдържаща се в личните глаголни флексии. По-горе казахме, че 3 л. е неспецифицирано по признаци, вж. (12). Харли и Ритер (2002) (вж. (35)-(36)), на чието изследване се опира Премингер, също твърдят, че не съществуват признаци за 3 л. единствено число – те се характеризират с отсъствието на наличните в другите категории признаци [1] и [2]. Въпреки че изследването на Харли и Ритер е опит за създаване на морфологична теория за геометрията на признаците при местоименията, Премингер я пренася в синтаксиса, като признакова спецификация F1, както постулирахме по-горе и ние. Наистина при координация между две именни групи, една от които е първолично местоимение,

спецификацията на F1 отчита признака [1], срв. *Ние* [1 +2/1+3/1+2+3/...] *отидохме*, което Харли и Ритер обобщават като **Говорещ** и **Група**. Според Премингер това означава, че геометрията в (35) не е нещо „повърхностно“, а стои в основата на самата алгебра на признаковите комбинации.

(35) Референциален израз: *ние* (Харли и Ритер 2002)

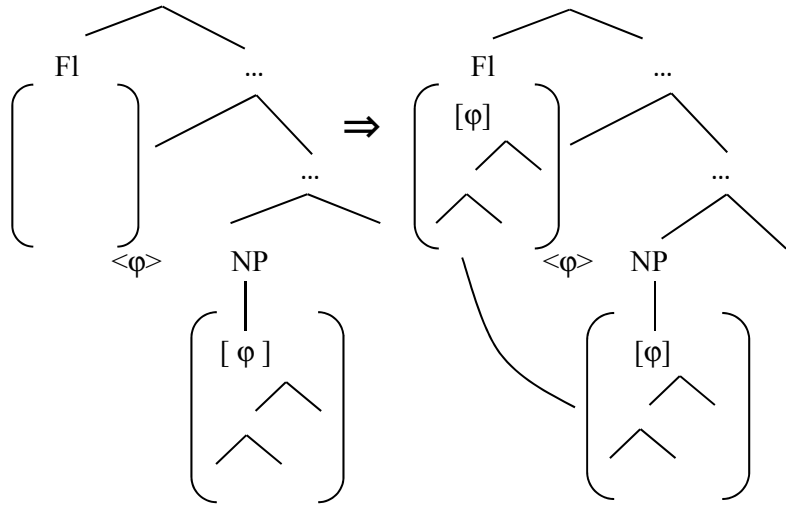
(36) Местоимение = Референциален израз
(Харли и Ритер 2002, (6))

Премингер предлага, че тази признакова йерархия трябва да се включи в синтаксиса и че признаците се прехвърлят – копират – от името върху възела F1. Това, което се копира обаче, не е само скаларна стойност като 2 или мн.ч., а цялата признакова геометрична репрезентация, т.е. онзи подчаст от признаковата геометрия, която се носи от името, което участва в съгласуването.

Ако наистина самата признакова геометрия е част от синтаксиса, това значи, че не признаците, а целите обекти с тяхната признакова йерархична структура се включват в синтактичните репрезентации. Тук няма да коментираме теоретичната страна на въпроса, само илюстрираме хипотезата на Премингер, която ще оставим за допълнително проучване относно нейната приложимост за българския език.

(37) Премингер (2011, 144)

2.4.2 „Особени“ подлози

Нека сега накратко обсъдим въпроса с т.нар. „особени подлози“ (*quirky subjects*). Те също заслужават специално изследване, което за съжаление поради ограничения на обема ще остане извън обсега на настоящата работа.

Особеността на „особените подлози“ произтича от две техни определящи свойства: а) подлогът не е задължително в Spec, F1 и б) именната фраза NP, която очевидно се намира в тази позиция, не е в Номинативен падеж.

(37) [На момичетата] (им) харесват тези ябълки.

Проблемът с „особените“ подлози е забелязан най-напред за исландски. (вж. Йонсон 1996, Сигурдсон 2002 и Траинсон 2007), от които автори са взети примерите в (38), показват чрез 16 различни теста, че макар в исландски този подлог да е в датив, неговите синтактични свойства са идентични на номинативния подлог в други изречения.

- (38) а *Jóni líkiðu þessir sokkar* (Йонсон 1996: 143)
 ‘На Йон (дат) харесват тези чорапи’
 б. *Stelpunum leiddist í skólanum.* (Граинсон 2007)
 ‘На момичетата (дат) омръзна в училище’
 в. *Leiddist stelpunum í skólanum?*
 ‘Омръзна ли им на момичетата в училище?’

Най-напред трябва да отбележим, че дателното местоимение от съответните български примери не е в позицията на Топика (Кръпова 2002), а се държи като подлог на изречението, което води до по-общия извод, че съгласуването не винаги се определя от елемента, който заема позицията на Spec,Fl.

Както в исландски, така и в български, съгласуването се контролира от пост-вербалния аргумент в Номинатив, който обаче е аргумент, съответстващ обикновено на Пациенса/Темата. Въпреки че някои от тестовете, приложени за исландски, не работят за български, все пак имаме доказателства, че и в български е налична категория „особен“ подлог. Например в (39) той контролира нулевото местоимение PRO (за което по-подробно вж. следващата глава). Същевременно фазовият глагол *започна* се съгласува с подчинения подлог на *да*-изречението *плуването*. В разговорната реч предлогът *на*, въвеждащ „особения“ субект, може да се изпусне, (40), поради което не-номинативният подлог изглежда, че контролира съгласуването в главното изречение. Че това не е така се вижда от факта, че подчиненият подлог (*спортът*) е в ед.ч., срв. (40в), съгласуван както с подчинения предикат *харесва*, така и с главния *започва*. Това означава, че именно подчиненият подлог контролира съгласуването, макар семантичният подлог ((*на*) *мъжете*) да е в мн.ч.

(39) *На Иван_i започна PRO_i да му дотяга плуването.*

(40) а. *Мъжете_i вече започват PRO_i да им харесват жени,
 които не пушат.*

б. [*на мъжете*] вече започват [*на мъжете*]

↑
 да им харесват жени, които не пушат.

в. (*На*) *мъжете_i вече започва PRO_j да им харесва спортът_j.*

Друг тест е свързан с т.нар. редукция при координация: подчиненият подлог *pro* може да се свърже с „особения“ подлог на главното изречение:

(41) а. *На момичетата_i (им_i) дотегна в училище и pro_i се върнаха вкъщи.*

Срв. с исландски:

б. *Stelpunum leiddist í skólanum og (þær) fóru heim*

‘На момичетата (дат) дотегна в училище и pro се върнаха вкъщи’

в. *Stelpurnar fóru í skólann en (þeim) leiddist þar.*

‘Момичетата отидоха на училище, но им дотегна там’

Без да навлизаме в детайлите на този сложен проблем, който е свързан и с възможността името в „особен“ падеж да е редулицирано от дателно клитично местоимение в българския език, ще отбележим, че съгласуване и падеж очевидно са различни операции. Това по-скоро доказва правотата на онези подходи към падежа, като този на Бобалик (2008), според които задаването на Номинативен падеж е условие за наличие на съгласувателно отношение, а не обратното, както е в хипотезата на Чомски (1995, 2000).

Фактът, че Пациенсът/Темата получава Номинативен падеж, означава, че ако в изречението има „особен“ падеж, той има предимство пред Номинатива, смятан за структурен падеж. „Особеният“ падеж следователно показва поведение на т.нар. лексикален падеж – падежът, който се свързва със лексикалните свойства на отделните предикати, напр. *допягам, омръзвам, харесвам* + на някого (датив).

2.5. Българският език като нулевосубектен

В генеративната лингвистична литература се различават три типа езици от гледна точка на възможността за нулев подлог (Рици 1982, 1986, Холмберг 2010):

а) нулевосубектни: повечето романски езици, повечето славянски езици, арабски

б) частични нулевосубектни – руски, бразилски португалски

в) не-нулевосубектни – английски, френски, шведски.

Разликата между тези групи езици се приписва на природата на FI. Още Рици (1982) установява следния параметър:

- а. FI може да бъде определено като + местоименен
- б. FI с признака + местоименен може да бъде референциален.

Според Л. Рици а. разграничава нулевосубектните от ненулевосубектните езици, докато б. разграничава нулевосубектните от т.нар. частично нулевосубектни езици, които допускат нулев местоименен подлог, но при определени условия (Холмберг, Няяду, Шийън 2009). Впоследствие Холмберг (2010) прави допълнителни уточнения на точка б. в смисъл, че решаващият признак не е [референциалност], а [определеност]. Само типичните нулевосубектни езици могат да изразяват определено личен субект с нулево местоимение. Както видяхме по-горе, българският език успешно се вписва в това определение и следователно може да бъде определен като типичен нулевосубектен език.

Повечето славянски езици спадат към тази група, с изключение на руския, който обикновено се определя като частично нулевосубектен (Матушански 1997, 2007). Условието, при които частичните нулевосубектни езици допускат нулеви подлози в своите изречения, имат отношение към генеричните контексти и към случаите, в които субектът е контролиран от аргумент в главното изречение, както например в (42) от руски, където нулевият подлог в подчиненото изречение не може да получи свободна референция, т.е. различна от тази на контролиращия го субект на главното изречение:

- (42) а. *Иван_к говорит, что завтра **pro**_к едет в Москву.*
(Матушански 2007)
- б. **Иван_к говорит, что завтра **pro**_г еду в Москву.*

Според Цедрик (2013) нулевият подлог в подчинените изречения в руски трябва да има задължителен антецедент, който освен това трябва да е подлог в главното изречение. Примерът във (42в) е неграматичен заради дателния падеж на единствения възможен антецедент в главното изречение:

- (42) *в. Лене_к кажется, что она/*pro_к допустила ошибку.*
(Цедрик 2013, пр. (11))

От сравнението между тези изречения се вижда ясно, че в руския език нулеви подлози са възможни само в условията на т.нар. „локалност“: те трябва да бъдат контролирани от най-близкия възможен antecedent в Номинатив, от което следва, че междинен antecedent не може да прекъсва кореферентната верига. Срв. например (43), където *pro* може да се свърже само с *Борис*, но не и с *Иван*, подлога на главното изречение:

- (43) *Иван_і говорит, что Борис_ј сказал что завтра pro*_{і/ј} едет в Москву.*

Според Матушански (1997, § 4) в подчинени изречения третоличният нулев подлог трябва да бъде контекстно определен, но при отсъствие на контекст нулев подлог е невъзможен, ако глаголната словоформа не е маркирана за лице. В главни изречения от друга страна отсъствието на лично окончание не е блокиращо условие за поява на нулев субект в следходния контекст и има за antecedent подлог в не-номинативен падеж (Цедрик 2013):

- (44) *Я только что видел Лену_к. pro_к Сказала, что наш дом продан.* (пр. (14))

Следователно, възможността за нулев субект в руския се реализира не заради личното окончание на глагола, а от контекста, който позволява да се набави референцията на „пропуснатото“ местоимение.

Тези особености на частично нулевосубектни езици като руския са в унисон и с още една особеност, забелязана от Холмберг, Наяду, Шийън (2009), а именно наличието на не-тематично нулевото експлетивно местоимение *pro ex*:

- (45) *pro ex* гремит; *pro ex* темнеет.

Сравнението с българския език показва, че макар българският (както и другите славянски езици – вж. Франкс 1995) да при-

тежава нулеви експлетивни (не-тематични) местоимения (вж. т. 2.3. по-горе), по останалите синтактични особености той се различава от частично нулевосубектните езици като руския.

Първо, в подчинени изречения нулевият субект може да има за antecedент подлога на главното изречение, но може да има и свободна референция, т.е. да се отнася към друг референт, актуален в (извън)лингвистичния контекст, така че antecedент не е необходим по силата на някакво синтактично изискване:

(46) *Иван_i казва, че pro_{ij} утре ще отиде в София.*

Второ, ако бъде въведен друг референт в подчиненото изречение, *pro* може да се отнася към него, но и към по-далечния подлог от главното изречение:

(47) *Иван_i казва, че Борис_j е казал, че утре pro_{ij} ще отиде в София.*

Трето, antecedent на нулевия субект може да бъде „особен“ подлог от главното изречение:

(49) *На Иван_i му се струва, че pro_j няма да замине.*

В статията си А. Холмберг (2010) очертава типологичния профил нулевосубектните езици въз основа и на тези разграничения спрямо частично нулевосубектните езици. Авторът обобщава, че извън генеричните интерпретации нулевият субект никога не може да получи неопределена екзистенциална стойност. Например изречението *Ще дойде* никога не може да се интерпретира като *Някой ще дойде*. Според автора това е характерно за всички **типични нулевосубектни езици**.

(50) а. **Типични нулевосубектни езици**

- Нулево определено-лично местоимение-подлог *той/тя*
- Липса на нулево неопределено-лично (третолечно) местоимение (*pro arb* = човек)

б. Частични нулевосубектни езици

- Нулево определено-лично местоимение само ако се управлява от antecedент
- Нулево неопределено лично местоимение-подлог.

Както показаха примерите в тази глава, българският език принадлежи към групата на типичните нулевосубектни езици и показва поведение, което е изцяло в съответствие с обобщенията на А. Холмберг.

ГЛАВА 6

ВРЕМЕ, СЪГЛАСУВАНЕ И КОНЮНКТИВ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Тази глава ще бъде посветена на един важен за синтаксиса на българския език проблем, който същевременно представлява и проблем на теоретичната лингвистика: какви са параметрите на синтактичната категория *финитност* в естествения език и в неговото лингвистично описание. Българският език, както и останалите балкански езици, са отдавна обект на внимание от страна на балканското и общото езикознание заради отсъствието в повечето от тях на категорията инфинитив и замяната ѝ с лични конструкции, въведени от различни частици – *da, na, tē, sǎ*:

- (1) а. *Иван иска да яде.*
б. албански: *Dua tē takoj Xhonin*
‘Искам да се запозная Иван’
в. гръцки: *O Yannis theli na fai*
‘Иван иска да яде’
г. румънски: *Ion vrea sǎ mǎnince*
‘Иван иска да яде’

Замяната на инфинитива с идентични по форма финитни конструкции често се определя като една от ключовите характеристики на Балкански езиков съюз (Джоузеф 1983, Асенова 2002, Томич 2008 *inter alia*) и представлява отправна точка за индивидуализиране на конкретните исторически процеси и на стоящите зад тях по-дълбоки причини на езиковия развой, довели до анулирането или най-малкото до редуцирането на категорията инфинитив в отделните балкански езици и в езиковия съ-

юз като цяло. Ареалните причини обикновено се приписват на интензивните езикови контакти между балканските езици, които стоят в основата и на самия Балкански езиков съюз и водят началото си от преди повече от шест столетия (Джоузеф 2010), когато в сложната би- и мултилингвистична езикова ситуация на Балканите са започнали да се зараждат унифициращи тенденции за „експлицитно изразяване на граматически функции с частици, предлози и други неизменяеми служебни думи“ (Линдстет 2000), които впоследствие са довели до трансформацията на граматичните системи на балканските езици в посока към аналитизъм.

Както отбелязва П. Асенова (2002), макар замената на инфинитива с финитни конструкции да е познато явление и от други езикови ареали,¹ това, което отличава балканския феномен, е абсолютната идентичност на средствата, чрез които се осъществява иновацията както по отношение на формалните аспекти на конструкцията (частица + глаголна форма в сегашно време индикатив), така и по отношение на целия спектър от модални значения, които тя изразява. Именно тези модални значения и техният единствен граматически показател – съответната частица *da* (и нейните съответни паралели в останалите балкански езици *na*, *tě*, *sã*), превърнала се в свързана морфема при избледняване на формалните различия с конюнктива в езиците, които са го притежавали генетично, като албански и румънски, подхранват изразеното най-ясно от Ю. Маслов мнение (Маслов 1981: 285-86), че финитните конструкции, заместили инфинитива, са по същество „аналитичен конюнктив“. Българският език не е притежавал конюнктив по произход – иновацията най-вероятно е навлязла под влияние на гръцки, както предполага още Сандфелд (1930) – затова за заместване на инфинитива от конюнктива в точния смисъл на думата

---

¹ В италианските диалекти на Южна Калабрия (Леджуей 1998) и Пулия (Калабрезе 1992), се използват специални частици, различни от подчинителните съюзи, които въвеждат индикативни глаголи в сегашно време като заместители на почти изчезналата категория на инфинитива. Много вероятно е това да е станало под гръцко влияние.

(i) *Non avia chimmi mangia*. 'Нямаше какво да яде' (Леджуей 1998: 29)
(ii) *Vogghiu lu diavulu tu ti mangia*. 'Искам дяволът да те изяде' (Леджуей 1998: 24)

не може да се говори за разлика от гръцкия, албанския и румънския, за които тази категория е генетична (Асенова 2002: 151).

Не са изяснени пътищата на развой при поемане на всички синтактични и семантични параметри на модалността, както и универсалните аспекти, които евентуално мотивират общите тенденции в разvoja на този балканизъм. Обяснението, дадено от Хайне и Кутева (2005), че както и при останалите заемни процеси и тук става въпрос за „репликиране“ на познати модели и разширяване на техните функции, не е задоволително, защото то не може да обясни всички факти: иновацията е засегнала цялата система на модалността с почти идентични семантични и синтактични ефекти: глаголна селекция, контактено положение на частицата по отношение на финитния глагол и свързаната с това позиция на подчинения подлог, реанализа на стария инфинитив или конюнктив по отношение на категорията време и др.. Тук аз няма да се спирам на историческите процеси, довели до тези ефекти, а ще се опитам да проследя какви изводи могат да се направят относно статута на финитността в българския език и свързания с това проблем за категорията на нулевия подлог.

6.1. За категорията финитност като теоретично понятие

По мнението на редица изследователи терминът *финитност* е един от най-злополучните термини в лингвистиката (Леджуйей 2007), макар на пръв поглед той да изглежда ясен от традиционно езиковедие, което обикновено го свързва с морфологичните характеристики за време и лице на глагола. Традиционната представа, че съществува тясна връзка между финитност и морфологичната категория лице на глагола (Николаева 2007: 1 и сл.), предопределя една от двете основни линии, в които се насочва анализът на категорията в лингвистичната литература. Всъщност това е класическото разбиране за финитността, което води началото си от най-старите граматически описания на старите индоевропейски езици. Другата основна линия на анализ свързва финитността с категорията време на глагола (Маас 2004), защото докато отсъствието на маркери за лице е въпрос на морфологически параметър, изразяването на темпоралност е дистинктивен признак на изречението, различаващ го като пропозиция от не-изречението. Това не предполага

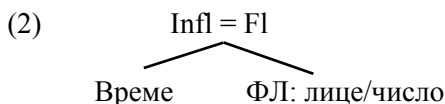
задължителна морфологическа парадигма за време; има езици без показатели за време (напр. креолските езици) и езици, които използват за целта други средства – модални или дори прагматични. Именно поради липсата на корелация с граматическите признаци Маас (2004) предлага понятийната система, необходима за описание на финитността, да се зададе в семантични термини, като приоритет на изреченската модалност е връзката с изказването и оттам – с контекста. Като проблем за синтактичното понятие ‘финитност’ У. Маас изтъква именно т.нар. вторична предикация, т.е. наличието на второ предикативно ядро в редица, което от типологична гледна точка се характеризира с различни степени на финитност – морфологически конюнктив, съставно глаголно сказуемо (*complex predicates*), ко-вербация в езиците без инфинитив, партиципиални конструкции, инфинитивни конструкции в езиците с инфинитив и т.н. Струва ни се обаче, че при едно по-абстрактно разбиране на финитността като синтактична категория тази градация на възможните формални средства за вторична предикация може да се опише най-малкото от синтактична гледна точка, т.е. по отношение на нейните синтактични ефекти.

В глава 3. видяхме, че вероятно и заради загубата на инфинитива изразяването на лице в българската граматика е неотделимо от изразяването на категорията време, така че българският език от тази гледна точка представлява благодатна почва именно за проследяване на връзката между тези две категории в синтаксиса на „вторичните предикати“. Ще видим, че на тях съответства изречение или конструкция (съставно сказуемо) в смисъла на българската граматична традиция. Новото, което тук ще добавим към дискусиата по сложния проблем за статута на *да*-изреченията в българската граматическа традиция (вж. Деянова 1979), е като стъпим на някои предишни наши разработки (вж. Крълова 1999, 2001), да разгледаме именно някои от синтактичните ефекти на финитните *да*-форми в онези типове подчинени изречения или конструкции, където проблемът за финитността изпъква най-вече с оглед типологическите паралели с други езици, притежаващи категориите инфинитив и конюнктив.

Едно от основните допускания на генеративната лингвистика е, че финитността не е морфологично свойство на глагола, а абстрактна категория, която принадлежи на цялото изречение, заема

специфична изреченска позиция, както видяхме в предходната глава 5., и регулира изразяването на време и лице на глагола в изречението. Infl (за която използвахме нотацията Fl) е проекция, чиято вътрешна конституентност вече разгледахме. Тя съдържа информация за две категории: време и ФЛ лице/число. Самото наличие на тази категория под една или друга форма в естествения език е вградено в Универсалната граматика и може да се репрезентира във вид на синтактична проекция.

Изместването на фокуса към синтактичните параметри на финитността разкри, че макар не всички езици да имат морфологични категории за време, лице и число, синтактичната категория Fl трябва да бъде смятана за универсална заради ролята си за дефиниране природата и дистрибуцията на изречението като синтактичен елемент. Fl е опора на изречението и чрез операцията съгласуване с подлога участва в т.нар. процес на задаване на абстрактен падеж Номинатив.² Според Чомски (1995, 2000, 2001) Номинативът и Fl са двете страни на едно и също синтактично отношение. Въпреки тази ясна постановка в генеративната лингвистика

---

² Както отбелязахме и в предходната глава, съвременната лингвистична теория отдавна не смята, че падежът е чисто морфологично явление, и е генерализирала идеята за наличие на зависимо отношение. Понятието за абстрактен структурен падеж – за разлика от лексикалните падежи, характерен напр. за т.нар. „особен“ подлог (вж. глава 5, 2.4.2.) – има това предимство, че може да предскаже дистрибуцията както на лексикално изразените, така и на имплицитните форми на имената, и се смята за едно от централните абстрактни синтактични отношения в менталната граматика. Идеята, че всеки човешки език изразява абстрактни падежни отношения без оглед на това, дали има, или няма падежна морфология, се дължи на Ж.-Л. Верньо, който в едно писмо до Н. Чомски от 1977 г. предлага принципа за абстрактен падеж, чрез който да се опишат позициите на именните групи (субектна, обектна и т.н.), които се оказват сходни в езиците с малко падежна морфология и в езиците с богата падежна морфология (Ласник 2008:18).

няма консенсус по отношение статута на двата признака във връзка с финитността. Според повечето автори основна за падежа на подлога е ролята на признаците за лице и число (наречени „ф-признаци“) (Букс 2007, 2008), но съществува и мнение (Пезетски и Торега 2004), че в съгласувателното отношение с цел задаване на падеж Номинатив участва само финитното Време.

Колкото до семантичното съдържание на финитността, именно заради факта, че тя предполага независимо предикативното отношение, редица учени (вж. особено Клайн 2009, Айде 2009) търсят в нея асертивен признак, чрез който изречението се превръща в твърдение, съответстващо на (главно или подчинено) изречение, или прагматичен признак, чрез който изречението се съотнася с контекста. В това отношение основната функция на финитността се свързва с т.нар. “времево закотвяне“ (*T-anchoring*) – акта, чрез който изречението се включва в контекста (Греч и Пърдю 2007). Според Бианки (2006) финитността предполага темпорална интерпретация на изречението плюс идентификация на неговия логофоричен център, включващ отношението между говорещия и подлога на изречението. В нефинитните изречения темпоралната интерпретация и логофоричният център се задават чрез темпоралния и логофоричен център на друго изречение, докато финитните изречения има независима или дейктична спецификация за тази цел (срв. напр. *I remembered today that I bought a ticket* ‘Спомних си днес, че вчера купих билет’ vs. *I remembered today to buy a ticket* ‘Спомних си днес да купя билет’ vs. **I remembered today to buy a ticket yesterday* ‘Спомних си днес да купя билет вчера’). По принцип в инфинитивните изречения времето не е никога дейктично, а анафорочно – темпоралните признаци са зависими от тези на главното изречение, поради което темпоралната рамка на събитието, изразено чрез инфинитивния глагол, никога не може да се отнася директно към ситуацията на изказването. Невъзможността да изрази дейктично време е причината инфинитивите да се свързват обикновено с подчинени изречения. При това имплицитният подлог на подчиненото изречение няма независима референция за разлика от този в подчинените изречения, съдържащи финитен глагол. Ако изходим от основния постулат на генеративната граматика, че всяко изречение има подлог, то под-

лог на изречението с финитен глагол може да бъде само категорията PRO – нулева категория, която изисква задължителен antecedent в съседно финитно изречение, както напр. в руския пример *Он_i хотел PRO_i уйти* ‘Той искаше да си тръгне’, в което PRO се контролира от подлога на главното изречение. Изобщо инфинитивът няма реализация в главни изречения. Срв. рус. *Уйти, което е неграматично (Хорнстейн 1990, 146).

В езиците с морфологично изразени категории за време и лице/число стойностите им контролират формата, чрез която се реализира подлогът на изречението. Един от видимите синтактични ефекти на финитността е „нулево-субектният параметър“, т.е. възможността подлогът да остане имплицитен (напр. *Дойде; Получи ли писмото; Ще отида*, вж. глава 5, т.2.5.). Този параметър е също в пряка зависимост от признаците на подкатеориите в (2): нулев подлог е възможен само ако тези подкатеории имат различима морфологична флексия в глаголните парадигми.

Цитираните в литературата емпирични данни показват обаче, че както персоналните, така и темпоралните маркери не са универсални индикатори за финитност (Айде 2009). От една страна главни изречения са възможни дори без категория Време. Проговац (2006) илюстрира тази възможност в инфинитивните езици чрез така наречените не-изречения (nonsententials) от рода глаголни фрази, именни фрази, предложни фрази, които могат да образуват изречение без категорията време, напр. рус. *Мне уйти?* – *усмихнулся я* (www.russcorp.ru). Освен това във всички езици има безглаголни изречения, състоящи се само от съществително, напр. в сръбски *Киша* ‘Дъжд’, които традиционната граматика определя като едносъставни. Проговац определя подобен тип изречения като ‘малки изречения’, чиито темпорални свойства се определят от лингвистичния или от прагматичния контекст, но които въпреки всичко представляват добре оформени синтактични обекти, отговарящи на условията за граматическа правилност. Доколкото Номинативът в тези случаи се избира „по принуда“ (by default), това означава, че наличието на изреченска категория FL не е задължително условие за реализацията на този падеж.

6.2. Останки от инфинитив в съвременния български

Както споменахме по-горе, балканските езици също представят проблем за теоретичното тълкуване на финитността заради загубата или значителното редуциране на категорията инфинитив в техните граматически системи. Съвременният български език пази инфинитива, или по-точно останките от него под формата на така наречения съкратен инфинитив, в ограничен брой контексти. Тези контексти включват деонтичния модален глагол *мога*, аспектиалния (в императив) *стига* и отрицателния императив *недей*. Всъщност повечето съкратени инфинитиви се употребяват след отрицание, въпреки че връзката между загубата на инфинитива и отрицанието остава неясна.

(3) а. *Не можеш го намери; Стига плака!; Недей ми говори!*
Съкратен инфинитив се пази и в диалектите след глаголи като *мога*, *смея*, *рача* (Стойков 1993/2002, 266, Соболев 2003, 68):

(4) а. *Сига̀ ни мѝгъ издѣржѣ на тѣквѣс свѣдѣбъ; Ни смѣй̄ прудумъ* (Габровско); *Ни мѝят гу изѣде* (Сливенско); *С нищо не мѝдем ти помѝгна* (Пирдопско)

Харалампиев (2001, 172) изтъква, че процесът на съкращаване на инфинитива е позиционно ограничен и трябва да се види във взаимовръзка с типа на предиката. В романското езиковедие модалните и аспектиални предикати, които са подмножество на предикатите, изискващи инфинитив, са известни като „преструктуриращи“: те често биват характеризирани като „моноклаузални“, т.е. като получени в резултат на структурното обединение на две независими изречения в едно (Рици 1976). Подобен вид „преструктуриране“ може да се мисли и по отношение на конструкции със съкратен инфинитив и в българския език. Още първите случаи на съкращаване на инфинитива от Зографското евангелие и Супрасълския сборник, но също и в Троянскака притча от XIII в., където съкратен инфинитив (със завършек – *т*) се среща след глаголи като *мога* и *искам* (в отрицателна форма), докато пълната форма на инфинитива се среща с много по-

широк кръг глаголи – *искам, започвам, мога, осмелявам се, знам*. Асенова (2002: 148) отбелязва, че в български (и в гръцки) „инфинитивът най-рано отстъпва в употребите с финално значение и след *verba voluntatis*, а най-упорито се държи във формите за бъдеще време“. Фактът обаче, че определена група глаголи – модалният глагол *мога* (‘в състояние съм’), аспектиалният *стига* и конативният *рача*, както и *смея*, който също спада към групата на така наречените „преструктуриращи“ глаголи, изискваща задължителна идентичност по лице, запазват и до настоящия момент способността да селектират (съкратен) инфинитив, показва, че именно различаването на глаголно лице в главното и подчиненото изречение е онзи фактор, който е в основата на разколебането на инфинитива и на замяната с *да*-конструкция (Мирчев 1978, Асенова 2002).

Подобен развой се наблюдава и в други езикови ареали, където и досега съществува конкуренция между инфинитива и поновите финитни форми, които са го заместили в определени контексти (вж. напр. Маас (2004, 376) за ко-вербацията в марокански арабски, напр. *ni-ḏ-t ka-n-xdəm* букв. „Аз започнах работя“). В Южна Италия инфинитивът е запазен в гръцките диалекти грико и греканико (Ролфс 1950, Балдисера 2012, Хаджикириакидис 2010) именно при някои от преструктуриращите глаголи въпреки повсеместната замяна с финитна конструкция в останалите контексти. В Балдисера установява значително стесняване в кръга на предикатите, съчетаващи се все още с инфинитив в грико. Макар данните на Ролфс от първата половина на XX век да установяват наличие на инфинитив с каузативни и перцептивни глаголи (т. 3 и 4), нейното теренно проучване от 2012 г. показва, че съвременните системи на гръцките диалекти пазят инфинитива си само след малка група преструктуриращи глаголи, вж. примерите в (6).

- (5) Ролфс 1958 за дистрибуцията на инфинитива в гръцките диалекти
1. след модалния *sozo* ‘мога’)
  2. след аспектиалния *spitseo* ‘свършвам’)
  3. след каузативен глагол (*kanno, aḡinno* ‘права да’)
  4. след перцептивни глаголи (*torò* ‘виждам’, *akuo* ‘чувам’)

- (6) а. грико (Grecia Salentina, Calabria)
to sozzo grazzi ‘мога да го напиша’ (Балдисера 2012: 139); *sa sòzzane insultètsi* ‘Те могат да те обидят’ (Балдисера 2012/ 66); *To spitseo tse torisi avri* ‘Ще свърша да го гледам утре’ (Хаджикириакидис 2010 ex. (10))
- б. греканико (Reggio Calabria, Calabria)
eyo en iscera blatessi taliano
 ‘Аз не можех да говоря италиански’

Започнахме изложението с тази кратка историческа бележка, за да покажем, че определен клас глаголи в българския език – известни като преструктуриращи глаголи от изследванията по романско езикознание – все още могат да се съчетават с (остатъци от) инфинитива в съвременния език. Това според нас е значим факт, който илюстрира особения статут на тези глаголи в съвременния език. Въпреки че в тази глава нямаме възможност да разгледаме подробно нито историята на проблема (вж. по-подробно Джоузеф 1983; Асенова 2002; Милетич 1931), нито детайлите на това комплексно явление, тук ще се опитаме да изясним защо българският, и балканските езици изобщо, представляват проблем за описанието на финитността в нейните синтактични измерения.

6.3. Основни различия между финитни и инфинитни изречения

Освен по наличието/отсъствието на флексия за време и/или лице/число изреченията, съдържащи инфинитивна форма, показват и рестрикции по отношение на синтактичната селекция. Инфинитивите се свързват с категориите V (глагол), P (предлог) и A (прилагателно) и не могат да бъдат въвеждани от подчинителен съюз (комплементизатор). Срв. следните примери от руски, които са неграматични поради тези причини:

- (7) а. **Иван должен [он уйти в Питер]/*Иван должен [он уедет в Питер]*
 б. *Он боится (*чтоб) уйти в Питер.*

Друга синтактична особеност на инфинитивите е невъзможността те да се употребяват в подчинени подложни изречения и да се свързват с явен подлог.

- (8) а. **[Иван пожить без забот и занятий] было бы хорошо.*
 б. *[PRO_i пожить без забот и занятий] было бы хорошо*

 в. *Было бы хорошо для меня пожить некоторое время без забот и занятий* (www.ruscorpora.ru)
- (9) а. **[Bill to be president] is nice.*
 б. *[PRO_i to be president] is nice for Bill_i*
 в. *For Bill/him to be president is nice.*

Причината за неграматичността на изречения в (8а) и (9а) е, че при тях липсва категория FI, от което следва невъзможността за реализация на подложна позиция, която изисква Падеж – Номинатив. За да „заобиколят“ тази забрана, някои езици като английския прибегват до употреба на предлог (9в), който осигурява конфигурация за Акузативен падеж. В руски *для* ‘за’ задължително се избира от категорията А (прилагателно), т.е. той е субкатегоризиран от тази категория и затова инфинитивна конфигурация, въведена от съчетание *для* + Акузатив, е възможна само в подчинени допълнителни изречения, а не и в подчинени подложни като (9в).

В подчинени изречения освен предлога *for* английският има на разположение и друг механизъм – т.нар. ЕСМ (*exceptional case marking* ‘извънредно падежно маркиране’),³ който действа при глаголи като *want* ‘искам’, *expect* ‘очаквам’, *find* ‘намирам да’, *prove* ‘доказвам да’, напр.

- (10) а. *I want for him to do his work*
 ‘Искам той да си свърши работата’.
 б. *I want him to do his work*
 ‘Искам той да си свърши работата’

³ За случаи на ЕСМ в руски вж. Бейлин (2012).

При отсъствие на предлог глаголят може извънредно да зададе Акузатив на инфинитивния субект, но за целта има специално изискване за съседство (Постал 1974), срв.

- (11) а. * *I have wanted all my life him to succeed*
'Исках цял живот той да успее'
б. *Phil believed [the earth/it to be flat]* букв.
'Фил вярваше земята да е плоска'

Примерът в (11а) е неграматичен, защото между глагола и подчинения субект стои адвербиалният израз *през целия ми живот* (Полински и Премингер 2012). Известен от по-ранната генеративна литература като „повдигане в обектна позиция“ (subject to object raising), в по-ново време този механизъм е преосмислен като задаване на Акузативен падеж от V директно в позицията, в която се намира субектът, без при това той да е подлог на собственото си изречение, нито допълнение на главното.

Както изтъкнахме и по-горе, подлог на изречение, съдържащо инфинитив, може да бъде само празното местоимения PRO – синтактичен обект без падежни свойства (Мартин 2001), чиято референция се установява чрез задължителна кореференция с фонетично реализиран аргумент в главното изречение (свързана анафора) – Чомски 1986: 124 – 131; Ландау 2004; Пенчев 1998, 153).

Следователно инфинитивите се нуждаят от категория, която да осигури задаването на различен от Номинатива падеж в инфинитивната среда, реализираща подчиненото изречение.

- (10)
V/P/A Infinitive

Възниква въпросът, защо категорията инфинитив не може да зададе Номинативен падеж в рамките на подчиненото изречение. За да отговорим на този въпрос, нека разгледаме морфологическите различия между личните и неличните глаголни флексии.

6.4. Формална спецификация на F1 в подчинени финитни и инфинитивни изречения

Ако структурата на F1 се разглежда като параметър на Универсалната граматика⁴ със стойностите T (Време) и AGR(еement)/ФЛ, съществуват четири логически възможности за признаковите стойности на тези подкатегории, чиито комбинации могат да ни дадат спецификацията на F1 в различните езици:

- (12) Възможни комбинации на признаците на F1
- а. +Време +ФЛ $\Rightarrow$ финитни изречения във всички езици
  - б. -Време +ФЛ $\Rightarrow$ конюнктив от балкански тип; флективен инфинитив в европейския португалски; конюнктив в романските езици.
  - в. -Време -ФЛ $\Rightarrow$ инфинитив в езиците, в които тази категория присъства, напр. руски, английски, романските езици
  - г. +Време -ФЛ $\Rightarrow$ напр. японски

Според Чомски и Ласник (1993) категорията F1 може да се определи като 'слаба' в инфинитивните изречения, т.е. „минимално маркирана“. Според тези автори минималната F1 се реализира чрез частица *to* в английски, въпреки че от морфологична гледна точка английският инфинитив е [-Време, -ФЛ], (12в). Парадигмата в (12) повдига редица проблеми пред теоретичното описание на финитността. Първо, инфинитивът не винаги е немаркиран по признаци за лице/число или време. Езици като европейския португалски (Рапозо 1987) притежават „флективен инфинитив“, който макар да е обвързан задължително с употреба в подчинени изречения, има експлицитна флексия за лице и число, но не и за време (в пример (13) личното окончание – *em* се явява към спомагателния глагол).

---

⁴ В съответствие с хипотезата на Чомски (1981, 1995, 2001) Универсалната граматика се смята за система от принципи и правила, която стои в основата на естествения език.

- (13) *Eu lamento* [os deputados terEM trabalho pouco]
Аз съжалявам депутатите да-са работили малко
'Съжалявам, че депутатите са работили малко'

Тъй като изречението съдържа подлог (*os deputados*), можем да определим [+ФЛ] като признак, отговорен за задаване на Номинативни падеж (поне в португалски). В такъв случай аналогията с балканските езици (вж.(1)) би трябвало да е очевидна, защото в тях формата, заместила инфинитива, също е финитна, т.е. маркирана за лице и число. С този привиден паралелизъм е свързан вторият проблем за теоретичното описание на финитността. Ако личната флексия е достатъчна за създаване на падежна конфигурация, бихме очаквали възможност за фонетична реализация на подчинен подлог във всички контексти на аналитичния конюнктив. В такъв случай разликата с инфинитивните езици, където инфинитивният подлог е задължително нулев (PRO), би се дължала само и единствено на плюса или минуса във ФЛ: инфинитивните езици ще имат минусова спецификация за този признак. В такъв случай бихме очаквали там, където спецификацията е плюсова, подлог да е възможен в подчиненото изречение.

Признаците на ФЛ обаче не са достатъчни, за да опишат междуезиковото вариране по отношение на подложната позиция. В португалски подлогът е факултативен (Рапозо 1987), в романския конюнктив – за разлика от романския инфинитив -- той е задължителен (срв. (15а) и (15б), а в балканския зависи от типа на главния предикат (за дискусия на разликите между двата типа вж. Русу 2001, 91). При една група глаголи, които по-горе определихме като преструктуриращи, а традиционната граматика определя като съставно глаголно сказуемо (Грамматика 1983), той е задължително нулев (вж. примерите в 16).

- (14) а. *Иван може да плува; Аз отказах да замина в командировка; Мария не смее да кихне дори.*
б. гръцки: *O Kostas matheni na odhiji* 'Коста се учи да шофира'
в. румънски: *Ioan învață să înoate* 'Йоан се учи да плува'

- (15) *Io voglio che tu venga.* ‘Искам ти да дойдеш’
Io voglio venire. ‘Искам да дойда’
- (16) а. *Иван знае да плува (*той/*Мария)*
 б. гръцки: *o Janis kseri na kolumbai (*avtos/*i Maria)*
 (Капетаняни и Сийли 2007, 144, пример (23))
 ‘Иван знае да плува (*той/*Мария)’
 в. румънски: *Victor încearca (*el/*Mihai) să cînte*
 (Албою 2007, 190 пример 9а)
 ‘Виктор се опитва (*той/*Михай) да пее’

Ако понятието ‘финитност’ е равностойно на това подлогът да има свободна или независима референция, така че изречението да е независимо от външния синтактичен контекст, то примерите в (16) показват, че при една група глаголи личната глаголна форма не е достатъчна, за да създаде такава изреченска среда. Ограничението очевидно не се дължи на самата лична глаголна форма, от което следва, че единственият маркер за не-финитност в примерите (16) са конюнктивните частици *da, na, să*. В романския конюнктив от друга страна се използва комплементизатор -- съюзът *che/que*, който въвежда всички подчинени допълнителни изречения, но конюнктивът разполага със самостоятелна лична парадигма.

В Кръпова (2001) предложихме анализ на празния подлог в този тип подчинени конструкции, определяйки го като нулево местоимение PRO. В следващите параграфи ще видим какви са особеностите на тази категория нулеви местоимения, която обикновено се свързва с инфинитивните конструкции в езиците, притежаващи инфинитив.

6.5. За теоретичния статут на празния подлог PRO

Още от 80-те години генеративната граматика работи със следния основен принцип: ВСИЧКИ ИЗРЕЧЕНИЯ ИМАТ ПОДЛОГ. Този принцип се смята за част от Универсалната граматика (вж. бел. 1). Принципът е известен като EPP (the Extended Projection Principle, Принцип за разширяване на проекцията, Чомски 1981) и той не прави изключение за инфинитивните изречения. Какъв обаче ще бъде подлогът по форма зависи от типа

предикат: ако предикатът е преструктуриращ, напр. аспектиален (конативен като *try* ‘опитвам се’) или фазов като *begin* ‘започвам’ и под., подлогът на подчиненото изречение трябва да е нулев. По този начин самата категория инфинитив се извежда от съчетаемостта на предиката с определен тип подчинени изречение, а именно с нулев субект:

- (17) а. *John tried [(Mary)/PRO to do the job]*
 ‘Иван се опита PRO/*Мария да свърши работата’
 б. *Phil began [(he)/PRO to play the game]*
 ‘Фил започна PRO/*той да играе на играта’

Понеже празното местоимение PRO е по тип свързана анафора, то трябва да получи референция от своя антецедент – в случая подлога на главното изречение, както сме отбелязали чрез еднаквите референциални индекси в (18). Тъй като набавянето на референция е задължително за всяко местоимение, отношението антецедент – PRO е известно като **контрол** (в смисъл, че антецедентът контролира, т.е. определя съдържанието на PRO, Пенчев 1998, 141):

- (18) а. *John_i tried [PRO_i to do the job]* ‘Иван се опита да свърши работата’
 б. *Phil_i began [PRO_i to play the game]* ‘Фил започна да играе играта’

Понеже PRO е фиксирано в подложната позиция на инфинитивите изречения в инфинитивните езици, условията за неговата поява се свързват със спецификата на самата инфинитивна флексия, т.е. с нейната минусова спецификация от гледна точка на признаците в (12) по-горе. Казано по друг начин, -ФЛ не може да управлява⁵ (т.е. да задава Номинативен падеж) за разлика от финитната + ФЛ.

---

⁵ В генеративната граматика задаването на структурен падеж е под управление. Дефиницията за управление е следната:

Управление

α, опора, управлява β ако и само ако (α) α конституентно командва β

(19) PRO не може да бъде управлявано.

Така се стига до обобщението, че PRO е единственият елемент, който не получава Падеж и поради тази причина е в комплементарна дистрибуция с явните подлози (Редфорд 2004). PRO не може да бъде подлог на финитно изречение, защото би бил управляван от +ФЛ в нарушение на (19). Това изключва PRO и от контекстите на „извънредно падежно маркиране“, защото тук също има управление, което нарушава правило (19). За илюстрация привеждаме два примера в (20), където появата на нулев подлог PRO е невъзможна заради глаголното (в (20a)) и предложното (в (20б)) управление.

- (20) а. **Phil wanted/believed [PRO to play the game]*
б. **[For PRO to be president] is nice.*

Главната особеност на инфинитивната ФЛексия е, че тя няма способност да управлява, за разлика от финитната, която е маркирана с признаците [+Време +ФЛ], така че подлогът може да е само (малко) *pro* и никога (голямо) PRO. За разлика от PRO обаче, *pro* може да има свободна референция, т.е. то не е свързана анафора (вж. глава 4 и Пенчев 1998: 140-157):

- (21) *Аз_i мисля, че pro_j/брат ти/сестра му ще дойде.*

Според Пенчев (1998, 153) категорията PRO в българския език е реализирана само неличните глаголни форми в изречението адюнкти от типа на (22): съкратени инфинитиви, отглаголни съществителни, причастия и деепричастия:

- (22) а. *Той_i вървеше, PRO_i пушейки.*
б. *Стига PRO_я ня; pro_i можем PRO_i каза*
(Пенчев 1998, примери (465))
в. *Цигарата_i, PRO_i паднала на пода, димеше.*

(б) няма бариера, която да доминира β на не и α .

K-командване

α конституентно командва β ако и само ако α не доминира β и всяка категория, която доминира α , доминира и β .

Понеже според Пенчев празен подлог в българския език е възможна само в нелични контексти, той отхвърля постулирането на категория PRO в изречения с преструктуриращ главен предикат от рода на (16). По-горе обаче ние казахме, че фактите от българския език говорят убедително, че личната флексия не създава финитен контекст и че следователно +ФЛ не е достатъчно условие за финитност при наличие на модална частица, предхождаща личната глаголна форма. Неличните контексти в (22) са и атемпорални (Проговац 2008), т.е. те имат отрицателен признак за време, [-Време]. До степента, в която неличните форми притежават темпорални характеристики, т.е. ако са отделни изречения, а не номинални проекции, темпоралните им характеристики са в строга зависимост от (т.е. анафорични на) времето на главното изречение, също както и подчинените *да*-конструкции в (16), чиито темпорални характеристики ще разгледаме по-долу. И в двата случая става въпрос за събития без темпорална рамка (*bare event*). Интуитивно по-подходящ в тези случаи би бил терминът „конструкция“, но този термин не е адекватен в една теория, която постулира като принцип на Универсалната граматика, че всички изречения имат подлог. До степента, в която и *да*-„изреченията“, и адюнктите са пълноправни изречения, въпрос на теоретично допускане е да говорим за подложна позиция и подлог. Задължителното отсъствие на фонетично реализиран подлог в българския език следователно може да се свърже с отсъствието на пропозиционално съдържание в *да*-изречения от рода на (16). Според Каупер (2005) единственият признак, който се предполага от признака ФЛ на дадено изречение, е признакът <пропозиционалност>. Истински финитните изречения винаги означават пропозиция и както ще видим по-долу, това е валидно за част от подчинените *да*-изречения, които ще противопоставим на тези в (16). С подобна интерпретация на финитността като частично независима от признаците на категорията FL е свързана, както ще видим и по-долу, възможността някои *да*-изречения, подобно на *че*-изреченията, да имат „редовен“ подлог.

6.6. Класификация на *да*-изреченията в българския език

Следните предикати в българския могат да се съчетават с *да*-конструкция (класификацията е направена по Русу 2009, 1814) и е адаптирана за българския език:

- (23) а. модални глаголи: трябва, може (възможно е)
б. аспектиални: започвам, спирам, продължавам
в. глаголи за знание или ментална способност: мога, зная, уча се
г. интенционални предикати: опитвам се, възнамерявам, смятам да
д. глаголи за движение: отивам да
е. *verba voluntatis*: искам, желая
ж. перцептивни глаголи: виждам, чувам
з. глаголи за ментални усещания: спомням си, забравям
и. епистемични предикати: вярвам, мисля, предполагам
к. *verba dicendi* (подчинени императиви): казвам да, поръчвам да

При първите пет групи глаголи, които можем да определим като „преструктуриращи“ в съответствие с традицията в романското езикознание, подчиненият подлог е задължително празен, т.е. PRO, защото не допуска замяна с лексикално изразен подлог, както вече коментирахме във връзка с примерите в (16). Всички останали групи глаголи обаче могат да се съчетават с *да*-подчинено изречение със собствен подлог. Вж. примерите в (24):

- (24) а. *Аз искам [ти да заминеш].*
б. *Виждам [деца да играят на площадката].*
в. *Не си спомням [детето да е играло някога на тази площадка].*
г. *Не вярвам [той да е купувал такива книги].*
д. *Казах ти [Иван да купи хляб].*

Някои от тези групи – например епистемичните глаголи – имат варианти с подчинено изречение, въведено от комплементизатор – съюза „че“.

- (25) *Не вярвам, че той е купувал такива книги.
Не си спомням, че детето е играло на тази площадка.*

Между *че-* и *да-*изреченията има съществена разлика в интерпретацията. В (24в,г) отрицанието в главното изречение е задължително, в резултат на което *да-*изречението попада в неговия обсег, така че цялото изречение получава следната интерпретация: не си спомням за *x*: *x* да е играл на тази площадка; не вярвам за *x*: *x* да е купувал такива книги. Причината е, че *да-*изречението няма стойност за истина, поради което се избира при отрицателни или въпросителни главни изречения, особено ако те съдържат глаголи за ментални усещания и епистемични предикати (*verba cogitandi*). От тази гледна точка разликата с подчинено *че-*изречение, (25), се състои в различната интерпретация за истинност на пропозицията. *Че-*изреченията имат независимата интерпретация за истинност в смисъла на Гианакиду (2009),⁶ т.е. интерпретират се като истинни в реалния свят – причина, поради която говорещият субект се ангажира с истинността на пропозицията. Съответното *да-*изречение от друга страна има модално съдържание, чиято интерпретация зависи от семантичните свойства на главния предикат. Например в (24в,г) множеството от светове, което образува „индивидуалния модел“ на субекта (говорещия) не включва пропозицията, съответстваща на подчиненото изречение.⁷

Макар не всички групи с независим подлог да позволяват аналогично редуване с *че-*изречение, фактът, че можем да разграничим *да-*изречения, които съдържат пропозиция, от онези, които не съдържат такава и съответно описват събитие без темпорални характеристики (*bare event*), ни води към една по-различна интерпретация на финитността, частично независима от изразяването на

---

⁶ Според Гианакиду (1998, 2009) всички изречения, които селектират индикативни, т.е. финитни *че-*изречения, са веридикални, т.е. имат стойност за истина: ако *x* вярва, че *p* е истинна, необходимо е *x*, подлогът на главното изречение, да е убеден в истинността на пропозицията *p* в подчиненото изречение.

⁷ Всички глаголи принадлежат към класа на интенционалните глаголи (*verba cogitandi*), като *вярвам, мисля, предполагам*.

лице в подчинената глаголна форма. Глаголите за знание или друга ментална способност, както и фазовите глаголи, се съчетават с подчинено изречение, чийто предикат няма независим темпорален дейксис (Варлакоста 1994, Ландау 2004; Капетанянни и Сийли 2007; Кръпова 2001; Спиропулос 2007.) Например изречението *Аз знам да чета* е неделимо от гледна точка на интерпретацията си за менталната способност на говорещия субект. Друго възможно решение би било да допуснем, че в случая комбинацията *да* + глаголна форма не съответства на самостоятелно изречение. С други думи, можем да допуснем, че в случая става въпрос за преструктуриране на две изречения в едно, точно както в анализа на моноизреченските структури с инфинитив от романски тип (Рици 1982). Тази идея ще оставим по-сериозно проучване, но ако се окаже правилна, тя би била близка до традиционната за българското езикознание представа, че част от глаголите, съчетаващи се с частица *да*, образуват съставно глаголно сказуемо.

В следващата точка ще се опитаме да покажем, че темпоралните свойства на *да*-изреченията са различни, следвайки в основни линии идеята, че финитността, а оттам и свойствата на подчинения подлог, е по-тясно свързана с категорията време, отколкото с лицето (Ландау 2004).

5.7. *Да*-изречения и темпоралност

Както споменахме по-горе, в част от *да*-изреченията лексикално изразеният подчинен подлог има независима референция, т.е. за да бъде интерпретиран, той няма нужда от antecedent, който да го снабди с референциално съдържание. В този случай генеративната граматика постулира свободно нулево местомоимение *pro*, което няма семантични ограничения и може да се свърже с всички лица. Това поставя въпроса за вътрешната конституентност на FI с оглед неговата двойствена природа, свързана с управлението на подложната позиция. Това е основен проблем пред описанието на балканския конюнктив, за който в литературата са предложени различни решения (Доброви-Сорен 1994, 2001; Терци 1992; Русу 2000, 2001, 2010; Филипак-Уарбуртон 1994 *inter alia*). Повечето изследователи обсъждат въпроса за природата на нулевия подлог в изречения, аналогич-

ни на българските *Аз_i искам pro_i да пиша/Аз_i искам pro_j да пишеш*, различавайки незадължителен контрол от случаите на задължителен контрол, аналогични на изреченията със задължително празен подлог PRO (*Аз мога да пиша*). Някои автори (напр. Русу 2001) постулират разликата в термините на наличие или липса на признаци за лице в подчинената конструкция въпреки, че и в двата случая глаголна форма е финитна. Това поставя отново въпроса за способността на F1 да управлява подложната позиция.

Тъй като всички *да*-изречения са обикновено в сегашно време, на пръв поглед изглежда, че няма разлика във вътрешната конституентност на F1 [-Време +ФЛ]. Ако +ФЛ е признакът, който и превръща F1 в управляваща категория, нямаме обяснение за разликата между по отношение на подлога.

Нека сега разгледаме темпоралната спецификация на *да*-изреченията. Общото между всички тях е несъвместимостта им с признаците на аориста и бъдещето време, срв. неграматичността на (26):

(26) **Искам той да писа/ще пише.*

Ограничението по отношение на аориста ([+минало]) е свързано с иреалната интерпретация на *да*-изреченията, която е несъвместима с признаци като [минало] и [таксис] (Куцаров 1994, вж. и репрезентацията (96) от глава 4.) поради факта, че те не могат да получат стойност за истина както конюнктивите по принцип (Фаркас 1992). Близко до тази интерпретация е значението за бъдеще време, поради което то също е невъзможно във всички подобни контексти.

По отношение на другите темпорални ограничения между различните видове *да*-изречения откриваме съществени различия. При една група глаголи (*verba voluntatis*, епистемични предикати) са възможни други времена на индикатива освен немаркираното сегашно.

(27) *Надявам се да пристигна скоро/да съм пристигнал вече/да не се бяхме разделяли тогава.*

Не мисля те да са идвали тук.

Не вярвам Мария да е правила тези неща.

За епистемичните предикати в гръцкия език *elpizo* ‘надявам се’, *pistevo* ‘вярвам’, *fandazome* ‘представям си’ Варлакоста (1994) и Спиропулос 2007, 161) отбелязват възможност за съчетаване с минал конюнктив, при което изразяват anteriорност, за разлика от сегашния конюнктив, който изразява едновременност или постериорност. Поради тази причина Спиропулос (2007: 161) определя допълнителните изречения към епистемични предикати в гръцкия език, въведени с паралелната частица *na*, като „независими“ в темпорално отношение.

- (28) а. *Elpizo na eftase soos* букв. ‘Надявам се да пристгна жив и здрав’ (минало време=антериорност)
б. *Elpizo na ftasi soos*. ‘Надявам се да пристигне жив и здрав’ (неминало = симултантност/постериорност)

Антериорност в българския език в подчинени *да*-изречения се изразява с миналото неопределено време, така че реално погледнато, разлика в дистрибуцията на формите за антериорност няма. Поради това по-логично е да предположим, че признакът свидетелственост, кодиран в българския аорист, но не и в гръцкото минало време, възпрепятства неговата употреба в иреални контексти:

Без значение на конкретната морфологична форма в двата езика, миналото време в подчиненото *да/na*-изречение не е абсолютно независимо заради семантиката на самия предикат, в случая *надявам се*, който задава контекст за нереализирано действие (Стоуел 1982). Въпреки това миналото неопределено време е частично свободно в референциално отношение: то пази резултативната си семантика по отношение на даден ориентационен момент R, който съвпада или с времето на изказването, както е в (29), където главният глагол е в сегашно време, или с друг минал момент, както е в (30), където главният глагол е в минало време. В резултат подчиненото изречение получава хипотетична (29) или контрафактивна (30) интерпретация.

(29) *Надявам се да е дошъл.*

(30) *Надявах се да е дошъл/да беше дошъл.*

Ориентационният момент обаче може да бъде зададен и от друг темпорален индикатор, като например адвербиални изрази с бъдеща (31а) или минала (31б) референция:

(31) а. *Надявах се да си заминал до утре/преди Иван да се обади.*

б. *Надявах се да си заминал преди три години.*

Важното е, че всички темпорални индикатори имат тесен обseg, т.е. в рамките на подчиненото изречение, и служат да фиксират референцията на миналото неопределено време по отношение на ориентационния момент R, без да влизат в противоречие с миналото време на главния глагол. Обърнете внимание, че дори конюнктивът да има стойност на минало предварително време, това не се дължи на някакво морфологично правило за съгласуване на времената, защото подчиненият глагол изразява същото темпорално отношение (не-минало) спрямо времето в главното, както миналото неопределено време. С други думи, разграничението +/-минало между минало неопределено (сегашно резултативно) и минало предварително (минало резултативно) бива неутрализирана в конюнктивните контексти – причина, поради която миналото предварително време е сравнително рядко в българския език.

Тези семантични различия говорят в полза на предложението, че конюнктивното време при определени глаголи (епистемични предикати, *verba voluntatis*) е [+Време] въпреки забраната за поява на аорист като собствено минало време. Допустимите глаголни форми са по-малко в сравнение с тези в съответните *че*-изречения, но признакът резултативност в комбинация с времето на главния глагол според типа на главния предикат, установяват един относително независим темпорален домейн на подчиненото изречение.

(32) а. *Не си спомням да съм те лъгал някога/*да те лъжа.*

б. *Не да мисля да съм ти казвала нещо такова.*

в. *Не очаквам да е спечелил/да спечели.*

Подобни факти показват, че поне част от *да*-изреченията, които в Кръпова (2001) нарекохме Тип I, могат да означават независими събития и има собствена темпорална рамка, въпреки че главното изречение налага известни темпорални ограничения (вж. Варлакоста и Хорнстий 1993 за дискусия на подобни факти в гръцкия език).

При друга група глаголи – б., в., ж., з. от списъка в (23) – конюнктивното време е задължително сегашно.

- (33) а. *Зная да плувам/*да съм плувал/*да бях плувал.*
б. *Започвам да чета/*да съм чел/*да бях чел*

Особеното тук е липсата на независима темпорална ориентация в подчиненото изречение. На пръв поглед би могло да се каже, че сегашното врече има стойност едновременност по отношение на времето в главното изречение. Според нас обаче е по-точно да се каже, че този *да*-изречения нямат темпорална стойност изобщо. Това може да се установи от невъзможността да се употреби темпорален индикатор, различен от този в главното изречение:

- (34) а. **Сега зная да плувам утре.*
б. **Сега започвам да плувам утре*

Появата на наречие в тези случаи е възможна само ако наречието модифицира цялото изречение, т.е. ако има широк обseg – например в (35) наречието *утре* има темпорална ориентация за бъдеще време, както и цялото изречение. Това означава, че времето на подчинената конструкция е задължително анафорично с това на главното изречение. Това наблюдение се потвърждава и от (35б), в което миналото време на главния глагол е съвместимо само с индикатори за антериорност:

- (35) а. *Ще забравя да купя лук утре.*
б. *Не можах да купя книгата вчера/*утре*

Неграматичността на наречие с друга темпорална ориентация следва от факта, че от аспектиална гледна точка подчинено-то изречение не може да опише отделно събитие. С други думи, конюнктивът след глаголи за ментална способност и след фазови глаголи напомня на инфинитива в инфинитивните езици и в темпорално отношение може да се определи като „анафоричен“ (вж. Спиропулос 2007 за подобни факти от гръцкия език). Тези глаголи спадат към т.нар. контролни предикати, чийто подлог, както споменахме по-горе, е празно местоимение PRO. И наистина, лексикално изразен подлог води до неграматичност:

- (35) *Отказвам [аз да сътруднича].
*Знае [детето да чете].

В Кръпова (2001) определихме този тип „конюнктив“ като тип II.

Някои контролни предикати в българския – глаголите за перцептивна дейност – на пръв поглед могат да се свържат и с независимо събитие в подчиненото изречение, както е в (36а). Това обаче не е проблем за описанието на контролните предикати, защото и в тези случаи времето на конюнктива е задължително сегашно. Срв. с (36б), което показва, че съответното *че*-изречение е съвместимо с различни времена. Разликата между *че* и *да*-изречението е, че второто изразява т.нар. „директна визуална перцепция“, а според Кириакаки (2006) подобни допълнителни изречения към *verba sentiendi* нямат темпорална рамка (т.е. те са т.нар. *bare events*). *Verba sentiendi* са контролни предикати, които субкатегоризират именно допълнение (както личи от акузативната местоименна форма), задаващо референцията на нулевия подчинен подлог PRO.

- (36) а. Видях Иван_i/го_i [PRO_i да тича]; Чух детето_i [PRO_i да говори в съседната стая].
б. Видях, че Иван тича/е тичал/беше тичал.

Дори близки по значение предикати могат да се различават по контролни свойства и съответно по вида на подчинения подлог.

- (37) а. *Чакам Иван/го_i [PRO_i да дойде] Срв. Очаквам [Иван да замине]*
 б. **Чаках вчера Иван да дойде утре Срв. Очаквах вчера [Иван да замине утре].*

Както споменахме, подчинените допълнителни *да*-изречения към контролни предикати могат да имат само сегашно време. Всички други времена са изключени. Това може да служи като тест за вида на предиката – контролен или не. Например изречение (38а) е възможно само в т.нар. алетично значение на *може* (възможно е), но не и в значение *мога* ‘умея, в състояние съм’, който е контролен предикат.

- (38) а. *Иван може да е прочел писмото (‘възможно е да е прочел писмото’, но не и ‘в състояние е да е прочел писмото’).*
 б. *Иван можеше да прочете/*да беше прочел писмото.*

Следователно, контролните подчинени изречения не притежават темпорални свойства, поради което спецификацията на F1 може да се определи като [-Време +ФЛ]. Именно тази спецификация е отговорна за стриктното анафорично отношение с темпоралната характеристика на главното изречение. Очевидно темпоралната характеристика блокира появата на подлог.

Да обобщим. Българският език притежава два типа конюнктивни конструкции, които имат различни темпорални свойства и в съответствие с това допускат различен тип нулев подлог. *Да*-изречения с подлог *pro* или с лексикално изразен подлог демонстрират някои темпорални ограничения, но спецификацията на подчинения F1 е [+Време], макар че времето не може да бъде просто минало или бъдеще. *Да*-изречения с подлог празното местоимение PRO демонстрират строги ограничения и техните темпорални свойства са задължително анафорични по отношение на главното Време, следователно категорията F1 на подчиненото изречение може да се определи като [-Време]. В резултат на всичко, което казахме по-горе, можем да заключим, че свойствата на нулевите подлози не се дължат на някакво вътрешно присъщо свойство на подложната позиция, а следват от темпоралните свойства на изреченията, които детерминират появата на единия или други вид нулев подлог.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предмет на настоящото изследване са морфологията и синтаксисът на личните глаголни форми в съвременния български език. В българското езикознание досега е било обръщано твърде малко внимание на този проблем, поради което смятаме, че този труд запълва една празнина в изследванията по граматика, и в частност по генеративна граматика на българския език.

За разлика от по-популярните и значително по-рано утвърдени теоретични подходи като функционалната граматика, граматиката на зависимостите, логическата граматика и др., генеративната граматика намери място сред теоретичните направления в българската лингвистика сравнително късно, в началото на 90-те години. Ориентацията на българското езикознание през XX в. не се различаваше съществено от тази в повечето европейски страни, в които структурализмът беше извоювал сериозни позиции и се беше наложил като доминиращ изследователски подход. Появата на Ноам Чомски на научната сцена отбеляза началото на революционен поврат не само в методологично отношение, а най-вече във философско. Основните въпроси, с които Чомски предизвика лингвистите на XX в. бяха и си остават въпросите за това, какво представлява знанието на един естествен език, как се усвоява това знание и как се употребява то. За традиционно мислещите лингвисти първото, а вероятно и най-шокиращото впечатление от тази теория е формалният апарат, с който генеративната граматика репрезентира математически изчислимите отношения между езиковите елементи и равнища. Този апарат е силно повлиян или изцяло зает от точните науки, на първо място от математиката, от която са заети и основните понятия и дефиниции на теорията – генериране, рекурсия, конституентни (фразово-структурни) правила, редици, множества, дървовидни репрезентации на синтактичните структури и т.н.

Настоящият труд се стреми да вземе предвид „старо“ и „ново“ в лингвистичните подходи и да покаже, че те могат взаимно се

допълват, макар това не винаги да е очевидно. Такава област е съгласуването като формален израз на предикативното отношение – територия както на добре установени теоретични факти, но и предлагаща възможност за експериментиране с формални модели.

Големият въпрос пред науката, който Чомски задава още в ранните си трудове, особено в *Аспекти на теорията на синтаксиса* (1965г.), е: «Каква трябва да бъде граматиката на вродената езикова способност? Колко богата и специфична да е тя? Съответно – каква да бъде теорията на тази граматика от гледна точка на модела за усвояване на езика?»

За да усвои езика, детето трябва да притежава метод за конструиране на съответната граматика въз основа на първичните езикови данни. Като предварително условие за усвояването на езика, детето трябва да притежава на първо място една лингвистична теория, която определя каква форма би следвало да има граматиката на възможния човешки език, и второ, да притежава стратегия за избор на граматика със съответната форма, която да е съвместима с първичните езикови данни. Като дългосрочна задача на общото езикознание можем да считаме проблема да се намери обяснение за тази вродена лингвистична теория, стояща в основата на процеса на усвояване на езика (1965, с. 25).

Но подобна представа създава проблем за една кохерентна теория на усвояването, защото предполага, че детето самодостатъчно конструира граматиката на родния си език – задача, очевидно непосилна за детския ум. Вроденият компонент би трябвало да съдържа достатъчно богата структура, за да обясни как така децата се научават да говорят толкова бързо и лесно, но в същото време той трябва да обясни и как така езиците се различават така съществено един от друг. Следователно става въпрос да се примирят две противоположни изисквания и всъщност развитието на изследователската програма през този втори етап на генеративната граматика се ръководи от усилието да се намерят все по-адекватни начини за решаването на този проблем. Проектът да се създаде универсална граматика и опитът да се конструират граматиките на отделните езици са неделимо свързани един с друг (вж. Казаленьо 1997, с. 327 – 365).

Настоящата работа може да се счита част от този проект. Българският език е език с богата глаголна морфология, включително и по отношение изразяването на лице и число в глаголните парадигми, която не е била подложена на сериозно формално описание, за разлика от други езици като романските и германските, които се радват на голям научен интерес още от ранните етапи на генеративната наука.

Причината изследването да се проведе в духа на една по-модерна и концептуално различна теория дойде от осъзнаването на факта, че традиционната граматика не може да предложи единен, цялостен и непротиворечив модел за описание на езика. Смятаме, че въпреки всички принципни възражения (някои от които приемаме и ние), генеративната граматика представлява успешен опит да обхване в единна изследователска програма цялата съвкупност от разнородни езикови факти, за които традиционно се смята, че конституират самостоятелни области (речник, морфология, синтаксис) и следователно подлежат на разделно изучаване.

Четири са основните задачи, които си поставихме за разрешаване в началото на настоящата работа:

1. Да се разработи модел за формализиране на семантиката на личните морфемии;
2. Да се проследят закономерностите при изграждане на личните форми, като се разгледа процесът на афиксация на личните морфемии към глаголните основи и принципите, които регулират този процес;
3. Да се разгледа и моделира функционирането на личните форми в синтаксиса чрез съгласуването по лице (предикативното съгласуване) в различни по вид и съдържание изречения (определено-лични, обобщено-лични и безлични).
4. Да се поставят основите на едно бъдещо специализирано изследване на българския език като нулево-субектен, т.е. език, който използва лични местоимения подлог само при специални случаи.
5. Да се определят структурните зависимости между нулевите подлози и финитните форми в подчинени *да*-изречения с цел разкриване на синтактичните ефекти от загубата на категорията инфинитив в съвременния български език.

Изследването ни в частност се ръководеше от въпроси, които генеративната граматика през 90-те години на миналия век и началото на настоящия счита за фундаментални: какви са взаимоотношенията между речника, морфологията и синтаксиса в теоретичната концепция за езика като ментален обект; как е записана информацията за граматическите значения в словоформите; как се репрезентира тази информация в изреченската структура на всяко от нейните равнища, за да участва в произвеждането на граматически оформени и смислени изречения.

Според нас всяка теория, включваща семантичния компонент на езика, трябва първо да зададе репрезентацията на лексикалните и граматическите формативи – основите и афиксите. Тази задача има пряко отношение към изясняване на представата ни за речника, за неговата организация и минимални елементи. Следващата задача е да се опишат правилата, на които се подчиняват морфологическите операции по присъединяване на граматическите формативи към лексикалните. Това е задача, която принадлежи към областта на морфологията. След това е нужно да се разработи концепция за „взаимоотношенията“ между синтаксиса и морфологията. Това е задача, която принадлежи на синтаксиса. Изброените по-горе четири изследователски задачи се обединяват тъкмо от стремежа ни да разберем какви единици „стоят“ на входа на синтаксиса и как структурата ги моделира признаците, за да произведе, в процеса на деривацията, оформени вериги, съдържащи лична глаголна форма и съгласуван с нея субект.

Като се основаваме на т. нар. силен лексикалистки подход, приехме, че афиксацията е операция, която се осъществява в морфологическия компонент на езика. Според съвременните схващания в генеративната граматика морфологията конституира фрагмент от речника на езика, т. е. тя е „мястото“, където се „правят“ морфеми, а самата „направа“ на морфеми всъщност представлява свързване на снопчета от морфосинтактични признаци със съответстващата им фонологическа реализация. По този начин правилата, които осигуряват изграждането на думите, оперират не върху абстрактни репрезентации, а върху цели морфеми. Така думите се вграждат в дълбоката структура с всичките си морфеми (деривационни и флективни), но съответните при-

наци не „изчезват“, а са синтактично активни и участват в синтактичните процеси. Признаковата характеристика на морфемите – там, където е зададена с фиксирани стойности – не може да се променя от синтаксиса. Там, където не е зададена, тя може впоследствие да се установи, в зависимост от синтактичния контекст. Ние подробно разгледахме признаковата характеристика на трите лични флексия и зададохме матрици за всяка една от тях, както в единствено, така и в множествено число. Матрицата е речниковата статия на морфемата, т. е. тя съдържа тази необходима информация, която е нужна за по-нататъшното участие на морфемата и на глаголната форма като цяло в синтаксиса.

При изработването на речниковите статии на личните флексии въведохме примитивните признаци [1] и [2], които според нас са универсални за описание на всички лични форми. Всяка лична форма в речника е зададена най-малко с една признакова стойност, а общо правило въвежда негативните стойности.

При трето лице положението е по-сложно. Смятаме, че в речника 3 л. трябва да се зададе без спецификация, т. е. матрицата няма да съдържа фиксирани признаци. Негативното значение (което би съответствало на [-1 -2], т. е. не-говорещ и не-адресат) се избира само при определено-личната употреба на формата. Ако третоличните форми бяха напълно специфицирани по отношение на признаците за лице [1] и [2], нямаше да можем да обясним защо 3 л. ед. и мн. ч. се употребява и в контексти, в които може да реферира всяко множество от лица-субекти или нито един субект (3 л. ед. ч.).

Тъй като ФЛексията за 3л. не е специфицирана, тя може да се свърже с всяка комбинация от стойностите на [1] и [2], при зададен синтактичен контекст.

Признаковото репрезентиране на личните флексии е свързано и с проблема за пораяждането на личните словоформи, с дистрибуцията на признаците и с видовете основи, към които може или не може да се присъедини дадена лична флексия. Уловени са някои общи положения на съчетаемостта на признаците; те могат да обяснят такива факти на езика като относителния ред на присъединяване на афиксите към глаголната основа, дистрибуцията на формите на -X и др. Предложени са модели за субкатегоризационни рамки на отделните лични флексии.

Всички теоретични „нишки“ в крайна сметка водят до функционирането на лицето в предикацията. Предложеният анализ на синтактичното съгласуване по лице/число се основава на възприетото схващане, че съгласуването е механизъм за проверка на съответствието между признаците на подлога и тези на синтактичния възел Флексия в синтактичната конфигурация. Изработени са съгласувателни модели за различните типове предикации, които да отчитат признаковите спецификации на явните/нулевите подлози и семантиката/функцията на изреченията (определено-лични, неопределено-лични, обобщено-лични и безлични). Тези изводи и обобщения ни дадоха възможност да очертаем в най-общи линии някои основни структурни свойства на българския език като нулево-субектен.

На настоящия етап на генеративната граматика редица изследователски области имат пряка връзка с природата на съгласуването. Въпреки че с проблемите на съгласуването се занимава още ранната генеративна граматика, беше необходимо доста дълго време, за да се вникне в свойствата на елементите, които влизат в съгласувателно отношение. Както отбелязват Харбър и Аджер (2008), има две главни причини за трудностите при създаване на една обща генеративна теория на категориите лице/число/род: първо, липса на правилна оценка относно релевантността на признаците, участващи в съгласуването, и второ, липса на сериозна теория на признаците за лице, както и на другите съгласувателни признаци. Синтактичните хипотези се съсредоточават около въпроса за това, как да бъде „приобщено“ съгласуването към общите синтактични механизми, докато същината на това, какво всъщност „прави“ съгласуването, както и на това, каква е вътрешната структура на признаците, участващи в съгласуването, беше до голяма степен пренебрегната. Настоящата работа може да се смята опит в тази посока – да се фокусира анализът върху природата на признаците въз основа на описанието на един език – българския – и да се прецизира колкото се може по-точно инвентарът на тези признаци и как тяхната организация влияе върху синтактичните операции.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аджер, Харбър 2008: D. Adger and D. Harbour “Why Phi?” In D. Harbour, D. Adger, S. Bejar (eds), *Phi-theory: phi features across interfaces and modules*. Oxford: Oxford University Press. 1-34, 2008.
- Адмони 1988: В. Адмони. *Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики*. Ленинград, 1988
- Айде 2009: К. М. Eide. “Finiteness. The have-s and the have-nots”. In A. Alexiadou, J. Hankamer, T. McFalden, J. Nuger, and F. Schäfe (eds.) *Advances in Comparative Germanic Syntax*. 357-390. Amsterdam: John Benjamins.
- Албизу 1997: P. Albizu „Generalized Person-Case Constraint: a case for a syntax-driven inflectional morphology”. In M. Uribe-Etxebarria and A. Mendikoetxea (eds.), *Theoretical issues on the morphology-syntax interface*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia/EHU, 1997.
- Академична граматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език*, т. II. *Морфология*. София, 1983
- Академична граматика 1994: *Грамматика на съвременния български книжовен език*, т. III. *Синтаксис*. София, 1994
- Албою 2007: G. Alboiu. Moving forward with Romanian backward control. In William D. Davies & Stanley Dubinsky (eds.), *New Horizons in the Analysis of Control and Raising*, 187-212. Dordrecht: Springer, 2007.
- Алексиаду и Анагностопулу 2002: A. Alexiadou and E. Anagnostopoulou. “Raising without infinitives and the role of agreement”. In A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou, S. Barbiers, and H.-M. Gaertner (eds.), *Dimensions of Movement*. Amsterdam: John Benjamins, 2002.
- Alsina, Alex and Arsenijević, Boban. 2012. „The Two Faces of Agreement“. *Language* 88(2), 369-379.

- Алън, Франц и Пърлматър 1990: B. Allen, D. Frantz, D. Gardiner, and D. Perlmutter. "Verb agreement, possessor ascension, and multistratal representation in Southern Tiwa". In P. Postal and B. Joseph (eds.), *Studies in Relational Grammar* 3, 321-384. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Анагностопулу 2003: E. Anagnostopoulou. *The syntax of ditransitives: evidence from clitics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
- Анагностопулу 2005: E. Anagnostopoulou. "Strong and weak person restrictions: A feature checking analysis". In L. Heggie and F. Ordoñez (eds.), *Clitics and affixation*, 199-235. Amsterdam: John Benjamins, 2005.
- Андерсен 1987: H. Andersen. "From auxiliary to desinence". In: M. Harris and P. Ramat (eds.), *Historical Development of Auxiliaries*. Mouton de Gruyter, Berlin, 1987
- Андерсън 1988: St. Anderson. "Inflection". In: M. Hammond and M. Noonan (eds.), *Theoretical Morphology: Approaches in Modern Linguistics*. Orlando: Academic Press, 1988.
- Андерсън 1992: St. Anderson. *A-Morphous Morphology*. Cambridge, Mass: CUP, 1992
- Андреев 1895: В. Ф. Андреев. "Знаменательные и служебные слова в русской речи". *Журнал министерства народного просвещения*, 1895, N 9
- Андрейчин 1957: Л. Андрейчин, М. Иванов и К. Попов. *Съвременен български език*, учебник за учителските институти, ч. II. София, 1957
- Андрейчин 1960: Л. Андрейчин, Н. Костов и Е. Николов. *Български език*, учебник за институтите за начални учители. София, 1960
- Андрейчин 1978: Л. Андрейчин. *Основна българска граматика*. София, 1978
- Апресян 1986: Ю. Д. Апресян. "Некоторые соображения о дейкисе в связи понятием наивной модели мира" In *Teoria tekstu. Zbior studiow* (pod red. T. Dobrzynskiej), Warszawa, 1986
- Арутюнова 1976: Н. Д. Арутюнова. *Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы*. Москва, 1976
- Асенова 2002: П. Асенова. *Балканско езиковедие*. Велико Търново: Фабер, 2002.

- Ареги 2000: K. Arregi. "How the Spanish verb works". Talk given at the 30th Linguistic Symposium on Romance Languages, University of Florida, Gainesville, url: <http://hoe.uchicago.edu/karolo/Arregi-theme.pdf>
- Ареги и Невинс 2012: K. Arregu and A. Nevins. *Morphotactics: Basque auxiliaries and the structure of spellout*. Dordrecht: Springer, 2012.
- Балдисера 2012: V. Baldissera. *Il dialetto grico del Salento: elementi balcanici e contatto linguistico*. Ph.D Dissertation. Università Ca' Foscari, Venezia, 2012. <http://dspace.unive.it/handle/10579/3020>
- Байби 1985: J. Bybee. *Morphology: a study of the relation between meaning and form*. Amsterdam: Benjamins, 1985.
- Баракова 1993: П. Баракова. "Транспозиции на лицето в българския и полския език" IN: Българско-полска граматика 1993, 133-160.
- Барлоу 1988: M. Barlow and Ch. Ferguson (eds.), *Agreement in Natural Language. Approaches, Theories, Descriptions*. CSLI, 1988.
- Барлоу 1992: M. Barlow. *A situated theory of agreement*. Garland Publishers, 1992
- Батистела 1990: Battistella. *Markedness theory*. Amsterdam: Benjamins, 1990
- Бауърс 1993: J. Bowers "The syntax of predication". *Linguistic Inquiry* 24:591-656.
- Бейджър, Резач 2009: S. Béjar and M. Rezac. "Cyclic Agree". *Linguistic Inquiry* 40:35-73.
- Бейджър 2003: S. Béjar. *Phi-Syntax: A Theory of Agreement*, University of Toronto: Ph.D.dissertation.
- Бейкър 2007: M. C. Baker. *The syntax of agreement and concord*. Cambridge University Press, 2007.
- Бейкър 1985: M. Baker. "The Mirror Principle and morphosyntactic explanation" *Linguistic Inquiry*, 1985, 16:373-415.
- Бейкър 2003: M. Baker *Lexical categories: Verbs, Nouns, and Adjectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Бейкър 2008: M. Baker *The syntax of agreement and concord*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

- Бейкър, У. 2010: M. Baker, W. Udo Willie. *Agreement in Ibibio: from every head, to every head*. Syntax 13:99-132, 2010.
- Бейлин 2012. J. F. Baylin. *The Syntax of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Белети 1990: A. Belletti. *Generalized Verb Movement*. Torino: Rosenberg and Sellier, 1990.
- Бенвенист 1966/1974: *Problèmes du linguistique général*. Coll. Bibliothèque des Sciences Humaines, Paris: Gallimard, Paris, 1966. Руски превод. Э. Бенвенист. *Общая лингвистика*, Москва, 1974.
- Берман 2005: M. Baerman, D. Brown. 2005. “Syncretisms in verbal person/number marking”. In: Haspelmath M., Dryer M.S., Gil D., Comrie B. (eds) *World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press, Oxford, 122–125, 2005.
- Берман, Браун, Корбет 2005: M. Baerman, D. Brown, and G. G. Corbett. *The syntax—morphology interface: A study of syncretism*. Cambridge studies in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Бианки 2006: V. Bianchi *On the syntax of person arguments*. *Lingua* 116:2023-2067, 2006.
- Бирюлин 1993: Л. Бирюлин. “Синтаксическое представление русского имперсонала (типа СВЕТАЕТ): к истории и теории вопроса” *Russian Linguistics*, 1993, vol. 17, 2
- Блох 1983: M. Y. Bloch. *A course in theoretical English grammar*. Москва, 1983
- Блумфийлд 1933: L. Bloomfield. *Language*. Chicago: The University of Chicago Press, 1933
- Боас 1911: F. Boas. *Handbook of American Indian Languages*, vol. I. Washington, 1911
- Бобалик, Вурмбранд 2005: J. Bobaljik and S. Wurmbrand. “The domain of agreement”. *Natural Language and Linguistic Theory* 23:809-865, 2005.
- Бобалик, Браниган 2006: J. Bobaljik, Phil Branigan “Eccentric agreement and multiple case Checking”. In *Ergativity: Emerging Issues*, eds. Alana Johns, Diane Massam and Juvenal Ndayiragije, 47-77. Dordrecht: Springer, 2006.

- Бобалик 2008: J. Bobaljik. "Where's Phi? Agreement as a Post-Syntactic Operation. In D. Harbour, D. Adger, and S. Bejar, (eds), *Phi-Theory: Phi features across interfaces and modules*, Oxford: Oxford University Press, 295-328, 2008.
- Богоров 1986: Ив. Богоров. *Първичка българска граматика* (фототипно издание). София, 1986.
- Бозвели 1835: Н. Бозвели и Ем. Васкидович. *Славяноболгарское детоводство за малките деца, част третая*. В Крагуевце, 1835.
- Бондарко 1971: А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Издательство „Наука“, 1971.
- Бондарко 1978: А. В. Бондарко. *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград, 1878.
- Бондарко 1987: А. В. Бондарко. *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград, 1987.
- Бондарко 1991: А. В. Бондарко. *Теория функциональной грамматики*. Ленинград, 1991.
- Бондарко А. В. 2002 *Теория значения в системе функциональной грамматики*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
- Боне 1991: E. Bonet *Morphology after Syntax: Pronominal Clitics in Romance*, MIT: Ph.D. dissertation.
- Бош 1983: P. Bosch. *Agreement and anaphora*. London: Academic Press, 1983
- Брезнан 1986: J. Bresnan and S. A. Mchombo. *Grammatical and anaphoric agreement*. Papers from the Twenty Second Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1986.
- Букс 2000: С. Воецкх "Quirky agreement". *Studia Linguistica* 54:354-380.
- Букс 2006: С. Воецкх. *Agreement systems*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2006.
- Букс 2008: С. Воецкх. *Aspects of the Syntax of Agreement*. Routledge, 2008.
- Буслаев 1959: Ф. Буслаев. *Историческая грамматика русского языка*. Москва, 1959
- Бушар 1983: D. Bouchard. *On the content of empty categories*. Foris: Dordrecht, 1983

- Бхат, Р. 2005: R. Bhatt. „Long distance agreement in Hindi-Urdu“ *Natural Language and Linguistic Theory* 23:757-807.
- Българско-полска граматика 1993: И. Гугуланова, М. Шимански, П. Баракова. *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. 4. *Семантичната категория комуникат*, София, 1993
- Бюлер 1934: К. Buehler. *Sprachtheorie*. Jena, 1934
- Валтер 1982: Х. Валтер. “За категорията лице на глагола при описание на съвременния български книжовен език” В: *Езиковедска българистика в ГДР*. София, 1982
- Варлакоста 1994: S. Varlakosta. *Issues in Modern Greek Sentential Complementation*. Ph.D. Dissertation. University of Maryland, 1994.
- Варлакоста и Хорнстейн 1994: S. Varlakosta, N. Hornstein. “Control complements in Modern Greek”. *Proceedings of NELS*. 23, 507-521.
- Вежбицка 1980: А. Wierzbicka. *Lingua mentalis*. New York: Academic Press, 1980
- Вежбицка 1981: А. Wierzbicka. “Case marking and ‘human nature’” *Australian Journal of Linguistics*, 1981, 1
- Векслер, Златич 2000. S. Wechsler, L. Zlatić. “A Theory of Agreement and its Application to Serbo-Croatian”. *Language* 76(4), 799–832.
- Векслер, Златич 2003: S. Wechsler, L. Zlatić. *The Many Faces of Agreement*. Stanford, Calif.: CLSI, 2003.
- Велева 1986: М. Велева. *Стилистически употреби на категорията ЛИЦЕ в българския език*, автореферат на кандидатска дисертация, 1986.
- Венеман 1973: Т. Vennemann. “Explanation in syntax” In: John Kimball (ed.). *Syntax and Semantics*, vol. II. New York: Academic Press, 1973.
- Виноградов 1972: А. В. Виноградов. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва, 1972.
- Винокурова 2005: N. Vinokurova. *Lexical categories and argument structure: a study with reference to Sakha*, University of Utrecht: Ph.D dissertation, 2005.
- Войников 1866: Д. Войников. *Кратка българска граматика с упражнения*. Пловдив, 1866.

- Войников 1869: Д. Войников. *Българска граматика за първоначални ученици*. Пловдив, 1869.
- Вунд 1911: W. Wundt. *Völkerpsychologie*, vol. II. *Die Sprache*. Leipzig, 1911.
- Вурмбранд 2001: S. Wurmbrand. *Infinitives: Restructuring and clause structure*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2001.
- Газдар 1985: G. Gazdar, G. Pullum, E. Klein and I. Sag. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Гак 1986: В. Г. Гак. *Теоретическая грамматика французского языка (морфология)*. Москва, 1986.
- Ганчев 1895: Д. Ганчев. *Ръководство по българска граматика*, ч. I. *Етимология*. София, 1895.
- Гарсия 1975: E. C. Garcia. *The role of Theory in Linguistic Analysis: the Spanish Pronoun System*. Amsterdam, North Holland, 1975.
- Гвозданович 1991: J. Gvozdanovic. "Syncretism and the Paradigmatic Patterning of learning" В: Планк 1991.
- Георгиев 1978: Вл. Георгиев и Ив. Дуриданов. *Езикознание*, София, 1978.
- Георгиев 1985: Вл. Георгиев. *Системата на българския глагол от диахронна гледна точка*. Във: Вл. Георгиев. *Проблеми на българския език*. София, 88-98, 1985.
- Георгиев 1977: Ст. Георгиев. "Едносъставните неопределенолични и обобщено-лични изречения" *Език и литература*, 1977, кн. 6.
- Герджиков 1974: Г. Герджиков. "Характерът на морфологичните опозиции и организацията на многочленните системи" *Български език*, 1974, N 1
- Гианакиду 1998: A. Giannakidou. *Polarity Sensitivity as (Non)veridical Dependency*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia. 2, 1998.
- Гианакиду 2009: A. Giannkidou. "The dependency of the subjunctive revised" *Lingua* 119, 1883–1908. 1884.
- Гивон 1976: T. Givon. "Topic, pronoun and grammatical agreement" В: Ли 1976
- Грамматика 1991: *Грамматика на старобългарския език*. София, БАН, 1991
- Грей 1939: L. Grey. *Foundations of language*. New York, 1939

- Греч и Пърдю 2007: P. Gretsche and C. Purdue. "Finiteness in first and second language acquisition". In I. Nikolaeva (ed.). *Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press, 432-484, 2007.
- Гримшоу 1983: J. Grimshaw. "A morphosyntactic explanation for the Mirror Principle" *Linguistic Inquiry*, 1983, 17.
- Гринбърг 1963а: J. H. Greenberg. "Some Universals of Grammar with particular reference to the order of meaningful elements" В: Гринбърг 1963б.
- Гринбърг 1963б: J. H. Greenberg (ed.). *Universals of Grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963.
- Гринбърг 1966: J. H. Greenberg. *Language Universals, with special reference to feature hierarchies*. *Janua Linguarum, Series Minor*, 59. The Hague: Mouton, 1966.
- Груев 1862: Й. Груев. *Основна български граматика*. Пловдив, 1862
- Гугуланова 1988: Ив. Гугуланова. Рецензия за T. Rittel. *Kategoria osoby w polskim zdaniu*. Krakow, PWN, 1985. Съпоставително езикознание, 1988, кн. 4 – 5.
- Дарлимпъл и Каплан 2000: M. Dalrymple and R. Kaplan. "Feature indeterminacy and feature resolution". *Language* 76: 759-798.
- Даути и Якобсон 1988: D. Dowty and P. Jacobson. "Agreement as a semantic phenomenon". In *Proceedings of ESCOL '88*, 95-108, 1988.
- Джонсън 1992: K. Johnson. *Head Movement, Word Order and Affixation*, ms. University of Massachusetts, 1992
- Джоузеф 1983: B. D. Joseph. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Джоузеф 1990: B. D. Joseph. *Morphology and Universals in Syntactic Change: Evidence from Medieval and Modern Greek*. New York: Garland, 1990.
- Джоузеф 2010: B. D. Joseph. "Language contact in the Balkans". In R. Hickey (ed.) *The Handbook of Language Contact*, Wiley-Blackwell Publishing, 2010.
- Ден Дикен 2001: M. den Dikken. "'Plurals', pronouns and quirky agreement". *The Linguistic Review* 18:19-41.

- Ден Дикен 2004: M. den Dikken. Dikken “Agreement and 'clause union’”. In *Verb clusters: a study of Hungarian, German and Dutch*, eds. Katalin Kiss and Hank van Riemsdijk. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
- Деянова 1979: М. Деянова. „Към дискусиата на да-конструкцията в новобългарски“. *Български език*, XXIX, 5, 422-425, 1979.
- Джонова 2004: *Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език*. Докторска дисертация, Софийски университет, 2004.
- Диксън 1976: R. M.W. Dixon (ed.). *Grammatical categories in Australian languages*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal languages, 1976.
- Диксън 1979: R. M. W. Dixon. “Ergativity” В: *Language* 1979, 55.
- Ди Шуло 1987: A. M. Di Sciullo and E. Williams. *On the definition of word*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1987.
- Добрева 1980: Е. Добрева. “Теоретични проблеми на моделирането на системата от граматически категории на глагола” *Съпоставително езикознание*, 1980, кн. 6.
- Добрева 1986: Е. Добрева. *Принципи за съществуване и организация на граматическите единици в многочленни системи*, автореферат на канд. дис, 1986.
- Доброви-Сорен 1994: C. Dobrovie-Sorin. *The syntax of Romanian*. Comparative Studies in Romance. Berlin: Mouton de Gruyterp 1994.
- Доброви-Сорен 2001: C. Dobrovie-Sorin. “Head-to-Head Merge in Balkan subjunctives”. In M. L. Rivero and A. Ralli (eds.) *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford Studies in Comparative Syntax. 44-73. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Докулил 1975: М. Докулил. “К вопросу о морфологических противопоставлениях (критика теории бинарных корреляций в морфологии чешского языка)” В: *Языкознание в Чехословакии* (1956-1974), сб. статей под ред. А.Г. Широковой, 1975.
- Ембик 1995: D. Embick “Mobile inflections in Polish” . In *Proceedings of NELS 25*, 127–142. GLSA, University of Massachusetts, Amherst.
- Ембик 1998: D. Embick. Voice systems and the syntax/morphology interface. In *MIT working papers in linguistics 32: Papers from*

- the UPenn/MIT Roundtable on Argument Structure and Aspect*, 41-72. MITWPL, Department of Linguistics and Philosophy, MIT, Cambridge, Mass.
- Ембик 2000. D. Embick. "Features, Syntax, and Categories in the Latin Perfect". *Linguistic Inquiry*, 3:2, 185-230.
- Ембик и Нойер 2001. D. Embick and R. Noyer. "Movement operations after syntax" *Linguistic inquiry* 32, 555-595.
- Ерхарт 1984: A. Erhart. *Zaklady jazykovedy*. Praha, 1984.
- Зварт 1997: J.-W. Zwart. *Morphosyntax of Verb Movement. A Minimalist Approach to the Syntax of Dutch*. Dordrecht: Springer, 1997.
- Зипф 1935: G. Zipf. *The Psychobiology of Language: An Introduction to Dynamic Philology*. Boston, 1935.
- Золотова 1973: Г. Золотова. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва, 1973.
- Золотова 1982: Г. Золотова. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва, 1982.
- Зуики 1977: A. Zwicky. "Hierarchies of Person" В: *Papers from the Thirteenth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society*, 1977.
- Зуики 1985: A. Zwicky. "How to describe Inflection" В: *Proceedings of Berkeley Linguistic Society*, 1985, 11.
- Иванчев 1978: Св. Иванчев. *Приноси в българското и славянското езикознание*. София, 1978.
- Икономов 1891: Т. Икономов. *Елементарна практическа граматика*. Шумен, 1891.
- Илиева 1988: К. Илиева. *Явно и неявно изразяване на местоимения подлог в българския прозаичен текст, ръкопис*, 1988.
- Инграм 1963: D. Ingram. "Typology and Universals of Personal Pronouns" В: Гринбърг 1963
- Исаченко 1963: И. В. Исаченко. "О грамматическом значении" В: *Вопросы языкознания*, 1963, N 2.
- Исаченко 1960: И. В. Исаченко. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким*, т. II. Братислава, 1960
- Йегли 1989: The Null Subject Parameter and Parametric Theory. In O. Jaeggli and K. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*. Dordrecht: Reidel, 1-44, 1989.

- Йелмслев 1935: L.Hjelmlev. *La categorie des cas*. Aarhus, Universitetforlaget, 1935
- Йенсен 1984: J. Jensen and M. Jensen. "Morphology is in the lexicon" *Linguistic Inquiry*, 1984, vol.15.
- Йенсен 1990: J. Jensen. *Morphology: Word structure in generative grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 1990.
- Йесперсен 1909-49: O. Jespersen. *A Modern English Grammar on historical principles*, vol. I – VII. London, 1909-1949.
- Йесперсен 1958: О. Есперсен. *Философия грамматики*. Москва, 1958.
- Йонсон 1996: J. G. Jónsson *Clausal architecture and case in Icelandic*, Ph.D. Dissertation, University of Massachusetts, Amherst, 1996.
- Калканджиев 1938: П. Калканджиев. *Българска граматика*. Пловдив – София, 1938
- Казаленьо 1997: P. Casalegno. *Filosofia del linguaggio: un'introduzione*. Carocci, 1997
- Кан 1974: Ch. Kahn. *The verb BE in ancient Greek*, part VI. Verhaar (ed.). *Folia Linguistica Supplementary Series* 16, 1974.
- Капетаняни и Сийли: 2007. G. Kapetangianni and T. D. Seely. "Control in Modern Greek: It's another good move". In W. D. Davies and S. Dubinsky (eds.), *New Horizons in the Analysis of Control and Raising*, 133-157. Dordrecht: Springer, 2007.
- Карстеърс 1992: A. Carstairs-McCarthy. *Current Morphology*. London: Routledge, 1992
- Каупер 2005: E' Cowper. The geometry of interpretable features. Infl in English and Spanish. *Language* 81, 1, 10-46.
- Кацнельсон 1972: С. Кацнельсон. *К генезису номинативного предложения*. Москва – Ленинград, 1972
- Кейн 1989: R. Kayne. *Notes on English Agreement*. CIEFL Bulletin. Hyderabad, India, 1989
- Кейн 2000: R. Kayne. *Parameters and Universals*. New York: Oxford University Press.
- Кейн 2008: The limits of syntactic variation.
- Кийнън 1974: E. Keenan. "The functional principle: generalizing the notion 'subject of'" В: *Papers from the Tenth Regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1974

- Кимбал, Айсен 1971: J. Kimball, and J. Aissen. "I think, you think, he think". *Linguistic Inquiry* 2.
- Кипарски 1973: P. Kiparsky. "Elsewhere in Phonology" In St. Anderson and P. Kiparsky (eds.), *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973
- Кириакаки 2006: M. Kyriakaki. The geometry of Tense, Mood, and Aspect in Modern Greek. MA thesis, University of Toronto, 2006.
- Клайн 2009: W. Klein. "Finiteness. Universal Grammar and the language faculty". In J. Guo, E. Lieven, N. Budwig, S. Ervin-Tripp, K. Nakamura & S. Ozcaliskan (eds.), *Cross-linguistic Approaches to the Psychology of Language. Research in the tradition of Dan Isaac Slobin*, 333- 344. New York: Psychology Press.
- Коопман и Спортиш 1991: H. Koopman and D. Sportiche. "The Position of Subjects". *Lingua* 85.2/3: 211-258.
- Корбет 1979: G. G. Corbett The agreement hierarchy. *Journal of Linguistics* 15. 203–225.
- Корбет 1983: G. G. Corbett. *Hierarchies, targets and controllers*. Croom Helm, London, 1983.
- Корбет 1988: G. G. Corbett. *Agreement. A partial specification based on Slavonic data*. В: Барлоу 1988, 23 – 54.
- Корбет 1998: G. G. Corbett "Numerals, number, and individuation". In: *Chislo, jazyk, tekst* [Number, language, and text] 152–161. Minsk, 1998.
- Корбет 2000: G. G. Corbett *Number*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Корбет 2006: G.G. Corbett. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Кошевая 1980: И. Г. Кошевая и Ю.А. Дубовский. *Сравнительная типология английского и русского языков*. Минск, 1980.
- Кржижкова 1966а: Х. Кржижкова. "Привативные оппозиции и некоторые проблемы анализа многочисленных категорий" В: *Travaux linguistiques de Prague*, 1. Prague, 1966.
- Кржижкова 1966б: Х. Кржижкова. "Первичные и вторичные функции и т. наз. транспозиция форм" В: *Travaux linguistiques de Prague*, 2. Prague, 1966.
- Крофт 2002: W. Croft. *Typology and Universals*. Second edition. Cambridge, CUP, 2002

- Кръпова 1990: И. Кръпова. “Някои наблюдения върху синтаксиса на анафоричните местоимения за трето лице” *Научни трудове на Пловдивския университет*, т. 28, кн. 1 – Филологии, с. 154 – 161.
- Кръпова 1993: И. Кръпова. “Опит за характеризирание на лексемата **се** в българския език” В: *Език и свят. Съвременна филологическа проблематика*, т. I. Езикознание, доклади от юбилейната научна корференция, Пловдив, 1993.
- Кръпова 1995а: I. Krapova. “Auxiliaries and Compound Tenses in Bulgarian” В: M. D.-Vulchanova and L. Hellan (eds.), *Papers from the First Conference on Formal Approaches to South Slavic Languages*, Plovdiv, 1995. University of Trondheim Working Papers in Linguistics, 28, 1996.
- Кръпова 1995б: I. Krapova. “On Control in Bulgarian” В: *Formale Slawistik. Proceedings of the First Conference on Formal Description of Slavic Languages*, Leipzig, 1995.
- Кръпова 1996: Категорията лице на глагола в съвременния български език. Дисертационен труд, Пловдивски университет, 1996.
- Кръпова 1998а: I. Krapova. “The system of auxiliaries in Bulgarian”. In: M. Dimitrova-Vulchanova, L. Hellan (eds.), *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*. 59-90. Amsterdam: John Benjamins, 1998.
- Кръпова 1998б: I. Krapova. “Lexically encoded syntactic variation of the impersonalizing marker *SE* in Bulgarian”. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Славистика, 1998, 127-137.
- Кръпова 2000а: И. Кръпова. *Лекции по езикознание*. Пловдив, Изд-во „Сема 2001“, 2000.
- Кръпова 2000б: И. Кръпова. „Категорията лице на глагола и предикативното съгласуване в българския език“. Съпоставително езикознание, XXV, 1, 98-123.
- Кръпова 2001: I. Krapova. *Subjunctives in Bulgarian and Modern Greek*. In M. L. Rivero and Angela Ralli (eds.) *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford Studies in Comparative Syntax. 105-126. Oxford: Oxford University Press.
- Кръпова 2002: I. Krapova. “On the Left Periphery of the Bulgarian sentence”. *University of Venice Working Papers in Linguistics*, 12, 107-127.

- Кръпова 2012: И. Кръпова (съст.). Н. Чомски. *Студии за езика и философията на ума*. Превод и съставителство. София, ЛиК, 2012.
- Курилович, Й. 1964: J. Kurylowicz. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg, 1964.
- Курилович, Й. 1979: J. Kurylowicz. *Universali linguistici*. В: Di Flavia Ravazzoli (ed.). *Universali linguistici*. Feltrinelli, 98-107, 1979.
- Куцаров 1985: И. Куцаров. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив, 1985.
- Куцаров 1993: Ив. Куцаров. *Проблеми на българската морфология*. Пловдив, 1993.
- Куцаров 1994: И. Куцаров. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*, София, 1994.
- Куцаров 1997. Лекции по българска морфология. Пловдив, 1997.
- Лайнз 1968: J. Lyons. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, CUP, 1968
- Лайънз 1977: J. Lyons. *Semantics*, vols 1 and 2. London: CUP, 1977
- Лайнз 1982: J. Lyons. "Deixis and Subjectivity: Loquor, ergo sum?" В: R. J. Jarvella and W. Klein (eds.), *Speech, Place and Action: Studies in Deixis and related Topics*. John Wiley and Sons, Chichester, 1982
- Ламбрехт 1994: К. Lambrecht. *Information structure and sentence form: topic, focus and the mental representation of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Ландау 2004: I. Landau. "The scale of finiteness and the calculus of control". *Natural Language and Linguistic Theory* 22. 811-877.
- Лапоант 1980: St. Lapointe. *A Theory of Grammatical Agreement*, doctoral dissertation. University of Massachusetts, 1980.
- Лапоант 1988: St. Lapointe. "Towards a unified theory of agreement" В: M. Barlow and C. A. Ferguson (eds.), *Agreement in Natural Language: Approaches, Theories, descriptions*. Stanford: CSLI, 1988.
- Ласник 1981: Н. Lasnik. "On two recent treatments of disjoint reference". *Journal of Linguistic Research* 1(4), 48-58.
- Ласник 2008: Lasnik, Howard. 2008. "On the development of Case theory: Triumphs and challenges". In R. Freidin, C. P. Otero, and M. L. Zubizarreta (eds.), *Foundational issues in linguistic*

- theory: Essays in honor of Jean-Roger Vergnaud*, 17–41. Cambridge, MA: MIT Press, 2008.
- Левинсон 1983: St. C. Levinson. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University, 1983.
- Леджуйей 1998: A. Ledgeway. „Variation in the Romance Infinitive: The case of the Southern Calabrian inflected infinitive”. *Transactions of the Philological Society* 96, 1, 1-61.
- Леджуйей 2007: A. Ledgeway. “Diachrony and Finiteness: Subordination in the Dialects of Southern Italy”. In I. Nikolaeva (ed.), *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press, 335-65, 2007.
- Леман 1982: C. Lehmann. “Universal and typological aspects of agreement” В: H. Seoler and F. J. Stachowiak (eds.), *Apprehension: das sprachliche Erfassen von Gegenständen*, Teil II. Tübingen: Gunter Narr., 1982.
- Леман 1988: C. Lehmann. “On the function of agreement” В: M. Barlow, 55 – 66, 1988.
- Ли 1976: C. Li (ed.). *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 1976.
- Либер 1992: R. Lieber. *Deconstructing Morphology*. Chicago: University of Chicago Press, 1992
- Линдстетт 2000: J. Lindstedt. Linguistic Balkanization: Contact-Induced Change By Mutual Reinforcement. *Studies in Slavic and General Linguistics*, vol. 28, *Languages In Contact*. 231-246, 2000.
- Лухан 1985: M. Lujan. “Binding properties of overt pronouns in null pronominal languages” В: *Papers from the Twenty First Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, part 1, General Session, 1985
- Лъмсдън 1992: T. Lumsden. “Underspecification in Grammatical and Natural Gender” *Linguistic Inquiry*, 1992, vol. 23, 3.
- Маас 2004: U. Maas. ‘Finite’ and ‘nonfinite’ from a typological perspective. *Linguistics* 42, 2: 359-385.
- Малинсън 1981: G. Mallinson and B. Blake. *Language Typology. Cross-linguistic Studies in Syntax*. North Holland Publishing Company, 1981.

- Мартин 2001: R. Martin. "Null Case and the Distribution of PRO", *Linguistic Inquiry*, 32, 1, 141-166.
- Мартинов 1982: В. Мартынов. *Категории языка*. Москва, 1982.
- Маслов, Ю. 1981. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа, 1981.
- Матушански 1997: O. Matushansky „Partial Pro-drop in Hebrew and Russian”. In: P. Sauzet (ed.) *Langues et Grammaire 3, Syntaxe: Communications présentées au colloque Langues et grammaire III* (Paris 1997), 145-162. Paris: Département SDL, Université Paris 8, 1997.
- Матушански 2007: O. Mathushansky. "Predication and escape hatches in phase extension theory". *Theoretical Linguistics*, 33, 1, 96-104.
- Матюз 1974: P. H. Mathews. *Morphology*. Cambridge, CUP, 1974
- Мещанинов 1978: И. Мещанинов. *Члены предложения и части речи*. Ленинград, 1978.
- Мещанинов 1982: И. Мещанинов. *Глагол*. Ленинград, 1982.
- Л. Милетич. "Към историята на инфинитив в българския език". // *Македонски преглед*, IX, № 2. София, 1934, стр. 1-8.
- Мирчев 1978: К. Мирчев. *Историческа граматика на българския език*. Трето издание. София: Наука и изкуство, 1978.
- Мишев 1887: Д. Мишев. *Ръководство по български език*, курс първи. 1887.
- Младенов 1936: Ст. Младенов. *Сравнително индоевропейско езикознание*. София, 1936.
- Молтман 2006: F. Moltmann. "Generic one, arbitrary PRO and the first person", *Natural Language Semantics*, 14, 257-281, 2006.
- Момчилов 1988: Ив. Момчилов. *Грамматика за новобългарския език*, (фототипно издание). София, 1988
- Мор 2005: S. Mohr. *Clausal Architecture and Subject Positions*. Amsterdam: John Benjaminsp 2005.
- Моравчик 1988: E. A. Moravcsik. "Agreement and Markedness" В: Барлоу 1988, с. 89 – 106.
- Моравчик 2004: E. A. Moravcsik. "A semantic analysis of associative plurals". *Studies in Language* 27(3), 469-503.
- Морган 1972: J. Morgan. "Verb agreement as a rule of English" *Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1972.

- Москов 1982: М. Москов. *Езикознание* (в помощ на учителите по български език). София, 1982.
- Мразек 1990: Р. Мразек. *Сравнителный синтаксис славянских литературных языков*. Брно, 1990.
- Невинс 2007: А. Nevins. „The representation of third person and its consequences for person-case effects“. *Natural Language and Linguistic Theory* 25:273-313.
- Николаева 1999: I. Nikolaeva. “Object agreement, grammatical relations, and information structure”. *Studies in Language* 23:331-376.
- Николаева 2007: I. Nikolaeva (ed.) *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Николов 1858: Хр. К. Сичанъ Николовъ. *Грамматика или буквеница славенска*. Цариград, 1858.
- Николс 1992: J. Nichols. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: Chicago University Press, 1992.
- Николс 2001: L. Nichols. “The syntactic basis of referential hierarchy phenomena: Clues from languages with and without morphological case”. *Lingua* 111, 515-537.
- Ницолова 1984: Р. Ницолова. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984.
- Ницолова 1986: Р. Ницолова. *Българските местоимения*. София, 1986.
- Ницолова 1987: Типологична характеристика на българските местоимения. *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Съвременен български език*. София 1987, 15-23.
- Ницолова 2008: Р. Ницолова. *Българска граматика. Морфология*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Норман 1988: Б. Норман. “За някои типове безлични конструкции в съвременния български език” *Български език и литература*, 1988, кн.6, с. 3-12.
- Ормазабал 2007: J. Ormazabal, J. Romero. “The object agreement constraint”. *Natural Language and Linguistic Theory* 25:315-347.
- Павлович 1985: Хр. Павлович. *Грамматика славеноболгарская* (фототипно издание). София, 1985.

- Падучева 1973: Е. Падучева. “Анафорические связи и глубинная структура текста” В: *Проблемы грамматического моделирования*. Москва, 1973
- Падучева 1981: Е. Падучева. “Проблемы логического анализа местоимений” *Семиотика и информатика*, 1981, вып.15, 125-153.
- Падучева 1985: Е. Падучева. *Высказывание и его соотносительность с действительностью*. Москва, 1985.
- Палмер 1986: F. R. Palmer. *Mood and Modality*. Cambridge, CUP, 1986.
- Пашов 1965: П. Пашов. “Наблюдения върху граматическия род в български и испански език” *Годишник на Софийския университет*, Филологически факултет, 1965, т. IX, 1.
- Пашов 1976: П. Пашов. “За основите при глаголноото формообразуване в съвременния български книжовен език” В: *Помагало 1976*, с. 48 – 56
- Пашов 1986: П. Пашов. *Практическа граматика на българския език*. София, 1986
- Пашов 1999 *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 1999л
- Пезетски 1990: D. Pesetsky. *Experiencer predicates and universal alignment principles*, ms. MIT, 1990.
- Пезетски и Топеро 2004: D. Pesetsky and E. Torrego. „Tense, Case And The Nature Of Syntactic Categories“. In J. Guéron, J. Lecarme (eds.), *The Syntax Of Time*, 495-538. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004.
- Пезетски и Топеро 2007: D. Pesetsky and E. Torrego. “The syntax of valuation and the interpretability of features”. In S. Karimi, V. Samiian, and W. Wilkins (eds.), *Phrasal and clausal architecture: Syntactic derivation and interpretation – In honor of Joseph E.monds*, 262-294. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
- Пенчев 1984: Й. Пенчев. *Строеж на българското изречение*. София, 1984.
- Пенчев 1993: Й. Пенчев. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив, 1993.
- Пенчев 1998: Й. Пенчев. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. Пловдив, 1998л

- Премингер 2011: О. Preminger. *Agreement as a fallible operation*. Doctoral dissertation, Cambridge, MIT, 2011.
- Пешковски 1956: А. М. Пешковский. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва, 1956.
- Планк 1985: F. Plank. “Die Ordnung der Personen” В: *Folia Linguistica*. Acta societatae linguisticae Europaeae, Tomus XIX/1-2, Mouton Publishers, 1985.
- Планк 1991а: F. Plank. “Of Abundance and Scantiness in Inflection” В: Планк 1991б, с. 5 – 25.
- Планк 1991б: F. Plank (ed). *Paradigms. The Economy of Inflection*. Mouton de Gruyter, Berlin, 1991.
- Полински, Потсдам 2001: М. Polinsky and E. Potsdam. “Long distance agreement and topic in Tsez”. *Natural Language and Linguistic Theory* 19:583-646.
- Полински, Премингер 2012: М. Polinsky, О. Preminger. Case and grammatical relations.
<https://scholar.harvard.edu/.../mpolinsky/.../polpre.revised.0727>
- Полок 1989: Jean-Ives Pollock. “Verb movement, Universal Grammar and the structure of IP” *Linguistic Inquiry*, 1989, 20, 3, 365-425.
- Помагало 1976: П. Пашов, Р. Ницолова. *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, 1976.
- Попов 1941: Д. Попов. *Български граматика*. София, 1941.
- Попов 1974: К. Попов. “Повествователната употреба на глаголната форма за второ лице” В: К. Попов. *По някои основни въпроси на българския книжовен език*, 1974, с.103 – 114.
- Попов 1988: К. Попов. *Синтактичното съгласуване в българския език*. София, 1988
- Потебня 1958: А. Потебня. *Из записок по русской грамматике*. Ленинград, 1958
- Проговац 2006: L. Progovac. “The syntax of non-sententials: Small clauses and phrases at the root”. In L. Progovac, K. Paesani, E. Casielles, E. Barton (eds.), *The Syntax of Nonsententials*. 33–71. Amsterdam: John Benjamins, 2006.
- Първанов 1870: Н. Първанов. *Извод из българската граматика*. Русчук, 1870.

- Първев 1975: Хр. Първев. *Очерк по история на българската граматика*. София, 1975.
- Радикс 1985: K. Radics. *Typology and Historical Linguistics. Affixed Person-Marking Paradigms*. Szeged, 1985.
- Радфорд 2004: A. Radford. *English syntax: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Рапозо 1987: E. Raposo. "Case Theory and Infl-to-Comp: The Inflected Infinitive in European Portuguese", *Linguistic Inquiry* 18, 85-109.
- Резач 2008: M. Rezac. "The syntax of eccentric agreement: The Person Case Constraint and absolutive displacement in Basque". *Natural Language and Linguistic Theory* 26:61-106.
- Рилски 1984: Н. Рилски. *Българска граматика* (фототипно издание). София, 1984
- Рител 1985: T. Rittel. *Kategoria osoby w polskim zdaniu*. Warszawa-Krakow, PWN, 1985
- Рици 1976 Rizzi, Luigi (1976) "Ristrutturazione", *Rivista di Grammatica Generativa* 1: 1-54.
- Рици 1982: L. Rizzi. *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris, 1982.
- Рици 1986: L. Rizzi. "Null objects in Italian and the theory of pro" *Linguistic Inquiry*, 1986, 17, 501-557.
- Рици 2004: L. Rizzi. (ed.) *The Structure of CP and IP. The Cartography of Syntactic Structures*, Volume 2. Oxford University Press, 2004.
- Робъртс и Холмберг 2010: I. Roberts and A. Holmberg. "Introduction". In *Parametric variation. Null subjects in Minimalist Theory*. -1-50. Cambridge University Press.
- Ролфс 1958: G. Rohlfs. *La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia Meridionale* In: Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul implinirii a 70 de ani. 733- 744. București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958.
- Рорбахер 1994: B. Rohrbacher. *The Germanic VO Languages and the Full Paradigm*. GLSA, Umass, Amherst, 1994.
- Русу 2000: A. Roussou, "On the left periphery: modal particles and complementizers". *Journal of Greek Linguistics* 1: 65-94.
- Русу 2001: A. Roussou. "Control and Raising in and out of subjunctive complements". In M. L. Rivero and Angela Ralli (eds.)

- Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford Studies in Comparative Syntax. 105-126. Oxford: Oxford University Press.
- Русу 2010: A. Roussou. "Selecting complementizers". *Lingua* 120, 3, 582-603
- Ръсел 1963: B. Russell. *An inquiry into Meaning and Truth*. New York, 1963
- Сар и Клайн 1982: I. Sag and G. Klein. "Coordination and how to distinguish categories" В: *Natural Language and Linguistic Theory*, 1982, 3
- Селиверстова 1982: О. Селиверстова. *Семантические типы предикатов*. Москва, 1982
- Селкърк 1982: E. Selkirk. *The syntax of words*. Cambridge, MA: MIT Press, 1982
- Сепир 1921: E. Sapir. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York, 1921
- Сефир 2004: K. Safir. *The syntax of anaphora*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Сигурдсон 2002: H. Sigurðsson "To be an oblique subject: Russian vs. Icelandic". *Natural Language and Linguistic Theory* 20:691-724, 2002.
- Сигурдсон 2006: H. Sigurðsson. *Agree In Syntax. Agreement In Signs*. In Bockx, Cedric (ed.) *Agreement Systems*, 201-237. John Benjamins: Amsterdam, 2006. '
- Сигурдсон 2008: H. A. Sigurðsson "The Case Of Pro". *Natural Language & Linguistic Theory* 26:403-450. '
- Сигурдсон, Холмберг 2008: H. Sigurðsson and A. Holmberg. "Icelandic dative intervention: Person and Number are separate probes". In *Agreement restrictions*, (eds.), R. D'Alessandro, S.Fischer and G. Hrafnbjargarson, 251-280. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008.
- Силвърстайн 1976: M. Silverstein. "Hierarchy of features and ergativity" В: Dixon (ed.). *Grammatical Categories in Australian Languages*, Canberra, 1976
- Скатън 1984: E. Scatton. "To mark it, To mark it....: Person-Number in Western Bulgarian (Godec)", *Folia Slavica*, 1984.
- Слюсарева 1986: Н. А. Слюсарева. *Высказывание и его отношение к действительности*. Москва, 1986.

- Смирницки 1955: А.Смирницкий. “Лексическое и грамматическое в слове” Във: *Вопросы грамматического строя*. Москва, 1955.
- Соболев 2003: А. Соболев. Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск. München: Biblion, 2003.
- Солнцев 1977: В. Солнцев. *Язык как системно-структурное образование*. Москва, 1977.
- Сосюр 1992: Ф. дьо Сосюр. *Курс по обща лингвистика*. София, 1992
- Спиropулос 2002: V. Spyropoulos. “A note on arbitrary null subjects”. Reading *Working Papers in Linguistics*, 6, 85-100.
- Спиropулос 2007: V. Spyropoulos. “Finiteness and Control in Greek”. In William D. Davies & Stanley Dubinsky (eds.), *New Horizons in the Analysis of Control and Raising*, 159-184. Springer, 2007.
- Станков 1981: В. Станков. *Стилистически особености на българския глагол*. София, 1981.
- Степанов 1981: Ю. Степанов. *Имена, предикаты, предложения*. Москва, 1981
- Степанов 1985: Ю.Степанов. *В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства)*. Москва, 1985
- Стойков 2002: Ст. Стойков. *Българска диалектология*. Четвърто (фототипно) издание. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002.
- Стоуел 1982: Т. Stowell. “The tense of infinitives”. *Linguistic Inquiry* 13. 561-570, 1982.
- Стоянов 1980: Ст. Стоянов. *Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*, III издание. София, 1980.
- Таралдсен 1995: К. Taraldsen. „On agreement and nominative objects in Icelandic“. In H. Haider, S. Olsen and S. Vikner (eds.), *Studies in Comparative Germanic Syntax*. 307-327. Dordrecht: Kluwer, 1995.
- Теодоров-Балан 1940: А. Теодоров-Балан. *Нова българска граматика*. София, 1940
- Теодоров-Балан 1958: А.Теодоров-Балан. *Нова българска граматика за всякого, дял I, св. III*. София, 1958.

- Теодоров-Балан 1961: А.Теодоров-Балан. *Нова българска граматика за всякого, дял II За изреченията*, св. IV. София, 1981.
- Терци 1992: А. Terzi. *PRO in finite clauses: A study of the inflectional heads of Balkan languages*. PhD dissertation. CUNY.
- Томич 2008. О. Tomić. *The Balkan Sprachbund Syntactic Features*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2008.
- Траинсон 2007: Н. Thráinsson. *The syntax of Icelandic*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Уаф 1982: L. Waugh. "Marked and unmarked: A choice between unequals in semiotic structure" *Semiotica* 38 – 3/4, 1982.
- Уаф 1991: L. Waugh. "Invariance and Markedness" В: L. R. Waugh and St. Rudy (eds.), *New Vistas in Grammar: Invariance and variation*. John Benjamins, Amsterdam, 1991.
- Уилямз 1981a: E. Williams. "On the notions "lexically related" and "head of a word"" *Linguistic Inquiry*, 1091, 11.
- Уилямз 1981b: E. Williams. "Argument Structure and Morphology" *The Linguistic Review*, 1981, 1.
- Ухала 1994: J. Ouhalla. *Introducing Transformational Grammar. From rules to principles and parameters*. London, Edward Arnold, 1994
- Фаркас 1992: On the Semantics of Subjunctive Complements. In P. Hirschbühler and K. Koerner (eds.), *Romance Languages and Modern Linguistic Theory*, 67-104. Amsterdam: John Benjamins, 1992.
- Филимонова 2005: E. Filimonova. *Clusivity: Typology and Case Studies of the Inclusive-exclusive Distinction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2005.
- Филмор 1972: С. Fillmore. "Subjects, speakers and roles" В: D.Davidson and G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*. Reidel: Dordrecht, 1972
- Филипаки-Уарбуртон 1994: I. Philippaki-Warburton, Irene. "The Subjunctive Mood and the Syntactic Status of the Particle *na* in Modern Greek". *Folia Linguistica* 28. 297-328.
- Франк, Ласи, Фрауенфелдер, Рици 2006: J. Franck, G. Lassi, Glenda, U. Frauenfelder, and L. Rizzi. "Agreement and movement: a syntactic analysis of attraction". *Cognition* 101:173-216.

- Франкс 1995: St. Franks. *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford: Oxford University Press, 1995
- Франкс, Шварц 1994: St. Franks and L. Schwartz. "Binding and non-distinctness" *Journal of Linguistics*, 1994, 30.
- Форхаймер 1953: P. Forchheimer. *The Category of Person in Language*. Walter de Gruyter, Berlin, 1953.
- Фрамpton 2002: J. Frampton, J. "Syncretism, impoverishment, and the structure of person features". *Chicago Linguistic Society* 38(1), 207-222.
- Фрамpton и Гутман 2002: J. Frampton and S. Gutmann. "Crash-proof syntax". In S. D. Epstein and T. D. Seely (eds.), *Derivations and explanations in the minimalist program*, 90-105. Oxford (UK), Blackwell Publishing, 2002.
- Фрийдin 2007: R. Freidin. *Generative Grammar. Theory and its History*. Routledge.
- Фроли 1992: W. Frawley. *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum Assoc. Publishers, 1992
- Фус 2005: E. Fuss. *The rise of Agreement. A formal Approach to the syntax and grammaticalization of verbal inflection*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 2005
- Хагеман 1994: L. Haegeman. *Introduction to Government and Binding Theory*. 2nd edition. Basel: Blackwell.
- Хайк 1982: I. Haik. *Indirect Binding*, ms. MIT, 1982.
- Хайман 1985: J. Haiman. *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge, CUP, 1985
- Хайне и Кутева 2005: B. Heine and T. Kuteva. *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Хале 1973: M. Halle. "Prolegomena to a theory of word formation" *Linguistic Inquiry*, 1973, 4.
- Хале и Маранц 1993: M. Halle and A. Marantz. "Distributed Morphology and pieces of inflection" В: *The view from Building 20*. Cambridge, MA: MIT Press, 1993
- Харалампиев 2001: И. Харалампиев. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер, 2001.
- Харбър, Аджер, Бейджар 2008: Harbour, D, D. Adger and S. Bejar (eds), *Phi Theory: phi features across interfaces and modules*. Oxford University Press: Oxford, 2008.

- Харли и Ритер 2002: Н. Harley and E. Ritter. A feature geometric analysis of person and number. *Language* 78: 482-526.
- Хаспелмат 2004: М. Haspelmath. „Explaining the ditransitive person-role constraint: a usage based approach“. Ms. Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie.
- Хлебникова 1973: I. Hlebnikova. “Oppositions in Morphology” *Janua linguarum*, 1973.
- Хокет 1958: С. F. Hockett. *A Course in Modern Linguistics*. New York, 1958.
- Холенстайн 1976: E. Holenstein. *Roman Jakobson's Approach to Language*. Bloomington: Indiana University Press, 1976.
- Холмберг 2010: А. Holmberg. Null subject parameters. In T. Biberauer, А. Holmberg, I. Roberts, M. Sheehan (eds.), *Parametric Variation: Null subjects in Minimalist Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Холмберг, Наяду и Шийън 2009: А. Holmberg, А.А. Nayadu and M. Sheehan. “Three partial null subject languages: a comparison of Brazilian Portuguese, Finnish and Marathi”. *Studia Linguistica* 63, 59-97.
- Хорнстейн 1990: N. Hornstein. *As Time Goes By: Tense and Universal Grammar* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1990.
- Хрулев 1859: Т. Хрулевъ. *Болгарска граматика*. Букурещ, 1859
- Цедрик 2013: E. Tsedryk, Egor «Internal Merge of Nominative Subjects and Prodrop in Russian». In: *2013 CLA Conference Proceedings*. Toronto: University of Toronto, 2013.
- Цисоу 2003: M. Cysouw . *The Paradigmatic Structure of Person Marking*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Цисоу 2007: M. Cysouw “Building semantic maps: The case of person marking” In M. Miestamo and B. Wälchli (eds.), *New challenges in typology*, 225-248. Berlin: Mouton, 2007.
- Цисоу 2011: M. Cysouw. “The expression of person and number: a typologist’s perspective” *Morphology* (2011) 21:419–443.
- Чейф 1970: W. Chafe. *Meaning and the structure of language*. University of Chicago Press, 1970.
- Чинкве 1988: G. Cinque. “On Si constructions and the Theory of Arb” *Linguistic Inquiry*, 1988, 19, 4.
- Чомски 1957: N. Chomsky. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton, 1957.

- Чомски 1965: N. Chomsky. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1965.
- Чомски 1970: N. Chomsky. "Remarks on Nominalization" In R. A. Jacobs and P. Rosenbaum (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Mass.: Ginn and Co., 1970, с. 184 – 221.
- Чомски 1981: N. Chomsky. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris, 1981.
- Чомски 1986а: N. Chomsky. *Barriers*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986.
- Чомски 1986б: N. Chomsky. *Knowledge of language*. New York: Praeger, 1986.
- Чомски 1991: N. Chomsky. "Some notes on economy of derivation and representation" В: R. Freidin (ed.). *Principles and Parameters in Comparative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
- Чомски 1992: N. Chomsky. *A Minimalist Program for Linguistic Theory*. MIT Occasional Papers in Linguistics, 1992, 1.
- Чомски 1994: *курс лекции*, есенен семестър, MIT, 1994.
- Чомски 1995: N. Chomsky. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1995.
- Чомски 2000: N. Chomsky. "Minimalist inquiries: the framework". In R. Martin, D. Michaels and J. Uriagereka (eds.), *Step by Step*, 89-155. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Чомски 2001. N. Chomsky. "Derivation by phase". In M. Kenstowicz (ed.). *Ken Hale: A life in language*, 1-52. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
- Чомски 2012: Ноам Чомски. Студии за езика и философията на ума. ЛиК, София, 2012
- Шивьерска 2005: A. Siewierska. "Third-person zero of verbal person marking". In Haspelmath, M., Dryer, M. S., Gil, D., & Comrie, B. (eds.), *World Atlas of Language Structures*, 418-421. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Шивьерска и Бакер 2005. A. Siewierska and D. Bakker. "Inclusive and exclusive in free and bound pronouns". In E. Filimonova (ed.), *Clusivity: Typology and Case Studies of the Inclusive-Exclusive Distinction*, 151-178). Amsterdam: Benjamins, 2005.

- Шимански 1988: М. Шимански. “Съпоставително описание на категорията лице в българския, сърбохърватския и полския език” *Съпоставително езикознание*, XIII, N 1.
- Шимански 1993: “Теоретични и методологични принципи на съпоставителното описание на семантичната категория комуникант” В: *Българо-полска граматика* 1993, с. 33 – 48.
- Шлонски 1989: U. Shlonsky. *The Hierarchical Representation of Subject-Verb agreement*, ms. University of Haifa, 1989.
- Шопен 1985: Т. Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, vol. III. *Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge, 1985-
- Якобсон 1971: R.O. Jakobson. “Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb” В: *Selected Writings*, vol.II: Word and Language, The Hague: Mouton, 1971.
- Якобсон 1979: R.O. Jakobson and L. R. Waugh. *The Sound Shape of Language*. Bloomington, Indiana University Press.
- Якобсон 1985: Р. О. Якобсон. *Избранные работы*, Москва, 1985.
- Янакиев 1976: М. Янакиев. ““Числото” в българската глаголна парадигма и морфемният му израз” *Български език*, 1976, N 1-2.

Илияна Кръпова

**Морфосинтаксис на личните глаголни форми
в българския език**

българска, първо издание

Оформление на корицата **Андрей Козарев**
Коректор **Ивана Колева**
Компютърно оформление **Андрей Козарев**

Формат **16/60/84**
Обем **16 п.к.**
Предпечат **ИК ЛИК**

1124 гр. София
Бул. „Цариградско шосе“ № 39 Б, ет.2, ап.3
+359 888 677 609 • +359 885 221 831